

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΙΣΤΟΡΙΑΣ, ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑΣ ΚΑΙ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΩΝ ΑΓΑΘΩΝ

ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΝΕΟΤΕΡΗ ΚΑΙ ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΙΣΤΟΡΙΑ:
ΝΕΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ»

ΔΙΑΤΡΙΒΗ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ ΚΑΡΑΓΓΕΛΗ ΚΥΡΙΑΚΗΣ – ΜΑΡΙΑΣ
(Α.Μ.: 1012201903018)

Θέμα: «Το Ρεμπέτικο στο ιστορικοπολιτισμικό γίνεσθαι του Νεότερου και
Σύγχρονου Ελληνισμού (1850-1960)»

Επιβλέπουσα Καθηγήτρια: Ιωάννα – Σουλτάνα Κοτσώρη
Συνεπιβλέπουσα Καθηγήτρια: Χρυσάνθη Παπαδοπούλου
Συνεπιβλέπων Καθηγητής: Θανάσης Χρήστου

ΚΑΛΑΜΑΤΑ 2021

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

Πρόλογος.....	4
Εισαγωγή.....	7

Α΄ Κεφάλαιο

Μετανάστευση και Ρεμπέτικο.....	9
1.1. Η ζωή των Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ.....	9
1.2. Η στάση και τα συναισθήματα των μεταναστών.....	12

Β΄ Κεφάλαιο

Βαλκανικοί Πόλεμοι	15
2.1. Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης.....	15
2.2. Η εξύμνηση του Ελ. Βενιζέλου.....	16

Γ΄ Κεφάλαιο

Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος.....	18
3.1. Ο Εθνικός Διχασμός	18
3.2. Η προσωρινή Κυβέρνηση Τριανδρίας.....	18

Δ΄ Κεφάλαιο

Μικρασιατικός Πόλεμος.....	21
4.1. Η καταστροφή της Σμύρνης.....	21
4.2. Ο ελληνικός στρατός.....	23

Ε΄ Κεφάλαιο

Οι πρόσφυγες.....	25
5.1. Η αρνητική στάση των Ελλαδιτών προς τους πρόσφυγες.....	30
5.2. Αναμνήσεις από τη ζωή στη Σμύρνη.....	33
5.3. Η ζωή στους προσφυγικούς συνοικισμούς.....	35

ΣΤ΄ Κεφάλαιο

Η περίοδος του Μεσοπολέμου.....	41
6.1. Ο θάνατος του Βενιζέλου.....	42
6.2. Η κρίση του 1929.....	45
6.3. Η φυματίωση.....	49
6.4. Ναυτική τραγωδία στον Πειραιά (1937).....	53

Ζ΄ Κεφάλαιο

Η δικτατορία του Ι. Μεταξά.....	54
7.1. Λογοκρισία.....	54
7.2. Διώξεις του ρεμπέτικου.....	58

Η΄ Κεφάλαιο

Ελληνοϊταλικός πόλεμος.....	62
8.1. Ο τορπιλισμός του καταδρομικού Έλλη.....	62
8.2. Το «ΟΧΙ» μέσα από το ρεμπέτικο τραγούδι.....	63
8.3. Ο χλευασμός του Μουσολίνι.....	65

Θ΄ Κεφάλαιο

Τριπλή κατοχή.....	72
9.1. Ο πληθωρισμός.....	73
9.2. Η πείνα και οι κακουχίες.....	74
9.3. Ο βομβαρδισμός του Πειραιά.....	77
9.4. Οι σαλταδόροι.....	78
9.5. Η μαύρη αγορά.....	81

Ι΄ Κεφάλαιο

Αντίσταση.....	86
10.1. Η δράση του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ.....	86
10.2. Τα Δεκεμβριανά (1944).....	88
10.3. Το τέλος του Άρη Βελουχιώτη.....	93

ΙΑ΄ Κεφάλαιο

Απελευθέρωση – Εμφύλιος Πόλεμος.....	95
11.1. Απελευθέρωση.....	95
11.2. Πυρηνική βόμβα (1945).....	96
11.3. Εμφύλιος.....	98

ΙΒ΄ Κεφάλαιο

Μεταπολεμική Περίοδος.....	103
12.1. Φτώχεια και ανισότητες.....	105
12.2. Η παρακμή και αναβίωση του Ρεμπέτικου.....	111
Επίλογος.....	113
Πηγές και Βιβλιογραφία.....	114
Παράρτημα.....	118
Περίληψη.....	131

Πρόλογος

«Δεν νομίζω, πως ο σνομπισμός αυτός γύρω από το ρεμπέτικο τραγούδι είναι δυνατό να μας σταθεί εμπόδιο, για να κοιτάζουμε προσεκτικά την αξία του και ν' αγαπήσουμε την αλήθεια και τη δύναμη που περιέχει. Αυτά τα τραγούδια είναι τόσο κοντινά σε μας και σε τέτοιο σημείο δικά μας, που δεν έχουμε νομίζω σήμερα τίποτα άλλο για να ισχυριστούμε το ίδιο»

Μάνος Χατζιδάκις, 1949

Το ταξίδι στο αστικό λαϊκό τραγούδι θα ξεκινήσει από την προέλευση της ίδιας της λέξης ρεμπέτικο. Η πρώτη φορά που χρησιμοποιήθηκε η λέξη «ρεμπέτικο» αποτελεί ένα ερώτημα που απασχολεί τους ερευνητές μέχρι και σήμερα. Ένα μεγάλο μέρος των μελετητών πιστεύουν ότι η λέξη «ρεμπέτικο» ξεκινά από τους όρους «ρέμβομαι»¹, «ρέμβω» με πιθανότερη όμως ετυμολογία το ρήμα «ρέμβομαι»². Από την άλλη μεριά, η λέξη «ρεμπέτης», πιθανότατα προέρχεται από την ιταλική λέξη «ρεμπελιό» και «ρέμπελος» ή από την τουρκική λέξη «ρεμπέτ». Μια άλλη εκδοχή ήταν ότι ο «ρεμπέτης» ήταν ο άνθρωπος που ζούσε χωρίς πειθαρχία κι αυτός που ήταν ανυπάκουος στους νόμους της κοινωνίας.³ Από τον Π. Σαββόπουλο καταγράφονται δεκαπέντε ετυμολογικές εκδοχές της λέξης.⁴ Βέβαια, δεν πρέπει να παραλείψουμε μια ακόμη καταγραφή για τον σημερινό όρο της λέξης «ρεμπέτης» που είναι ο μουσικός ή ερμηνευτής καθώς και το άτομο που έκανε μία ανέμελη ζωή.

Σύμφωνα με τον Η. Βολιότη: *«Οι ρίζες του ρεμπέτικου τραγουδιού προέρχονται από το δημοτικό τραγούδι των Ελλήνων της Μικράς Ασίας και των νησιών του Αιγαίου, από την τουρκική δημοτική μουσική, καθώς και από τη βυζαντινή εκκλησιαστική μουσική, συγχωνεύοντας παράλληλα στοιχεία από αραβικούς ρυθμούς και διονυσιακά στοιχεία από την αρχαία Ελλάδα»*.⁵

Τις πρώτες αναφορές για την παρουσία του ρεμπέτικου τις συναντάμε γύρω στο 1850 με τη μορφή των τραγουδιών της φυλακής, με τον όρο μουρμούρικα. Από εκεί δημιουργήθηκε και γενικεύθηκε η εικόνα του ανθρώπου που ζει στη φτώχεια και

¹ Βλ. λήμμα στο: *Επιτομή του μεγάλου λεξικού της ελληνικής γλώσσας Liddell & Scott*, τ. 5 (2007), σ. 211

² Π. Κουνάδης, *Τα Ρεμπέτικα*, Αθήνα 2010, τ. 11, σ. 10

³ Π. Ταμπούρης, *Το Ρεμπέτικο Τραγούδι, 1932-1941*, Αθήνα 2008, σ. 6

⁴ Π. Σαββόπουλος, *Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα*, στο: «ΟΔΟΣ ΠΑΝΟΣ», Ιαν.-Μάρτιος (2006), σ. 13-14

⁵ Η. Βολιότης-Καπετανάκης, *Ελλήνων Μούσα Λαϊκή*, Αθήνα 1997, σ. 396

στη παρανομία. Στις φτωχογειτονιές αρχίζει να ανθεί το μουρμούρικο τραγούδι, πρώιμη μορφή του ρεμπέτικου.

Στις απαρχές του προηγούμενου αιώνα ξεκίνησε κι επίσημα να χρησιμοποιείται η λέξη «ρεμπέτικο» για την αστική μουσική των κατώτερων κοινωνικά στρωμάτων στα μεγάλα αστικά κέντρα. Στον Πειραιά, ως πρώτα ρεμπέτικα, παρουσιάζονται τα λεγόμενα «γιαλάδικα» τραγούδια, όνομα που προσδόθηκε σε αυτά από τη λέξη «γιαλα» που ακουγόταν με μεγάλη συχνότητα. Μετά τα φοβερά γεγονότα που εκτυλίχθηκαν κατά την Καταστροφή της Σμύρνης και την εγκατάσταση των προσφύγων στα μεγάλα αστικά κέντρα της Ελλάδας, τα δύο παραπάνω είδη συγκεράστηκαν με αποτέλεσμα να οδηγήσουν στη δημιουργία του γνωστού ρεμπέτικου τραγουδιού.

Στη θεματολογία των ρεμπέτικων συμπεριλαμβάνονται οι συνήθειες των κρατουμένων στη φυλακή και οι παράνομες χημικές ουσίες, εμπλουτισμένα πλέον με τα στοιχεία της ανέχειας και των άσχημων συνθηκών διαβίωσης των χαμηλών κοινωνικά τάξεων, την ξενιτιά και την αγάπη.

Το 1936, υπό τη δικτατορία Ιωάννη Μεταξά, τα πράγματα για το ρεμπέτικο τραγούδι γίνονται δύσκολα. Με κυβερνητικό διάταγμα ασκείται λογοκρισία στη μουσική, κυρίως για τις θεματολογίες που επιλέγονταν, σχετικές με την παρανομία και τη χρήση παράνομων ουσιών, και σταμάτησε λειτουργία των «Καφέ Αμάν» ως «Τουρκοειδή κατάλοιπα». Λίγους μήνες πιο πριν, απαγορεύτηκε επίσης η αντίστοιχη μουσική των αμανετζήδων από τους Τούρκους ως «κατάλοιπο ελληνικό μουσικό είδος». Λόγω των νέων συνθηκών, οι μουσικοί που είχαν ξεκινήσει να ηχογραφούν τα τραγούδια τους σε ελληνικές δισκογραφικές εταιρείες, είτε προσαρμόστηκαν στις νέες συνθήκες και αλλαγές είτε βρήκαν διέξοδο σε χώρες του εξωτερικού, όπως η Αμερική, όπου με τη δημιουργία των ελληνικών συνοικιών κατά τη διάρκεια του χρόνου, άναψαν τη φλόγα του αστικού λαϊκού τραγουδιού στην ομογένεια.

Το ρεμπέτικο, παρά τις τεράστιες δυσκολίες και περιορισμούς, συνέχισε την πορεία του και αναπτύχθηκε, χάρη σε σπουδαίους μουσικούς που το εδραίωσαν. Το έργο των σπουδαίων αυτών μουσικών προσωπικοτήτων παραμένει αναλλοίωτο μέχρι και σήμερα. Μετά το τέλος της κατοχής, οι δημιουργοί, Β. Τσιτσάνης και Μ. Χιώτης

μετέτρεψαν τους «δρόμους» των τραγουδιών της ρεμπέτικης μουσικής σε ύφος ευρωπαϊκής μουσικής ανανεώνοντας παράλληλα και τη θεματολογία των τραγουδιών.

Με βάση τις περισσότερες έρευνες, στα μέσα του 1950 έρχεται το τέλος του ρεμπέτικου τραγουδιού και τη θέση του θα πάρει αστικό λαϊκό τραγούδι, με τον όρο «αρχοντορεμπέτικο».

Εισαγωγή

Στην παρούσα εργασία βασικός στόχος είναι να εξετάσουμε την παρουσίαση των γεγονότων της νεοελληνικής ιστορίας (από 1850 έως το 1960) στο αστικό λαϊκό τραγούδι, το οποίο, εκτός από γέννημα του λαϊκού πολιτισμού, αποτελεί την αντανάκλαση της ελληνικής κοινωνίας. Ο Ηλίας Πετρόπουλος υποστηρίζει: «Δεν υπάρχει ρεμπέτικος τρόπος σκέψης, υπάρχει ρεμπέτικος τρόπος ζωής».⁶

Μέσα από τα ρεμπέτικα τραγούδια αυτής της περιόδου εντοπίζουμε ιστορικά και κοινωνικά γεγονότα που αντανακλώνται στο αστικό λαϊκό τραγούδι των Ελλήνων. Ο τρόπος που αντιλαμβάνονταν τα γεγονότα οι λαϊκοί δημιουργοί, αλλά και ο τρόπος που σχολιάζουν τις εξελίξεις μέσα από τις δημιουργίες τους εντυπωσιάζει και μας μεταφέρει νοητά στην εποχή εκείνη.

Το ρεμπέτικο τραγούδι συνδέεται στενά με την ιστορία του τόπου μας, τη νεότερη και σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας. Τα θέματα των ρεμπέτικων τραγουδιών παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλομορφία και είναι διαχρονικής αξίας. Το ρεμπέτικο διαπραγματεύεται απλά, καθημερινά θέματα, όπως η ανέχεια, οι κακουχίες, η αγάπη και το τέλος της ζωής. Ορισμένα τραγούδια μιλούν για παράνομες ουσίες, για τη ζωή στις φυλακές, τη μετανάστευση, τον πόλεμο, την ξενιτιά και πολλά άλλα. Τα πιο πολλά αστικά λαϊκά τραγούδια αποτελούν αυτοτελείς ιστορίες, πολλές φορές βασισμένες σε πραγματικά γεγονότα.⁷

Η παρούσα εργασία διαρθρώνεται σε δώδεκα κεφάλαια, σε καθένα από τα οποία παρουσιάζεται το ιστορικό πλαίσιο της κάθε περιόδου, αντιπροσωπευτικά τραγούδια και πώς αυτά επηρέασαν και επηρεάστηκαν από το ιστορικοπολιτισμικό γίγνεσθαι.

Κύρια θέση στη θεματολογία των ρεμπέτικων τραγουδιών είχαν οι κακουχίες, η ανέχεια, η εγκατάλειψη, η δυστυχία, ο πόλεμος, οι ασθένειες, η αγάπη, η απαισιοδοξία, ο χωρισμός, η ζωή στη φυλακή, η βία, η παρανομία και οι χαρές της καθημερινής ζωής.⁸

⁶ Σ. Δαμιανάκος, *Κοινωνιολογία του ρεμπέτικου*, Αθήνα 1976, σ. 81

⁷ Μ. Βλάχου, *Επτά αγαπημένα ρεμπέτικα τραγούδια και η ιστορία τους*, στην ιστοσελίδα umano.gr/epta-agapimena-rebetika-tragoydia-kai-i-istoria-tous/, ημερομηνία προσπέλασης 23.4.2021

⁸ Ν. Κοταρίδης (επιμέλεια), *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*, Αθήνα 1996, σ. 27

Το ρεμπέτικο τραγούδι λογοκρίθηκε και θεωρήθηκε από πολλούς μουσική του περιθωρίου. Στην εργασία αυτή θα παρουσιαστεί η αξία και η δύναμη αυτού του τραγουδιού και πώς αυτό επηρεάστηκε από το πλαίσιο στο οποίο γεννήθηκε και εξελίχθηκε. Αξίζει να παραθέσουμε απόσπασμα από την πρωτότυπη εργασία του Μ. Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο τραγούδι: *«Αυτά τα τραγούδια είναι τόσο κοντινά σε μας και σε τέτοιο σημείο δικά μας, που δεν έχουμε νομίζω σήμερα τίποτ' άλλο για να ισχυριστούμε το ίδιο. Μα πριν μπούμε σ' ένα αναλυτικότερο κοίταγμα του είδους αυτών των τραγουδιών, ας επιστρέψουμε για χατίρι μου σε μια κοντινή μα περασμένη πια εποχή και να δούμε μαζί εξελικτικά όλη την ποιητική ατμόσφαιρα, που συνθέτουν και δημιουργούν τα ρεμπέτικα, μέσα στην αυστηρή και δικιά τους περιοχή»*⁹

---

⁹ Από την πρώτη εργασία του Μάνου Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο τραγούδι.

Α' Κεφάλαιο

Μετανάστευση και Ρεμπέτικο

Από τη λήξη του 19^{ου} αιώνα έως και τις αρχές του εικοστού, ένα μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού της Ελλάδας μετακινείται είτε στο εξωτερικό (εικ.1), είτε σε διάφορες πόλεις στο εσωτερικό της χώρας. Το πιο μεγάλο μέρος του αγροτικού πληθυσμού μεταναστεύει στο εξωτερικό (κυρίως στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής)¹⁰.

1.1. Η ζωή των Ελλήνων μεταναστών στις ΗΠΑ

Η ζωή των μεταναστών στο νέο περιβάλλον ήταν ιδιαίτερα σκληρή. Πηγαίνοντας στην Αμερική ο σκοπός τους ήταν να μείνουν προσωρινά, το γεγονός αυτό τους οδήγησε να αρνούνται να μιλήσουν την αγγλική γλώσσα και καθώς δεν είχαν κάποια συγκεκριμένη εξειδίκευση, αναγκάζονταν να δουλέψουν στα μεταλλεία ή στους σιδηροδρόμους. Πολλοί πουλούσαν λαχανικά ή φρούτα στους δρόμους (εικ. 2). Οι συνθήκες διαβίωσής τους ήταν εξαιρετικά άσχημες. Έκαναν όμως υπομονή με στόχο να εξασφαλίσουν την επιστροφή τους στην Ελλάδα, με μεγαλύτερη οικονομική άνεση.

Σχετικά με τις συνθήκες ζωής των Ελλήνων μεταναστών στην Αμερική διαβάζουμε¹¹: *«Στριμωγμένοι σε ανήλια και δίχως επαρκή αερισμό υπόγεια έμεναν πέντε ή περισσότεροι σ' ένα δωμάτιο, όπου μετά τον κάματο της ημέρας, ήρχοντο το βράδυ να ξεκουράσουν το κατάκοπο κορμί τους. Ούτε και η διατροφή τους ήταν καλύτερη... στην Αμερική όσοι δεν διαιτώνται καλά καταλήγουν στο φθισιατρείο»* και συνεχίζει για τη ζωή των παιδιών που δούλευαν ως πλανόδιοι πωλητές: *«Έμεναν σε βρωμερά και ανθυγιεινά δωμάτια, συχνά στα ίδια κτίρια που ήταν και οι στάβλοι των αλόγων που έσυραν τα καροτσάκια τους... Σπανιότατα άνοιγαν τη νύχτα τα παράθυρα και ακόμα πιο σπάνια έπλεναν τις κουβέρτες των κρεβατιών τους με αποτέλεσμα να είναι αποπνικτική και δύσοσμη η ατμόσφαιρα των δωματίων τους... όπου κοιμόντο τρεις και τέσσερες μαζί... Τις περισσότερες φορές έμεναν νηστικά όλη την ημέρα και έτρωγαν μόνο το βράδυ όταν επέστρεφαν στα δωμάτια τους (όπου στοίβαζαν και τα απούλητα φρούτα και λαχανικά της ημέρας)...»*.

¹⁰ Α. Κιτρορέφ, «Η νέα Διασπορά. Η μετανάστευση στις ΗΠΑ», στην: *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770-2000*, τ. 5, (2003), σ. 365-372.

¹¹ Μ. Μαλαφούρης *Οι Έλληνες της Αμερικής 1528-1948*, New York 1948

Πολλές κοπέλες ταξίδεψαν στην Αμερική, χωρίς τη θέλησή τους, για να παντρευτούν. Η εξαιρετική ταινία «Νύφες» (2004) του Παντελή Βούλγαρη, είχε αυτό ακριβώς ως θέμα.

Μη με στέλνεις μάνα στην Αμερική¹²

*«Μη με στέλνεις μάνα στη Αμερική
θε να μαραζώσω, να πεθάνω εκεί.
Δολάρια δεν θέλω πώς να σου το πω
καλιά, ψωμί, κρεμμύδι, κι αυτόνε π' αγαπώ.*

Ωχ, κακούργα ξενιτιά!

*Αγαπώ μανούλα, κάποιον στο χωριό
όμορφο, λεβέντη και μοναχογιό.
Μ' έχει φιλημένη μες στις ρεματιές
και αγκαλιασμένη κάτω απ' τις ιτιές.*

*Γιώργο μου σ'αφήνω φεύγω μακριά
παν' να με παντρέψουν μες την ξενιτιά.
Σαν αρνί με πάνε να με σφάζουνε
μα εκεί απ' τον καημό μου θα με θάψουνε»*

Στην Αμερική σαν πήγα¹³

¹² Π. Κουνάδης, *ό. π.*, τ.11, σ. 43

¹³ Την ηχογράφιση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=_11m7irJ7Fc, ημερομηνία προσπέλασης 23.4.2021. Πρόκειται για ιστορική ηχογράφιση που έγινε στην Ελλάδα το 1988 όταν ο Γιώργος Κατσαρός ήλθε στην Ελλάδα και έδωσε δύο συναυλίες, στον Πειραιά (Δημοτικό Θέατρο) και στη Θεσσαλονίκη (Θέατρο Δάσους). Ο Γιώργος Κατσαρός ή θεολογίτης, ερμηνεύει, σε ηλικία 100 ετών, ένα τραγούδι δικής του σύνθεσης ενώ παίζει και κιθάρα. Το παίξιμο και η ερμηνεία του θυμίζουν μπλουζ του αμερικανικού νότου σε ελληνική γλώσσα και σε ρυθμό ζεϊμπέκικο.

«Στην Α, άνταμε γιάλα
στην Αμερική σαν βγήκα
αχ, τη χαρά που την εβρήκα.
Και στη, άντα να γιάβρουμ
και στη Νέα Υόρκη βγήκα
κι όλο Ελληνισμό εβρήκα.

Να χα, άντα να γιάβρουμ
να χορεύουν να γλεντάνε, αχ
κι όλο τάλαρα να μου πετάνε.

Και α, άντα να γιάλα
σε όποιαν πολιτεία
τον Ελληνισμόν εβρήκα.

Να χα, άντα να γιάβρουμ
να χορεύουν να γλεντάνε, αχ
κι όλο τάλαρα να μου πετάνε.

Και στο, άντα να γιάβρουμ
και στο Σαν Φραγκίσκο πήγα
κι όλο μερακλήδες βρήκα
να χορεύουν να γλεντάνε,
κι όλο σίλβερ να μου πετάνε»

1.2. Η στάση και τα συναισθήματα των μεταναστών

Οι Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής δεν αποτέλεσαν τη γη της επαγγελίας για τους Έλληνες μετανάστες. Πολλοί θεωρούσαν πως η υποστήριξη και η αγάπη ανάμεσα σε συμπατριώτες θα δημιουργούσε τις προϋποθέσεις για μια καλή θέση γι' αυτούς στην αγορά εργασίας.¹⁴

Ανάθεμά σε Αμερική¹⁵

*«Ανάθεμά, αναθεμά σε Αμερική
με τα πολλά, με τα πολλά δολάρια
μας πήρες από το χωριό
όλα τα παλικάρια*

*Χίλιες φορές, χίλιες φορές ανάθεμα
εσύ και τα, εσύ και τα λεφτά σου
μας πήρες τους, μας πήρες τους λεβέντες μας
και τους κρατάς και τους κρατάς κοντά σου*

*Απ' το φτωχό, απ' το φτωχό μας το χωριό
τους άντρες μας, τους άντρες μας τους πήρες
άφησες, άφησες ορφανά παιδιά
και τις γυναίκες χήρες.*

*Μου πήρες το πουλάκι μου
ένα πρωί, ένα πρωί κι εμένα
και δέκα χρό- και δέκα χρόνια το κρατάς*

¹⁴ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και Αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922)*, Αθήνα 1992, σ. 147

¹⁵ Για την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=T5-7CfeOFmM>, ημερομηνία προσπέλασης 22.4.2021

εκεί μακριά, εκεί μακριά στα ξένα

*Να βγαίνω τώρα μ' έκανες
κάθε πρωί, κάθε πρωί στο δρόμο
κι ώρες πολλές κι ώρες πολλές να καρτερώ
να ιδώ τον ταχυδρόμο*

*Ο ταχυδρόμος έρχεται
μα 'γώ δεν έχω γράμμα
κι ολημερίς κι ολημερίς τα μάτια μου
το ρίχνουνε, το ρίχνουνε στο κλάμα»*

Αρρώστησα στα ξένα μακριά σου¹⁶

*«Αρρώστησα στα ξένα μακριά σου
κι ο χάρος μ' έχει εύρει μοναχό,
μανούλα μου πως να ' μouna κοντά σου,
στο έρημό μας σπίτι το φτωχό.*

*Ποιος να βρεθεί να με παρηγορήσει,
δυο λόγια με συμπόνια να μου πει,
πως τρέχουνε τα μάτια μου σαν βρύση,
μανούλα μου θα με φάει η μαύρη γη.*

*Γιατροί που με κοιτούνε προσπαθούνε,
λιγάκι να μου γειάνουν την πληγή,
μανούλα μου κι αυτοί θα κουραστούνε
και τότε θα με φάει η μαύρη γη»*

---

¹⁶ Π. Κουνάδης, *Μάρκος Βαμβακάρης 1905-1972*, Αθήνα 2005, σ. 265

Στη ξενιτιά απελπισμένος¹⁷

*«Πρωτοχρονιά, Άγιο Βασιλειού,
στην άμμο καθισμένος,
με ένα ζεροκόμματο,
την πέρασα ο καημένος.*

*Κι αυτήν την ώρα σκέφτηκα,
Μαριώ, τα βάσανά μου
και για νεράκι έπινα
τα μαύρα δάκρυα μου.*

*Γιατί ήμουν στην ξενιτιά,
μακριά απ' την πατρίδα
και ζούσα, γυναικούλα μου,
με ψεύτικη ελπίδα.*

*Η ξενιτιά, η ερημιά,
η πίκρα και η λύπη,
όλα μου τα έδωσε ο Θεός,
τίποτα δε μου λείπει»*

---

¹⁷ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=AOyJRLZQvvQ> σε ερμηνεία Κ. Ρούκουνα, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

Β' Κεφάλαιο

Βαλκανικοί Πόλεμοι

Το 1912 και 1913 ο βαλκανικός χώρος έζησε δύο εξαιρετικά σημαντικούς πολέμους, τον Α' και τον Β' Βαλκανικό, και με αυτόν τον τρόπο τα κράτη που ορίζονταν ως Βαλκανική Συμμαχία, δηλαδή η Σερβία, το Μαυροβούνιο, η Ελλάδα και Βουλγαρία, επαναπροσδιόρισαν τα σύνορά τους, αποκλείοντας έτσι την Οθωμανική αυτοκρατορία από τις επεκτατικές της βλέψεις. Στον Α' Βαλκανικό Πόλεμο η διεθνής συγκυρία ευνόησε τη Βαλκανική συμμαχία, διότι όλες οι Ευρωπαϊκές δυνάμεις, αλλά και η Ρωσία, στράφηκαν προς μια θέση ανεξαρτητοποίησης των Βαλκανίων, και άρα μια θέση εχθρική προς την Οθωμανική Αυτοκρατορία, η οποία την εποχή εκείνη είχε στην κατοχή της πολλά βαλκανικά εδάφη.

Ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος έληξε με τη συνθήκη του Λονδίνου, τον Μάιο του 1913, αλλά με υφέρποντα ακόμη τον κίνδυνο για την πόλη της Θεσσαλονίκης, στον βαθμό που οι Έλληνες δεν είχαν καταφέρει κάποια σημαντική νίκη έναντι των Οθωμανών, ούτε είχαν προσδιορίσει τα σύνορά τους με τη γειτονική Βουλγαρία. Η έλλειψη ελληνοβουλγαρικής συμφωνίας για τη διανομή των νέων εδαφών, αλλά και η «φιλομακεδονική» ομάδα στη Βουλγαρία που απαιτούσε άμεση προσάρτηση της Θεσσαλονίκης, πυροδότησαν έναν νέο πόλεμο στα Βαλκανικά εδάφη, τον Β' Βαλκανικό: αυτήν τη φορά η Ελλάδα μαζί με τη Σερβία κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν τον βουλγαρικό επεκτατισμό. Οι ελληνικές δυνάμεις ανασυντάχθηκαν και με μια σειρά πολεμικών επιχειρήσεων, καθώς επίσης και μετά από νικηφόρα πορεία στην Ανατολική Μακεδονία και τη Θράκη, κατάφεραν τη νίκη και μαζί το τέλος του Β' Βαλκανικού πολέμου. Η ελληνική επικράτεια διπλασιάστηκε σε έκταση και πληθυσμό και τέθηκαν οι βάσεις για την κοινωνικοοικονομική της ανάπτυξη.

2.1. Η απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης

Με την ενσωμάτωση της Θεσσαλονίκης (εικ.3), η οποία την εποχή εκείνη ήταν ήδη μια ευρωπαϊκή πόλη με οργανωμένο και αριθμητικά σημαντικό εργατικό δυναμικό, άλλαξε η ανθρωπογραφία του ελληνικού κράτους, ενισχύθηκε ο πολυπολιτισμικός του χαρακτήρας και προχώρησε σε κάποια μορφή αστικοποίησης.

«Η σημαία μας πρωτοϋψώθηκε στο Λευκό Πύργο εκείνη την ημέρα το πρωί, την ώρα ακριβώς που έρχονταν απ' τον παραλιακό δρόμο η παρέλασις της νίκης. Τα

κανόνια στημένα εκεί κοντά, χαιρετούσαν με πυροβολισμούς, τα καράβια στο λιμάνι σφύριζαν όλα μαζί και έφιπποι προπορεύονταν του στρατού ο βασιλεύς Γεώργιος, ο Διάδοχος και το Επιτελείο. Ο κόσμος που είχε ξεχυθεί στους δρόμους ζητωκραύγαζε έξαλλος και πολλά μάτια δάκρυσαν από συγκίνηση». ¹⁸

Το 1912¹⁹

*«Ωραία την επέρασα μες στη Θεσσαλονίκη
θυμήθηκα το Δώδεκα που πήραμε τη νίκη.*

*Μικροί, μεγάλοι, τρέζανε εμένα για να δούνε
ν' ακούσουνε γλυκιά πενιά και να ευχαριστηθούνε.*

*Πλούσια ήταν τα ελέη τους, τα γλέντια κι η χαρά τους
κι εμένα μ' αγαπήσανε όλοι με την καρδιά τους»*

2.2. Η εξύμνηση του Ελ. Βενιζέλου

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος (εικ. 4) είχε πρωταγωνιστικό ρόλο στις επιτυχίες των βαλκανικών πολέμων. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Γιανουλόπουλος «Παρά την καθοριστικής σημασίας συμβολή των ενόπλων δυνάμεων, καμία από τις πλευρές της ελληνικής επιτυχίας δεν θα ήταν εξασφαλισμένη, πολλώ δε μάλλον αυτονόητη, χωρίς τη σταθερή πολιτική κατεύθυνση που είχε χαράξει και τους άκρως επιδέξιους διπλωματικούς χειρισμούς που προέκρινε, σε κάθε κρίσιμη καμπή των εξελίξεων, ο Ελευθέριος Βενιζέλος». ²⁰

Ένα διάσημο τραγούδι που εξυμνούσε στον Ελευθέριο Βενιζέλο ήταν το «Βενιζέλε μας, πατέρα της Πατρίδας». Παρόλο που τραγουδήθηκε από πολλούς, λίγοι ήξεραν ότι δημιουργήθηκε από τον κορυφαίο Έλληνα μουσουργό, Μ. Καλομοίρη. Σε ερώτηση που έγινε στον συνθέτη, Δημήτρη Βασιλείου, για το διάσημο αυτό τραγούδι

¹⁸ Α. Δ. Ζάννα, «Ο Μακεδονικός Αγών. Αναμνήσεις», Θεσσαλονίκη 1984, σ. 163.

¹⁹ Τ. Σχορέλης, *Ρεμπέτικη Ανθολογία*, Αθήνα 1992, τ. Α', σ. 216

²⁰ Γ. Γιανουλόπουλος, «Εξωτερική πολιτική», στην: *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ. Α2 (1990), σ. 121-122

ειπώθηκαν τα εξής: «Μα, ο Καλομοίρης είχε μεγάλη λατρεία για τον Βενιζέλο. Ο Καλομοίρης ζούσε για το όραμα του Βενιζέλου και την Μεγάλη Ιδέα. Δεν ήταν ότι μόνο τον ενέπνευσε, ζούσε με αυτό το όραμα. Ζούσε με την Μεγάλη Ιδέα. Και κατά κάποιον τρόπο αυτό και κρίσιμη στιγμή και η νέμεση της δημιουργίας του. Γιατί συνεπαρμένος τόσο πολύ με τις μεγαλόπνοες αυτές ιδέες, δέχθηκε πάρα πολύ μεγάλο κτύπημα όταν είδε όλα αυτά να γκρεμίζονται».

Βενιζέλε μας, πατέρα της πατρίδας²¹

*«Βενιζέλε μας πατέρα της πατρίδας,
Βενιζέλε μας πατέρα της φυλής
κάθε πόθου μας και κάθε μας ελπίδας
είσαι συ ζωή και φως κι αγωνιστής.*

*Ζήτω ζήτω η λευτεριά, ζήτω κι ο Λευτέρης
που `ναι πρώτοι στη γραμμή μας λεβεντογενιά.
Βενιζέλε τι χαρά, μόνο συ το ξέρεις
το στρατί που βγάζει πέρα στην Αγιά Σοφιά»*

---

²¹ Ν. Γεωργιάδης, *Ρεμπέτικο και Πολιτική*, Αθήνα 1999, σ. 55. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=VDuFxi7KlqI>, ημερομηνία προσπέλασης 13.4.2021

Γ' Κεφάλαιο

Α' Παγκόσμιος Πόλεμος

Ο Α' Παγκόσμιος Πόλεμος αποτέλεσε έναν από τους καταστροφικότερους πολέμους στη σύγχρονη ιστορία. Εκατομμύρια άνθρωποι έχασαν τη ζωή τους. Τρεις ήταν οι βασικές αιτίες που οδήγησαν στην έκρηξη του πολέμου έκρηξη πολέμου: ο ιμπεριαλισμός, ο εθνικισμός και ο μιλιταρισμός.

Ο ιμπεριαλισμός υπήρξε η βασικότερη αιτία του πολέμου. Ο εθνικισμός παίζοντας κομβικό ρόλο ωρίμασε τις συνθήκες που τελικά οδήγησαν στον πόλεμο και ο μιλιταρισμός ενισχυόταν διαρκώς.²²

3.1. Ο Εθνικός Διχασμός

Η πολιτική αντιπαλότητα η οποία ξεκίνησε τον Φεβρουάριο του 1915 με τη διαφωνία μεταξύ του Ελευθερίου Βενιζέλου και του βασιλιά Κωνσταντίνου (εικ. 5), εντεινόταν συνεχώς και οδήγησε, το καλοκαίρι του 1916, να δημιουργηθούν στη χώρα μας δύο αντιμαχόμενα κέντρα εξουσίας. Η νέα αυτή συνθήκη που δημιουργήθηκε αποτέλεσε τον Εθνικό Διχασμό και αποτυπώθηκε στον διαχωρισμό στο «κράτος των Αθηνών» με τον βασιλιά Κωνσταντίνο και στο «κράτος της Θεσσαλονίκης» με τον Ελευθέριο Βενιζέλο. Η πολιτική αυτή κρίση αποτέλεσε την πρώτη εμφύλια διαμάχη στην Ελλάδα του περασμένου αιώνα.²³

3.2. Η προσωρινή Κυβέρνηση Τριανδρίας

Κατά την περίοδο του Α' Παγκόσμιου Πολέμου, στην Ελλάδα προστέθηκε κι ο Εθνικός Διχασμός μεταξύ των «Βασιλικών» και «Βενιζελικών». Τον Αύγουστο του 1916 ο Ελευθέριος Βενιζέλος δημιούργησε τη δική του κυβέρνηση στη Θεσσαλονίκη. Το ρεμπέτικο τραγούδι και οι υποστηρικτές του δεν θα μπορούσαν να μην επηρεαστούν ούτε σε αυτή την περίπτωση.

Για τα μέλη της Τριανδρίας (εικ. 6), Βενιζέλο, Κουντουριώτη και Δαγκλή, γράφτηκε κατά την περίοδο του Α' Παγκοσμίου Πολέμου το τραγούδι «Ο Μακεδών» που είναι γνωστό σε μεταγενέστερες διασκευές με τον τίτλο «Της Αμύνης τα παιδιά».

²² Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου, ΟΕΔΒ 2011, σ. 89

²³ Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία, ό.π., σ. 93

Ο Μακεδών²⁴

*«Για τα παιδιά, τη νέα τριανδρία
που έδιωξε από την Αθήνα τα θηρία,
που έδιωξε βασιλείς και βουλευτάδες,
τους ψευταράδες και τους μασκαράδες.*

*Και στην Άμυνα εκεί πολεμούν όλοι μαζί
πολεμάει κι ο Βενιζέλος που αυτός θα φέρει τέλος
ο Δαγκλής κι ο Κουντουριώτης θα μας φέρουν την ισότητα.*

*Λοιπόν παιδιά του Ελληνικού στρατού μας
δείχτε το δρόμο στον νέο στρατηγό μας
τον ήρωα της Εθνικής Αμύνης
που πολεμάει κατά των Γερμανών.*

*Της Αμύνης τα παιδιά διώζανε τον βασιλιά
και του δώσαν τα πανιά του για να πάει στη δουλειά του
για να πάει στη Γερμανία να τον κάνουνε λοχία.*

*Έλα να δεις σπαθιά και γιαταγάνια
και κάμποσα Βουλγάρικα κεφάλια*

---

²⁴Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=1OQ1ul5U2QY>, ημερομηνία προσπέλασης 15.4.2021

*εκεί ψηλά, ψηλά στο Σκρα επάνω
που πολεμάνε κατά του Γερμανού.*

*Της Αμόνης τα παιδιά διώζανε το βασιλιά
της Αμόνης το καπέλο έφερε τον Βενιζέλο
της Αμόνης το σκουφάκι έφερε το Λευτεράκη»*

Δ' Κεφάλαιο

Μικρασιατικός Πόλεμος

Μετά το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου η Ελλάδα έστειλε στρατό στη Μικρά Ασία καθώς ήταν η νικήτρια χώρα. Το όνειρο για την απελευθέρωση των αλύτρωτων αδελφών φάνηκε προς θα υλοποιηθεί. Σύντομα, όμως, οι ελπίδες χάθηκαν. Στα τέλη Αυγούστου του 1922 ο τουρκικός στρατός νίκησε οριστικά τον ελληνικό. Η ήττα του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος οδήγησε στον ξεριζωμό του μικρασιατικού ελληνισμού από τη βάση του, τη λεγόμενη Μικρασιατική Καταστροφή.

4.1. Η καταστροφή της Σμύρνης

Τον Σεπτέμβριο του 1922 οι Τούρκοι εισέβαλαν στη Σμύρνη, κατέκαψαν την ελληνική και την αρμενική συνοικία και ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος έπεσε στα χέρια του μουσουλμανικού πλήθους και θανατώθηκε. Τραγικές σκηνές εκτυλίχθηκαν στο λιμάνι, σφαγές χριστιανών και λεηλασίες οδηγώντας στην ολοκληρωτική καταστροφή (εικ. 7). «Γύρω στις 11 το πρωί της 9ης Σεπτεμβρίου του 1922 άκουσα από το δρόμο ουρλιαχτά τρομοκρατημένων ανθρώπων. Βγήκα στην εξώπορτα του προξενείου και είδα ένα πλήθος πανικόβλητων κατοίκων της πόλης να τρέχουν αλαφιασμένοι προς το προξενείο για να ζητήσουν άσυλο. Τους σταμάτησαν οι ναύτες που φρουρούσαν το οίκημα, αλλά ο κόσμος συνέχιζε να φωνάζει υστερικά. Έριξα μια ματιά από την ταράτσα του κτιρίου που είχε θέα σε όλη την προκυμαία και διαπίστωσα την αιτία που είχε προκαλέσει τον πανικό: ήταν το τουρκικό ιππικό».²⁵

Ο σμυρνιός, Αλέξης Αλεξίου, σε μια συγκλονιστική μαρτυρία για τα τραγικά αυτά γεγονότα αναφέρει: *«Λίγο αριστερά από το δρόμο κι έξω από ένα κέντρο είδα ένα πτώμα ανάσκελα, αποκεφαλισμένο, ντυμένο μόνο μ' ένα πουκάμισο και μαύρο πανταλόνι· το κεφάλι λίγο πιο πέρα από το σώμα, το τσιμπολογούσαν οι κότες που βόσκαν αδέσποτες. Μια άλλη κότα ήταν ανεβασμένη στο στήθος του πτώματος και τσιμπολογούσε τον κομμένο λαιμό. Σε κάτι τραπέζια, που ήταν παρά κάτω ήταν πεταμένα δυο ή τρία πτώματα. Σε μια στιγμή δεν πιστεύαμε στα μάτια μας· γυναίκες πολλές μια σειρά ατέλειωτη από το μπουλούκι που ερχόταν από το Κορδελιό, σπρώχνοντάς η μια την άλλη και σκύφτοντας, τραβούσαν κατά τους ψηλούς βράχους, εκεί στα Πετρωτά. Ωσπου να το καλοκαταλάβεις, πηδούσαν και χάνονταν μέσα στη θάλασσα. Πολλές από*

²⁵ Τ. Χόρτον, *Αναφορικά με την Τουρκία*, Αθήνα 1992, σ. 146.

αυτές κρατούσαν αγκαλιά και τα μωράκια τους. Πλάι τους πάνω από τα κεφάλια τους, ήταν οι Τσέτες, έτοιμοι να τις ντροπιάσουν και ήθελαν να γλυτώσουν από τα χέρια τους, να πέσουν όσο το δυνατόν πιο γρήγορα γινόταν στο γκρεμό, να χαθούνε»²⁶

Το αστικό λαϊκό τραγούδι δεν θα μπορούσε να μην επηρεαστεί από την φοβερή καταστροφή της Σμύρνης. Η σχέση των συνθετών με τον λαό δημιουργεί τραγούδια εμπνευσμένα από τη συναναστροφή των Μικρασιατών προσφύγων με τους Έλληνες στα καφενεία και στις ταβέρνες της νέας, αφιλόξενης πατρίδας.²⁷

Όπως επισημαίνει ο Π. Κουνάδης, «*Η μουσική των ρεμπέτικων είναι ένα αμάλαμα μελωδικών αντανάκλασεων των λαών της Μικράς Ασίας, ενσωματωμένο με τα τοπικά τραγούδια του ελλαδικού χώρου από μια πολυεθνική κάστα, όπως ήσανε οι ρεμπέτες. Στην κάστα αυτή έμπαιναν ρωμιοί, τουρκομερίτες, αρβανίτες και εβραίοι*».²⁸ Έτσι λοιπόν τραγουδάνε :

Η Σμύρνη και το Κορδελιό²⁹

*«Η Σμύρνη και το Κορδελιό δεν ήταν του Κεμάλη
μόνο την επουλήσανε Άγγλοι, Ιταλοί και Γάλλοι.*

*Η Σμύρνη και το Κορδελιό δεν ήταν του Κεμάλη
μόνο την επουλήσανε βασιλικοί ρουφιάνοι!»*

Σαν της Σμύρνης το γιαγκίνι³⁰

«Σαν της Σμύρνης το γιαγκίνι»³¹

²⁶ Ν. Τζιανίδης, «Μικρασιατική καταστροφή: Μαρτυρίες που συγκλονίζουν ακόμη, σχεδόν 100 χρόνια μετά» στην ιστοσελίδα ethnos.gr, 27.8.2020, διαθέσιμο στο: https://www.ethnos.gr/istoria/121081_mikrasiatiki-katastrofi-martyries-poy-syggklonizoyen-akomi-shedon-100-hronia-meta, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

²⁷ Ρεμπέτικη ιστορία (ΕΤ3) Εκπομπή 2: *Η σμυρναϊκή περίοδος του ρεμπέτικου* διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com/watch?v=KF2c-V6tm6A>, ημερομηνία προσπέλασης 3.5.2021

²⁸ Π. Κουνάδης, *Εις ανάμνησην στιγμών ελκυστικών*, Αθήνα 2003, σ. 78

²⁹ Ν. Γεωργιάδης, *ό. π.*, σ.23

³⁰ Παραδοσιακό τραγούδι. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=DVnB1fnATtA>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

³¹ (άμεσο δάνειο) τουρκ. *yangin* + -i που σημαίνει πυρκαγιά

*στο ντουνιά δεν έχει γίνει
 κάηκε και `γινε στάχτη
 κι έβγαλ' ο Κεμάλ το άχτι*

*Κάηκε κι ένα σχολείο
 που `ταν Παρθεναγωγείο
 κάηκε και μια δασκάλα
 που `ταν άσπρη σαν το γάλα*

*Κάηκε το Σταυροδρόμι
 κι ο Μπουγιούκ – ντερές ακόμη
 Σμύρνη φτωχομάνα Σμύρνη
 που `ναι η ομορφιά σου εκείνη!»*

Από τη Σμύρνη προέρχονται δεκάδες ερμηνευτές που συνέβαλαν σημαντικά στη διαμόρφωση του αστικού λαϊκού τραγουδιού, μεταξύ τους και ορισμένες γυναικείες μορφές όπως η Αγγέλα Παπάζογλου και η Ευτυχία Παπαγιαννοπούλου.³²

4.2. Ο ελληνικός στρατός

Οι ρεμπέτες δημιούργησαν αυτή την περίοδο τραγούδια στα οποία ήταν καταφανής η τάση των ανθρώπων για ανεξαρτησία, ανυπακοή και ρήξη με τους διοικούντες την Ελλάδα όλα αυτά τα χρόνια. Τα τραγούδια από εύθυμα γίνονται μελαγχολικά, ερειστικά και εκφράζουν τη θλίψη και την απογοήτευση των πολεμιστών, των συγγενών τους καθώς και ολόκληρου του ελληνικού λαού.

Κυρ' λοχαγέ μου³³

*«Κυρ' λοχαγέ μου, το και το
 δεν είναι συσσίτιο αυτό,*

³² Α. Καλυβιώτης, *Σμύρνη. Η μουσική ζωή 1900-1922*, Αθήνα 2002, σ. 147

³³ Τ. Σχορέλης, *ό. π., τ. Δ'*, σ.344

*όλο σούπα με πατάτες
και νερόβραστες ντομάτες.*

*Κυρ' λοχαγέ μου, δε μου λες
που βρίσκεις το χαλβά κι ελιές;
και μας σερβίρεις πι και φι
τα βράδια για ξηρά τροφή;*

*Κυρ' λοχαγέ, στο μαγειρείο
πες να μου βράσουν βοδινό
κι όχι όλο πειθαρχείο
να φονεύω το θηρίο»*

Ε' Κεφάλαιο

Οι πρόσφυγες

Μετά την καταστροφή της Σμύρνης, πάνω από ένα εκατομμύριο Έλληνες αναγκάστηκαν να μεταναστεύσουν στην Ελλάδα (εικ. 8). Η πόλη κυριολεκτικά γιγαντώθηκε. Το προσφυγικό αυτό κύμα, εγκαταστάθηκε τόσο στις μεγάλες πόλεις όσο και στις αγροτικές περιοχές της χώρας μας. Οι ταλαιπωρημένοι αυτοί άνθρωποι δέχτηκαν τόσο την πίεση όσο και την προκατάληψη των αυτοχθόνων και ο καθημερινός αγώνας για την επιβίωση τους ήταν εξαιρετικά δύσκολος.

Στο χαρακτηριστικό απόσπασμα για τον δρόμο της προσφυγιάς ο Κ. Πολίτης αναφέρει: *«Λοιπόν ούλος αυτός ο κόσμος στοιβαγμένος στο μουράγιο και πάνω σε μαούνες. Άντρωι, γέροι, γριές και γυναικόπαιδα, που είχανε παρατήσει τα καλά τους, και ξεμείνανε στο δρόμο, και τώρα εκεί μεροβραδιάζονταν εκεί πλαγιάζανε, άλλος μ' ένα χράμι που έφερε μαζί του, άλλος μ' ένα πάπλωμα ή με μια μπατανία. Χείλια τρεμοσαλεύανε από το παραμιλητό. Μάτια γουρλωμένα που αγναντεύανε τη Δευτέρα Παρουσία, τη συντέλεια του κόσμου»*.³⁴

Συγκλονιστικές είναι οι μαρτυρίες της Σμυρνιακής τραγουδίστριας Αγγέλας Παπάζογλου και του μουσικού Γιώργου Ροβερτάκη, που μας περιγράφουν τις άθλιες συνθήκες που αντιμετώπιζον οι πρόσφυγες τις πρώτες μέρες μετά την άφιξή τους στον Πειραιά. *«Μας βγάλαν στου Καραϊσκάκη την πλατεία. Στον Πειραιά. Η αστυνομία μας έδειξε πού να πάμε. Μας πήγαν σε μια αποθήκη. Η αποθήκη αυτή ήτανε γύρω-γύρω σκεπασμένη και μες στη μέση ζέσκεπη[...] Μέχρι την άλλη μέρα γένηκε και δεν είχε τόπο να κουνηθείς να πας λίγο παρακεί... Όλοι πέρασαν από κει.[...] Από κει περνούσανε οι πιότεροι κι ηφεύγαν ύστερα»*³⁵

Μετά τη δημιουργία των πρώτων αστικών κέντρων στη χώρα μας αρχίζει να κάνει την εμφάνισή του σε εκτεταμένο βαθμό το «αστικό λαϊκό τραγούδι». Το ρεμπέτικο έχει την προέλευσή του στη Μικρά Ασία, όπου οι πρόσφυγες μετά την καταστροφή της Σμύρνης το έφεραν στην Ελλάδα.³⁶ «Ο μερακλής των συνοικισμών», είναι ένα τραγούδι κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών της Αθήνας και του

³⁴ Κ. Πολίτης, *Στου Χατζηφράγκου*, Αθήνα 1990, σ. 146.

³⁵ Γ. Παπάζογλου, *Τα χαΐρια μας εδώ*, Αθήνα 2003, σ. 141-142.

³⁶ Γ. Παπαστεφάνου, «Έκατό χρόνια ελληνικού τραγουδιού», στο: *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τχ. 14 (1985), σ.55-58

Πειραιά του Κωνσταντινουπολίτη, Γρ. Ασίκη, αποτελεί πανόραμα της προσφυγικής ζωής, λίγο πριν το 1930.

Ο χαρακτήρας του συγκεκριμένου τραγουδιού είναι εύθυμος και αγνοούνται ηθελημένα οι άθλιες συνθήκες διαβίωσης στα προσφυγικά. Χαρακτηριστική είναι η περιγραφή που αναφέρει η Λίζα Μιχελή για τη Δραπετσώνα του 1926: *«Θα πάρουμε απ' τον Πειραιά το τράμ της παραλίας ή τα λεωφορεία 2, για να βγούμε στον Άγιο Διονύσιο. Θα περάσουμε τη γέφυρα. Από εκεί και πέρα ένας απέραντος συνοικισμός ξυλίνων παραγκών, εκτείνεται εις ατελεύτητον απόστασιν, εις δρομίσκους φαντασμαγορικούς, που είναι μάλλον αποκρουστικοί, που είναι μάλλον δαίδαλοι, που είναι σαν λαβύρινθοι. Μιαν οσμήν ξυλίας αναδίδει το έδαφος[...] Πέραν από την Δραπετσώνα, εις απόστασιν αρκετά μεγάλην, εκτείνεται ο συνοικισμός των Λιπασμάτων. Το εσωτερικόν όλου αυτού του συνοικισμού μένει χωρίς κανένα μέσον συγκοινωνίας. Και οι αποστάσεις είναι μεγάλοι. Και οι δρόμοι ελεεινοί σαν πληγή ανιάτος. Τι κρίμα δι' έναν συνοικισμόν 50.000 κατοίκων!... Προς βορράν του συνοικισμού αυτού δυο άλλοι συνοικισμοί ηνωμένοι κλείνουν την δυστυχίαν 14.000 άλλων προσφύγων που προσπαθούν να γελάσουν κάτω από την ξύλινη και αυτοί στέγη των. Είναι τα Ταμπούρια και η Ανάστασις. Όλα ξύλινα κι εδώ. Παντού ξύλινα! Και η ζωή με ολιγωτέραν κίνησιν. Αν εξαιρέσωμεν το ανοιχτόκαρδον καφενείον του κ. Κεφάλια δεν έχει τίποτε άλλο!» Εκεί στις παράγκες της Δραπετσώνας στεγάζονται λουκουματζήδικα, κεμπατζήδικα, χαλβατζήδικα, αλλά και μουσικά καφενεία, ενώ σε άλλες προσφέρουν φαί το μεσημέρι και χασίς το βράδυ.³⁷*

Στην αγορά του Πειραιά με τη χαρακτηριστική ονομασία «Λεμονάδικα», μετά την καταστροφή της Σμύρνης, προστέθηκε ένας πρόχειρος καταυλισμός από παράγκες με σκοπό να διαμείνουν προσωρινά οι πρόσφυγες. Με το πέρασμα του χρόνου οι παράγκες αυτές μετατράπηκαν σε μικρά μαγαζάκια. Εκεί, λόγω της αυξημένης κίνησης του λιμανιού, ανθούσαν οι παράνομες ουσίες και οι μικροληστείες.³⁸

³⁷ Λ. Μιχελή, *Προσφύγων βίος και πολιτισμός*, Αθήνα 1992, σ. 236

³⁸ Ρεμπέτικη ιστορία (ΕΤ31) Εκπομπή 3: *Το πειραιώτικο ρεμπέτικο* διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=KF2c-V6tm6A> ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Λαχανάδες³⁹

«Κάτω στα λε , βρε κάτω στα λε , κάτω στα λεμονάδικα
κάτω στα λεμονάδικα γίνηκε φασαρία
δυο λαχανάδες πιάσανε
και κάναν την κυρία

Τα σίδερα, βρε τα σίδερα, τα σίδερα τους φόρεσαν
τα σίδερα τους φόρεσαν και στη στενή τους πάνε
κι αν δε βρεθούν τα λάχανα
το ζύλο που θα φάνε

Κυρ αστυνό , βρε κυρ αστυνό , κυρ αστυνόμει μη βαράς
κυρ αστυνόμει μη βαράς, γιατί κι εσύ το ξέρεις
πως η δουλειά μας είναι αυτή
και ρέφα μη γυρεύεις

Εμείς τρώμε, βρε εμείς τρώμε, εμείς τρώμε τα λάχανα
εμείς τρώμε τα λάχανα, τσιμπούμε τις παντόφλες⁴⁰
για να μας βλέπουν τακτικά
της φυλακής οι πόρτες

Δε μας φοβί βρε δε μας φοβί , δε μας φοβίζει ο θάνατος
δε μας φοβίζει ο θάνατος, δε μας τρομάζει η πείνα
γι' αυτό τσιμπούμε λάχανο
και την περνούμε φίνα»

Η ινδική κάνναβη, από την οποία παράγεται το χασίς, καλλιεργήθηκε ευρύτατα και ελεύθερα στην Ελλάδα από τα μέσα του 19ου αιώνα έως και το 1920, χρονιά κατά την οποία ψηφίστηκε ο πρώτος απαγορευτικός νόμος (Ν. 2017 του 1920)⁴¹. Ωστόσο, ο

³⁹ Απτάλικο του Βαγγέλη Παπάζογλου. Ηχογραφήθηκε το 1934. Ερμηνεύει η Κατίνα Χωματιανού. Αυτή θεωρείται πως είναι η καλύτερη ερμηνεία του τραγουδιού. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=NiWYFwLEdEg>, ημερομηνία προσπέλασης 10.4.2021

⁴⁰ στην αργκό, λάχανο ή παντόφλα σήμαινε πορτοφόλι.

⁴¹ Ν. 2107/ 1920 «περί απαγορεύσεως της καλλιεργείας, της εμπορίας και της καταναλώσεως της ινδικής καννάβης (χασίς)», που τιμωρούσε γενικώς κάθε χρήστη με κράτηση ή/και πρόστιμο.

νόμος αυτός δεν εφαρμόστηκε με αυστηρότητα, παρά μόνο μετά το 1936. Εντωμεταξύ, όσο κι αν ακούγεται περίεργο, η ηρωίνη όλο αυτό το διάστημα θεωρείτο «παυσίπονο» και κυκλοφορούσε (τουλάχιστον μέχρι το 1932) χωρίς καμία απαγόρευση.

Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, όπως είναι λογικό, ήταν από τα πρώτα θύματα της ηρωίνης, λόγω της φτώχειας, της ανεργίας και της έλλειψης στέγης που αντιμετώπισαν τα πρώτα χρόνια που εγκαταστάθηκαν στην Ελλάδα. Έτσι, στις αρχές της δεκαετίας του 1930 η χρήση του χασίς και της ηρωίνης είχε διαδοθεί ευρύτατα αποτελώντας ένα τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα, η καταγραφή του οποίου πέρασε και στο ρεμπέτικο τραγούδι.

Την περίοδο εκείνη ο Πειραιάς ήταν πολύ αφιλόξενος. Φόνοι γίνονταν καθημερινά στα Καρβουνιάρικα, στην Τρούμπα και στου Τζελέπη. Οι τεκέδες βρίσκονταν διάσπαρτοι απ' την Πειραιϊκή έως τον Άγιο Διονύσιο. Κι όσο πιο πέρα πήγαινες προς τη Δραπετσώνα, οι χασικλήδες κάπνιζαν ελεύθερα στο δρόμο. Ο Μάρκος Βαμβακάρης διηγείται στην αυτοβιογραφία του: *«Ο Πειραιάς τότες ήτανε γεμάτος τεκέδες. Όλοι οι τεκέδες ήτανε ίδιοι. Ίδιοι και απάραλλαχτοι. Μια κάμαρα ήτανε τεκές. Ένα σπιτάκι ήτανε τεκές. Ένα άλλο παραγκάκι. Δεν υπήρχε δηλαδή να 'ναι σαλόνη να το κάνουνε τεκέ. Όχι. Μια κάμαρα μεγάλη και καθαρή, αυτό. Ο τεκές του Σάλωνα ήτανε δυο παραγκίτσες ξύλινες εκεί στο Καστράκι που ήτανε οι πρόσφυγες»*

Ένα απ' τα πιο όμορφα τραγούδια με θέμα το χασίς και τις συνήθειες των «χασικλήδων» του Πειραιά είναι το ακόλουθο:

«Πέντε μάγκες στον Πειραιά»⁴²

«Πέντε μάγκες στον Πειραιά

πέρναγαν απ' τον τεκέ

ένας είπε απ' την παρέα

πα να πιούμε ένα αργιλέ

⁴² Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=4659PQVufyU>, ημερομηνία προσπέλασης 7.4.2021

Μπήκαν μέσα να φουμάρουν

φώναζαν τον τεκετζή

φτιάξε ένα αργιλέ αφράτο

με Περσίας τουμπεκί

Δύο τάλαρα τον δίνεις

τρία θα πληρώσουμε

αν η γκλάβα μας γεμίσει

θα σε προτιμήσουμε

Φούμαραν και ήταν τζούρα

φώναζαν τον τεκετζή

δεν κατάλαβαν μαστούρα

ήταν σκέτο τουμπεκί

Εσύ νόμιζες πως έχεις

τίποτα κορτάκηδες

ούτε πιτσιρίκια έχεις

μήτε και πρεζάκηδες

Πάμε `κεί στου Κουνελάκη

έχω ζούλα ναργιλέ

πάμε μάγκες να τον πιούμε

να μην πάμε στον τεκέ

Εσύ νόμιζες πως έχεις

τίποτα κορτάκηδες

ούτε πιτσιρίκια έχεις

μήτε και πρεζάκηδες

Αν θα κλείσουν τους τεκέδες

Περαιά Κρεμυδαρού⁴³

τότε πια θα κουβαλάω

στην σπηλιά⁴⁴ την κουρελού»

5.1. Η αρνητική στάση των Ελλαδιτών προς τους πρόσφυγες

Αμέσως μετά την άφιξή τους στην Ελλάδα, οι πρόσφυγες αντιμετώπισαν αρκετά προβλήματα, κυρίως οικονομικής και κοινωνικής φύσεως. Οι Έλληνες τους συμπεριφέρονταν με καχυποψία, ρατσισμό και συχνά χρησιμοποιούσαν γι' αυτούς απαξιωτικούς χαρακτηρισμούς. Οι άνθρωποι που μόλις σώθηκαν από την τεράστια καταστροφή χαρακτηρίζονται «τουρκόσποροι» και «γιαουρτοβαφτισμένοι», καθώς έτρωγαν γιαούρτι. Η λέξη «Σμυρνιά» που προσδιόριζε τη γυναικεία μικρασιατική καταγωγή, γίνεται συνώνυμη της γυναίκας χαλαρών ηθών. Η λέξη «πρόσφυγας» γίνεται πια ένας εξαιρετικά αρνητικός χαρακτηρισμός.⁴⁵

⁴³ Το Καστράκι ήταν η περιοχή πάνω από την Κρεμυδαρού, εκεί που έμενε κι ο Α. Δέλιας. Οι τεκέδες, ως χώροι συνάθροισης των ρεμπετών, υμνήθηκαν στα τραγούδια τους. Εκεί άλλωστε ήταν κι ο χώρος που μπορούσε να μάθει κάποιος να παίζει μπουζούκι. Όλοι οι μπουζουξήδες τότε ήταν αυτοδίδακτοι.

⁴⁴ Ο Μάρκος Βαμβακάρης στην αυτοβιογραφία του περιγράφει μια εμπειρία του στη σπηλιά του Κουλού, ένα απόκρημνο μέρος στην ακτή της Δραπετσώνας: «Πήγα με λαχτάρα να φουμάρω μόνος μου. Τότες το χασίσι ήταν πολύ δυνατό, τούρκικο από την Προύσα. Μόλις πήρα τον αργιλέ στα χέρια μου να φουμάρω, τράβηξα δυνατά με το καλάμι. Ένιωσα μια φοβερή ζαλάδα, κοπήκανε όλες μου οι αισθήσεις κι έπεσα χάμω και συλλογιζόμουνα πώς ν' ανέβω τώρα το γκρεμό να φύγω; Αρχίνησα με τα τέσσερα να προχωρώ στο έρημο βουνό, ώσπου έφτασα ως πίσω από το νεκροταφείο, την Ανάσταση, περίπου ένα μίλι δρόμο. Εβρέθηκα πάλι σε μια γούβα στην οποία να είναι και κει χασικλήδες να φουμέρνονε. Ήταν οι πρόσφυγες των Ταμπουριών και δεν ερχόντουσαν μαζί στη σπηλιά όπου πηγαίναμε οι Πειραιώτες. Είχαν δικό τους νταραβέρι...».

⁴⁵ Α. Ρήγγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, Αθήνα 1999, σ. 223-228.

Για τη ζωή των προσφύγων η Μ. Κωνσταντινίδου αναφέρει: «Οι πρόσφυγες είχαν μάθει σε μεγάλο βαθμό να ζουν με διαφορετικό τρόπο από τους Έλληνες. Ήταν κοινωνικοί και είχαν μάθει να διασκεδάζουν και αυτό ίσχυε για τους άνδρες, αλλά και τις γυναίκες. Λόγω του ότι ήταν περιθωριοποιημένοι, οι πρόσφυγες άρχισαν να δημιουργούν στους συνοικισμούς δικά τους μαγαζιά με μουσική στα οποία άρχισαν σταδιακά να πηγαίνουν και άλλες περιθωριοποιημένες ομάδες των αστικών κέντρων».⁴⁶

Στο εξαιρετικά διαδεδομένο σ' όλο τον ελληνικό χώρο τραγούδι της Προσφυγούλας σκιαγραφείται η αρνητική στάση για τους πρόσφυγες. Η αφήγηση αναπτύσσεται πάνω σ' ένα φόντο που προβάλλει την εικόνα της συμπαγούς, αυστηρά ιεραρχημένης πατριαρχικής οικογένειας. Η προσφυγοπούλα φτάνει στην πεθερά και αυτή κατακλύζεται αμέσως από σφοδρά εγκληματικά αισθήματα.

Προσφυγούλα⁴⁷

«Αρχοντογιός αρχοντογιός παντρεύεται

και παίρνει προσφυγούλα

προσφυγούλα μαυρομάτα μου

και παίρνει προσφυγούλα

προσφυγούλα σε κλαιν τα μάτια μου

Η μάνα του η μάνα του σαν τ' άκουσε

πολύ της κακοφάνη

προσφυγούλα μαυρομάτα μου

τα δένδρα ξεριζώνει

προσφυγούλα σε κλαιν τα μάτια μου

⁴⁶ Μ. Κωνσταντινίδου, *Κοινωνιολογική ιστορία του ρεμπέτικου*, Αθήνα 1994, σελ. 64.

⁴⁷ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=ycZeYgnA690>, ημερομηνία προσπέλασης 15.4.2021

*Πιάνει δυο φι πιάνει δυο φίδια ζωντανά
 τα ξεροτηγανίζει
 προσφυγούλα μαυρομάτα μου
 τα ξεροτηγανίζει
 προσφυγούλα σε κλαιν' τα μάτια μου*

*Κάτσε νύφη μ' κάτσε νύφη μ' να φας να πιείς
 ψάρια τηγανισμένα
 προσφυγούλα μαυρομάτα μου
 ψάρια τηγανισμένα
 προσφυγούλα σε κλαιν' τα μάτια μου*

*Από την πρώ από την πρώτη πιρουνιά
 η κόρη εφάρμακώθη
 προσφυγούλα μαυρομάτα μου
 η κόρη εφάρμακώθη
 προσφυγούλα σε κλαίν' τα μάτια μου*

*Αχ, πεθερά αχ, πεθερά θέλω νερό
 τη φλόγα μου να σβήσω
 προσφυγούλα μαυρομάτα μου
 τη φλόγα μου να σβήσω
 προσφυγούλα σε κλαίν' τα μάτια μου»*

Στην ακόλουθη μαρτυρία, που αποτελεί απομαγνητοφώνηση τμημάτων της διήγησης της Κατίνας Εμφιετζή – Μητσάκου σκιαγραφείται η ρατσιστική στάση των Ελλαδιτών προς τους πρόσφυγες: «Κι έτσι πήγαμε στα Σέρρας – μας είχαν πει ότι εκεί είχε άδεια σπίτια – και στην αρχή μείναμε σ' ένα αρχοντικό. Του Αλή πασά, έτσι το

λέγανε. Στη σάλα καθόταν μια οικογένεια, στα δωμάτια μια άλλη... Στη συνέχεια χτίσαμε σπίτι, αλλά ούτε παράθυρα ούτε κουφώματα είχε γιατί δεν υπήρχε ξυλεία. Το μισό δωμάτιο δεν είχε πάτωμα. Φέρνανε ξυλεία αλλά πού να φτάσει για όλον αυτό τον κόσμο που ήθελε να χτίσει! Αλλά κι αφού ήρθαμε στα Σέρρας, οι ντόπιοι δε μας θέλανε. Πήγαινε ο θεός να πάρει ζάχαρη για το τσάι και δεν του δίναν. Κάρβουνα δεν δίναν σε πρόσφυγα! Να, ο ρατσισμός πώς ήταν! Εγώ μέχρι που τέλειωσα το σχολείο, στην Ελλάδα, βιβλία δεν είχα, εκτός από το αναγνωστικό κι ένα βιβλίο φυσικής! Η ιστορία ήταν ένα τεύχος σαν κόμικς, ούτε γραμματική είχα, τα μαθηματικά μας τα 'λεγαν προφορικά και τα σημειώναμε. Κι εγώ έπαιρνα και διάβαζα από τα βιβλία των αγοριών, που τα είχαν φέρει από την πατρίδα, γιατί εκεί είχαν όλα τα βιβλία, είχαν και σάλπιγγες και κάνανε και μουσική! Μόνο τις σάλπιγγες δεν μπόρεσαν να φέρουν! Όλα τα είχαμε στην πατρίδα!»⁴⁸

5.2. Αναμνήσεις από τη ζωή στη Σμύρνη

Η καταστροφή της Σμύρνης αποτέλεσε το τελευταίο από μια σειρά φοβερών γεγονότων που οδήγησαν στον ξεριζωμό του μικρασιατικού ελληνισμού και την εξαφάνιση περισσότερων από δύο χιλιάδων ελληνικών συνοικιών.

Στο τραγούδι με τίτλο «Σμύρνη με τα περίχωρα», αναφέρονται στις εξαιρετικές ομορφιές της πόλης που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν.

Τι σε μέλει εσένανε⁴⁹

*«Τι σε μέλει εσένανε κι από πού 'μαι εγώ
απ' το Καρατάσι, φως μου, για απ' το Κορδελιό.*

*Τι σε μέλει εσένανε κι όλο με ρωτάς
από ποιο χωριό είμαι εγώ αφού δε μ' αγαπάς.*

*Απ' τον τόπο που 'μαι εγώ ξεύρουν ν' αγαπούν
ξεύρουν τον καημό να κρίνουν, ξεύρουν να γλεντούν.*

⁴⁸ «Η συγκινητική περιγραφή μιας Μικρασιάτισσας που ξεριζώθηκε το 1922» στην ιστοσελίδα in.gr, 13.11.2019, διαθέσιμο στο: <https://www.in.gr/2019/11/13/plus/features/sygkinitiki-perigrifi-mias-mikrasiatissas-pou-kserizothike-1922/>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

⁴⁹ Π. Κουνάδης, ό. π., τ. 4, σελ. 50 σε ερμηνεία Α. Διαμαντίδη. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=3gVoVBIHq7c>, ημερομηνία προσπέλασης 26.4.2021

*Τι σε μέλει εσένανε για το σαλβάρι μου
για κοντό μου, για μακρύ μου, για καράρι μου.*

*Από την Αθήνα ως τον Πειραιά
έχασα μαντήλι, φως μου, μ' εκατό φλουριά.*

*Τι σε μέλει εσένανε κι όλο με ρωτάς
από ποιο χωριό είμαι εγώ αφού δε μ' αγαπάς.*

*Απ' την Πόλη έρχομαι να βρω παρηγοριά
να 'ρθω μες στην Αθήνα μας μ' αγάπη και φιλιά.*

*Τι σε μέλει εσένανε για το σαλβάρι μου
για κοντό μου, για μακρύ μου για καράρι μου.*

*Τι σε μέλει εσένανε γιατί είμαι 'γω μπεκρής
τα γούστα μου τα κάνω γιατί είμαι μερακλής»*

Τέλος παραθέτουμε, κατ' εξαίρεση, το τραγούδι «Ανάμνησις Σμύρνης» που δεν ανήκει στον χώρο του ρεμπέτικου, αλλά αποτυπώνει μοναδικά την αγάπη και τη νοσταλγία για τη Σμύρνη (εικ. 9).

Ανάμνησις Σμύρνης⁵⁰ σε σύνθεση Κ. Μακρή και στίχους Τ. Ξανθόπουλου

*«Μες την καρδιά μου ανθίζουνε, λουλούδια χίλια όσα,
είναι γλυκές οι θύμησες, πού δεν τις λέει η γλώσσα.*

*Μ' απ' όλες πιο καλλίτερη, μ' απ' όλες πιο μεγάλη
μια ξεπετάει ολόδροση, της Σμύρνης τ' ακρογιαλί.*

⁵⁰ Π. Κουνάδης, ό. π., τ. 3, σελ. 48. Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=8pds52-gjKM>, ημερομηνία προσπέλασης 27.4.2021

*Σμύρνη πατρίδα μου γλυκιά χαριτωμένη χώρα,
για να σε βγάλω από το νου ποτέ δεν θα 'ρθει ώρα.*

*Σαν άστρο γλυκοφώτιστο φωνάζει την καρδιά μου,
παρηγοριά στη θλίψη μου κι ελπίδα στη χαρά μου»*

5.3. Η ζωή στους προσφυγικούς συνοικισμούς

Οι Σμυρνιές είχαν συνηθίσει σε έναν πιο κοινωνικό τρόπο ζωής και οι συνήθειες τους ήταν εντελώς διαφορετικές από τις συνήθειες των γυναικών της Ελλάδας. Ο υποτιμητικός όρος «παστρικές», καθαρές δηλαδή, χρησιμοποιούνταν γιατί περιποιούνταν αρκετά, ήταν πολύ καθαρές και πρόσεχαν πολύ την εμφάνισή τους.⁵¹

Προσφυγοπούλα⁵²

*«Εγώ είμαι το θύμα σου γλυκιά μου μαυρομάτα,
κατάκαρδα με πλήγωσαν τα ολόγλυκά σου μάτια.*

*Οπού γυρίσω για να ειδώ, νομίζω στ' είσαι μπρος νου,
σταυροκοπιούμαι ο δύστυχος, χάνω το λογικό μου.*

*Για πες μου τι σου έφταιξα και με παιδεύεις τόσο,
γιατί δεν έρχεσαι και συ λίγο να σ' ανταμώσω.*

*Έλα λοιπόν μικρούλα μου και κάνε μια θυσία,
προσφυγοπούλα μου γλυκιά απ' τη Μικρά Ασία.»*

Ο Τούντας που είναι κάτοικος του προσφυγικού οικισμού του Συγγρού, πολιορκεί μια προσφυγοπούλα που ζει στα προσφυγικά της Καισαριανής:

Στου Συγγρού⁵³

⁵¹ Χ. Αντωνοπούλου, *Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων*, Αθήνα 1999, σ.17.

⁵² Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=KWSEzsXcb_Y, ημερομηνία προσπέλασης 28.4.2021

⁵³ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=xzXHQls56Cg>, ημερομηνία προσπέλασης 28.4.2021

«Εγώ ἔχω ιδεὶ κοπέλες
 με σκέρτσα και με τρέλες
 ἔχω ιδεὶ μεγάλες ομορφιές
 που ἔναι άσπρες σαν τα κρίνα
 και με κορμάκια φίνα
 κι όμορφες πολλές, μελαχρινές.

*Αχ, μα σαν εσένα, όμορφη μικρούλα μου
 που είδα στην Καισαριανή, καλέ, μανούλα μου*

*Αχ, μ' άναψες μικρή μου φλόγα, ντέρτι και καημό
 και σαν τρελός γυρίζω στο συνοικισμό.*

*Τι όμορφα μαλλάκια
 με μπούκλες και σκαλάκια,
 τι φρυδάκια, κούκλα μου, στενά
 και σαν περνάς μπροστά μου
 μ' ανάβεις το σεβντά μου
 τέτοια μάτια δεν τα είδα πουθενά.*

*Αχ, μ' αυτά τα κάλλη όμορφη τσαχπίνα μου
 δεν τα ἔχει άλλη στο ντουνιά, καλέ, μπομπίνα μου*

Γι' αυτό κι εγώ εσένα θέλω να `χω γιαβουκλού⁵⁴

να μας ζηλεύουν όλοι μέσα στου Συγγρού»⁵⁵

Ακολουθεί ένα από τα ωραιότερα τραγούδια του είδους, που περιγράφει τα κάλλη των κοριτσιών, αλλά και την οικονομική τους κατάσταση κάνοντας μια χαρτογράφηση της Αθήνας, του Πειραιά και των προσφυγικών συνοικισμών (εικ. 10).

Όλες όμορφες⁵⁶ του Σ. Περπινιάδη

«Έχει η Αθήνα έμμορφες, ο Πειραιάς γεμάτες,

και η καημένη η Κοκκινιά ζανθές και μαυρομάτες

Και τα Ταμπούρια έχουνε Πολίτισσες με χάρη

κι η Δραπετσώνα έχει Σμυρνιές που λάμπουν σαν φεγγάρι

Ο Βύρωνας έχει γλυκές κοπέλες σαν το μέλι

και το Παγκράτι πλάσματα, γλιστράνε σαν το χέλι

Οι Ποδαράδες έχουνε χηρίτσες όλο γλύκα

στον Υμηττό παντρεύεσαι χωρίς πεντάρα προίκα

Αν θέλεις προίκα, μάγκα μου, τράβα στον Ποδονίφτη

θα βρεις αριστοκράτισσα με χρήματα και σπίτι»

Στους πρόσφυγες δίνουν Ομολογίες, χρηματικές αποζημιώσεις σύμφωνα με την εκτίμηση της περιουσίας τους από σχετικές Επιτροπές. Τις αποζημιώσεις αυτές τις

⁵⁴ τουρκ. Φιλενάδα

⁵⁵ Ν. Γεωργιάδης, ό.π., σ. 34-35.

⁵⁶ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=e7M9dZ4O3aE>, ημερομηνία προσπέλασης 30.4.2021

χρησιμοποιούσαν οι πρόσφυγες για να καλύψουν τις τεράστιες ανάγκες τους. Η μαζική ρευστοποίηση των Ομολογιών οδήγησε επιτήδειους να αγοράζουν σε πολύ κατώτερη τιμή εκμεταλλευόμενοι την ανάγκη των προσφύγων.

Οι πρόσφυγες με τα περιορισμένα χρήματα από τις Ομολογίες ξεκίνησαν να εξοφλούν αυτά που χρωστούσαν και να δημιουργούν τις βάσεις για μια νέα αισιόδοξη ζωή. Η Αικ. Λαχουβάρη από τη Σμύρνη σημειώνει: «Μετά από χρόνια δόθηκε κάποια αποζημίωση και οι πρόσφυγες άνοιξαν κάπως τα μάτια τους, μπήκαν μερικές σόμπες, σε μερικά σπίτια πέρασαν και φωτισμό... Βρέθηκαν όμως μερικοί έξυπνοι και τάζοντας ένα μεγάλο τόκο πήραν από τις γυναικούλες τις ανίδεες τα πιο πολλά λεφτά και κάναν φτερά...».⁵⁷

Ομολογίες⁵⁸

«Αχ, αν δε σου δώσει η μάνα σου ογδόντα ομολογίες

αχ, ογδόντα 'μολογίες

άλλα λες κι άλλα μου κάνεις

βάλθηκες να με τρελάνεις

-Ωπα!

Αχ, και άλλα τόσα μετρητά θα χάσει τις ελπίδες

αχ, θα χάσει τις ελπίδες

ντούρου ντούρου ντούρου ντούρου

στην πλατεία του Κουμουντούρου

⁵⁷ Κ. Λαχουβάρη Χατζηκωνσταντίνου, *Δύσκολα Χρόνια. Από τη Σμύρνη στην Καβάλα – Στο Ορφανοτροφείο – Πόλεμος και Κατοχή*, Καβάλα 2012, σ. 26.

⁵⁸ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=ztsaGbSErI8> σε εκτέλεση Κ. Καρίπη, ημερομηνία προσπέλασης 28.4.2021

Αχ, κι αν δε σου δώσει η μάνα σου της Κοκκινιάς το σπίτι

αχ, της Κοκκινιάς το σπίτι

άλλα λες κι άλλα μου κάνεις

βάλθηκες να με πεθάνεις

-Ωπα, γεια σου Καρίπη!

Αχ, θα πα' να πάρω τη Μαριώ από τον Ποδονίφτη

αχ, από τον Ποδονίφτη

άλλα λες κι άλλα μου κάνεις

βρε Σμυρνιά, θα με πεθάνεις

Αχ, αν δε σου δώσει η μάνα σου αμπέλι και χωράφι

αχ, αμπέλι και χωράφι

άλλα λες κι άλλα μου κάνεις

βρε Σμυρνιά, θα με πεθάνεις

-Ωχ, άντε και θα φάω όλες τις ομολογίες!

Αχ, και τότε, βρε κοπέλα μου, θα μείνεις για το ράφι

αχ, θα μείνεις για το ράφι

ντούρου ντούρου ντούρου ντούρου

στην πλατεία του Κουμουντούρου

Αχ, κι αν δε σου δώσει η μάνα σου τα όσα σου 'χει τάξει

αχ, τα όσα σου 'χει τάξει

άλλα λες κι άλλα μου κάνεις

βάλθηκες να με τρελάνεις»

ΣΤ' Κεφάλαιο

Η περίοδος του Μεσοπολέμου

Ως περίοδος του Μεσοπολέμου ορίζεται το χρονικό διάστημα ανάμεσα στους δύο παγκοσμίους πολέμους. Όλη αυτή την περίοδο ο κόσμος δεινοπάθησε από ριζικές αλλαγές σε οικονομικό, το ιδεολογικό και το κοινωνικό επίπεδο.

Μεταφερόμαστε στην εποχή του Μεσοπολέμου με ένα πρωτότυπης θεματολογίας τραγούδι του Γ. Ασίκη καταγράφει και σατιρίζει μερικά από τα επαγγέλματα της εποχής αυτής.

Ο επαγγελματίας⁵⁹

«Για μερικά επαγγέλματα θέλω να σας μιλήσω

Πιστεύω να τα κρίνετε, όσα κι αν σας ζηγήσω.

Μπακάλης είν' ακάθαρτος, μανάβης σεβνταλής

Χασάπης είναι κουβαρντάς, ψαράς μα μερακλής.

Αυτοί οι γαλατάδες είναι και νερουλάδες

Βαφτίζουνε το γάλα⁶⁰ και παίρνουνε παράδες.

Αν πεις για καρβουνιάρη, κουμπάρος είν' ακόμα

Θα σου τη φτιάξει μια μορτιά, στον πάτο όλο χώμα.

Και σε ταβέρνα όποιος πάει, κρασί και για τηγάνι

Κι όταν σε βλέπουν πως μεθάς, σου βάζουνε βιδάνι.

Μέσα στη μύρα όποιος πάει, γλέντι για να σπάσει

⁵⁹ Π. Κουνάδης, *ό.π.*, τ. 6, σ. 43. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=Ia9EJcElb-c>, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

⁶⁰ Το νερόνουν

Έχει γκαρσόνι που κοιτά στο μπλοκ να του τη σκάσει.

Αυτοί οι τσαγκαράδες που στέκουνε παιδιά

Κι αν δεν πάρουν μπροστάντζα δεν πιάνουνε δουλειά.

Κι όταν καθίσουν στο κρασί, συνέχεια το πίνουν

Τότε μόνο σηκώνονται, δίχως ψιλή σαν μείνουν.

Να δείτε στα κουρεία, που παν' τα κοριτσάκια

Οντουλασιόν να κάνουν τα `μορφα τους μαλλάκια.

Είδα μπαρμπέρη μερακλή συζήτηση ν' αρχίζει

Σιγά σιγά το χέρι του στο μάγουλο ν' αγγίζει.

Να ρίξετε και μια ματιά και στους φραγκοραφτάδες

Μα πως κρυφοκοιτάζουνε κορίτσια με καρφάδες.

Αν πεις για οργανοπαίκτες, που παίζουν τραγουδάκια

Κι όταν δεν πέφτουν τα λεφτά, σαν κάνουνε κολπάκια»

6.1. Ο θάνατος του Βενιζέλου

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος πέθανε από εγκεφαλική συμφόρηση στο Παρίσι στις 18 Μαρτίου 1936. Η ταφή του πραγματοποιήθηκε στην Κρήτη (εικ. 11) καθώς υπήρχε ο φόβος των επεισοδίων στην Αθήνα, και ενταφιάστηκε στο Ακρωτήρι Χανίων.

Ο Π. Κανελλόπουλος αναφέρει για το τέλος του Ελ. Βενιζέλου: «Μαζί με τα μάτια του Ελευθερίου Βενιζέλου έκλεισαν σαράντα ολόκληρα χρόνια, κατά τα οποία τα βήματα του μεταστάντος Έλληνας εκλόνιζαν -κατ' αρχάς μεν εις την Κρήτην, μετά ταύτα δε εις ολόκληρον την Ελλάδα-την γην. Οι κλονισμοί ήσαν πολλάκις τόσον ισχυροί, ώστε προεκάλεσαν ρωγμάς. Την σημασίαν και το μέγεθος των ρωγμών αυτών, με το τραγικόν

άνοιγμα των οποίων συνδέεται συναισθηματικώς (εξ οικογενειακής παραδόσεως και προσωπικών αναμνήσεων) ο γράφων τας γραμμάς ταύτας, θα κρίνει η ιστορία. Όχι όμως μόνον τας ρωγμάς, τας οποίας προεκάλεσε το βήμα του, αλλά και τους ορίζοντας, τους οποίους ήνοιξε το βλέμμα του, πρέπει να διαπιστώσει και να κρίνει, ως προς την έκτασιν και το βάθος των, η ιστορία. Εφ' όσον οι οπαδοί του βλέπουν μόνον την μίαν πλευράν και οι αντίπαλοι του μόνον την άλλην, δεν μπορεί να υπάρξει ιστορία. Η μνήμη του Βενιζέλου έχει ανάγκην αναπαύσεως διά ν' αναστηθεί αύρων -διότι ασφαλώς θ' αναστηθεί- υπό την αληθή μορφήν της. Ο Βενιζέλος χρειάζεται κάποιο ξεκούρασμα, το οποίον δεν ε γνώρισε (δεν ήθελε να γνωρίσει) εις την ζωήν του και το οποίον δικαιούται να διεκδικήσει μετά θάνατον. Η φωνή του δεν το εζήτει ποτέ. Η σιωπή του το επιβάλλει!». ⁶¹

Οι ρεμπέτες θρηνούν τον χαμό του Ελ. Βενιζέλου. Ακολουθούν δύο σπάνια ρεμπέτικα

«Τον Βενιζέλο εχάσαμε» ⁶²

*«Κλάψτε παιδιά με την καρδιά,
ντυθείτε μες στα μαύρα,
γιατί η Ελλάδα έχασε
έναν μεγάλο άντρα.*

*Αχ! Κλάψατε τον δημιουργό
τη μόνη μας ελπίδα,
το Βενιζέλο, που έκανε
μεγάλη την πατρίδα!*

*Το Βενιζέλο χάσαμε
που είχε τέτοια χάρη,
τον μέγα τον πολιτικό
το μόνο μας καμάρι.*

*Αχ! Ως κι η Ευρώπη θαύμαζε
την τόση εζυπνάδα,*

⁶¹ Κύριο άρθρο στην εβδομαδιαία πολιτική και οικονομική εφημερίδα *Ελληνική Φωνή*, έτος Α', φ. 13, 21.3.1936.

⁶² Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=ArGCMTTrYJJo>, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

τέτοιο μυαλό δεν έπρεπε
να χάσει η Ελλάδα!

Στην τελευταία του πνοή
έκλαψε λυπημένα
και ο καημός του ήτανε που
ξεψυχά στα ξένα.

Αχ! Και τώρα για εικόνισμα
τ' αγάλματα φιλούμε.
Ναι, Βενιζέλε! Πρέπει σου
και να σε προσκυνούμε»

«Εχάσαμε τον Βενιζέλο»⁶³

«Τι ήταν αυτό που πάθαμε,
τι μαύρο ήταν χαμπέρι;
Τον Βενιζέλο χάσαμε
τον λατρευτό Λευτέρη.

Λευτέρη μας πατέρα μας
της Κρήτης το καμάρι,
το χωρισμό σου ποιος μπορεί
με υπομονή να πάρει;

Μας πόνεσες, μας δόξασες
εμάς και την πατρίδα,
τη λευτεριά μας έδωσες
κι ήσουν για μας ελπίδα.

Η μνήμη σου αξέχαστη
σε όλους μας θα μείνει
και η Ελλάς για σένανε
δάκρυ πικρό θα χύνει.

---

⁶³ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=-1tNjRzeVgY> , ημερομηνία προσπέλασης 2.5.2021

*Κι εσείς πουλιά πετούμενα
στα ζένα που γυρνάτε,
τη δόξα του τη λεβεντιά
να τη μυριολογάτε»*

6.2. Η κρίση του 1929

Το 1929 αποτέλεσε ένα ακόμη δραματικό γεγονός στην παγκόσμια ιστορία, καθώς τη χρονιά αυτή ξέσπασε μια βαθιά οικονομική κρίση που αργότερα έγινε γνωστή με τον όρο Μεγάλο Κραχ. Το σημαντικότερο πλήγμα ήταν η κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Ν. Υόρκης τον Οκτώβριο του 1929 (εικ. 12). Οι τράπεζες που οδηγούνται η μία μετά την άλλη σε χρεοκοπία.⁶⁴

Ζωή είν' αυτή Ζωίτσα μου

*«Τη δύστυχη αυτή χρονιά,
που έχει κρίση στο ντουινιά,
απόμεινα δίχως λεπτό
και τώρα πως θα παντρευτώ;*

*Ζωή είν' αυτή, Ζωΐτσα μου,
και βάσανα, μανίτσα μου.
Δίχως παρά, δίχως λεφτά
και στο κεφάλι μου σεβντά.*

*Πάνε τα χρόνια τα παλιά,
που κέρδιζα κι είχα δουλειά,
ντερβίσικα που ζούσαμε,
τα τάληρα πετούσαμε.*

---

⁶⁴ S. Bernstein & P. Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, Αθήνα 1997, τ. 3, σ. 67-68

*Τι να την πω την γκόμενα
με δίχως φράγκο απόμεινα.
Ντέρτι έχω στο κεφάλι μου,
τι θα γενεί το χάλι μου;*

*Όταν αλλάζει ο καιρός,
μα σαν γυρίσει κι ο τροχός
κι ερθούνε πάλι τα παλιά,
τα χρόνια κείνα τα καλά.*

*Πάλι θα γίνω κουβαρντάς
και τί θα γίνω μη ρωτάς
δέκα φορές θα παντρευτώ
και μέρα-νύχτα θα γλεντώ!»*

Ένα ακόμα τραγούδι με παρόμοια θεματολογία αλλά και τις συνέπειες της κρίσης είναι το ακόλουθο.

Η κρίσις του Κ. Ρούκουνα⁶⁵

*«Οι φόροι και τα κόμματα, φέραν αυτή την κρίση,
που κάνανε τον άνθρωπο, να μη μπορεί να ζήσει.*

*Κι όλο τη φτώχεια πολεμά, για να την αδικήσει,
να βγάλει το ψωμάκι του, το σπίτι του να ζήσει.*

---

⁶⁵ Την ηχογράφιση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=311Lq_hOi1g Ορχήστρα με κιθάρα, ούτι, σαντούρι και βιολί (Γιάννης Δραγάτης), ημερομηνία προσπέλασης 3.5.2021

*Αλλά κι αυτό αδύνατο για να το 'κονομήσει
και κάθε μέρα βλαστημά την έρημη την κρίση.*

*Όλος ο κόσμος τα `χασε κι όλοι παραμιλούνε
και κάθε μέρα βλαστημούν την κρίση που περνούνε.*

-Άντε να ζήσεις φτώχεια και να πεθάνεις παλιο κρίση!

-Γεια σου Ογδοντάκη μου παιδί μου, γεια σου!»

Σατιρικό τραγούδι, για την οικονομική κρίση στην Αμερική, επί προεδρίας Herbert Hoover.

«Με τις τσέπες αδειανές - Γιώργος Κατσαρός (1934)»⁶⁶

*«Τι θα κάνουμε βρε φίλοι στην κατάστασιν αυτήν
που χαμένοι πάμε όλοι εδώ στην Αμερικήν,
Όπου φτώχεια έχει πέσει και δεν βρίσκουμε δουλειά
και τα έξοδα δε βγαίνουν και τραβούμε συμφορά,*

*Με τα μούτρα κρεμασμένα με τις τσέπες αδειανές
περπατούμε μες στους δρόμους μα με σκέψες συλλογές,*

*Πως θυμάμαι τις ημέρες πού 'χαμε τα τάληρα
που ετρώγαμε μπριζόλες μα τώρα τρώμε λάχανα,*

*Που πηγαίναμε στους γάμους και φωνάζαμε ταζί
τόρα πάμε με τα πόδια έξω εις την εξοχή,*

⁶⁶ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=t37tDP45k5k&t=164s> , ημερομηνία προσπέλασης 4.5.2021

*Με τα μούτρα κρεμασμένα με τις τσέπες αδειανές
περπατούμε μες στους δρόμους μα με σκέψεις, συλλογές.*

- αχ βρε Χούβερ τι μας έκανες! »

Η οικονομική κρίση της περιόδου του μεσοπολέμου σκιαγραφείται στο γνωστό τραγούδι «Παξιμαδοκλέφτρα».⁶⁷

Ήσουν τι ήσουν (Παξιμαδοκλέφτρα) του Κ. Μπέζου (1930)⁶⁸

*«Ήσουν τι ήσουν μια παξιμαδοκλέφτρα
τώρα που σε πήρα εγώ γυρεύεις σούρτα φέρτα*

*Ήσουν ξυπόλυτη και γύρναγες στους δρόμους
τώρα που σε πήρα εγώ γυρεύεις ιπποκόμους*

*Ήσουν στην αγορά και μάζευες τους σπόρους
και τώρα που σε πήρα εγώ ζητάς αεροπόρους
(Ήσουν στη μάνα σου και τάζεις κοκόρους
και τώρα που σε πήρα εγώ ζητάς αεροπόρους)*

*Ήσουν ξυπόλυτη και μάζευες κοσάρια
τώρα που σε πήρα εγώ γυρεύεις κατοστάρια
(Ήσουν στη μάνα σου και μάζευες κοσάρια
τώρα που σε πήρα εγώ γυρεύεις κατοστάρια)*

⁶⁷ Στην ιστοσελίδα SLANG.gr για τον ορισμό της παξιμαδικλέφτρας. Βλ. <https://www.slang.gr/lemma/19154-paksimadoklefra> ημερομηνία προσπέλασης 3.5.2021

⁶⁸ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=7C9pX25SgP4> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

*Ήσουνα στην αγορά και μάζευες ραδίκια
τώρα που σε πήρα εγώ γυρεύεις σκουλαρίκια*

*Έριξα τα ζάρια μου κι έφερα έξι πέντε
και τους μπάτσους στη γωνιά τους πάει πέντε πέντε*

*Πενήντα χρόνια φυλακή τιμώρησα το χάρο
να 'σαι πάντα ελεύθερη μαζί σου να γουστάρω»*

6.3. Η φυματίωση

Η φυματίωση κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου στην Ελλάδα εξελίχθηκε σε κοινωνική μάστιγα. Για καμία άλλη νόσο δεν γράφτηκαν τόσα πολλά τραγούδια, όσο για τη φυματίωση.⁶⁹ Στο ρεμπέτικο τραγούδι δεν θα ακούσουμε ποτέ τη λέξη φυματίωση. Η λέξη αυτή αποφεύγεται καθώς δημιουργεί έντονα δυσάρεστα συναισθήματα κι έτσι υιοθετούνται οι όροι: «φθίση, χτικιό, μαράζι, μεράκι, κ.ά».

Μάνα μου διώξε τους γιατρούς⁷⁰

*«Μέρα και νύχτα οι γιατροί
μάνα μου δε μ' αφήνουν,
όλο με βασανίζουνε
κι ελπίδες δε μου δίνουν.*

*Μάνα μου διώξε τους γιατρούς
κι άσε με να πεθάνω,
αφού είν' ο κόσμος ψεύτικος
τι θέλεις να σου κάνω.*

⁶⁹ Π. Κουνάδη, «Η φθίση στο ρεμπέτικο τραγούδι», στην: *Καθημερινή*, 24.11.2002

⁷⁰ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=mdBEUpbJljQ> σε ερμηνεία Ρ. Αμπατζή, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

*Μάνα μη λυπηθείς γι' αυτό
κλάψε να ησυχάσω
ήταν της μοίρας μου γραφτό
τα νιάτα μου να χάσω.*

*Πόνος στο στήθος δυνατός
τον βήχα δεν αντέχω,
μάνα μου μη σου τρων' λεφτά
αφού ζωή δεν έχω.*

*Μόνο να πεις στους φίλους μου
όσοι με αγαπούνε,
να `ρχονται μάνα μου γλυκιά
να σε παρηγορούνε.*

*Δε θέλω πια να βρίσκεσαι
με μάτια βουρκωμένα,
αυτά είναι μανούλα μου
της τύχης τα γραμμένα»*

Το τραγούδι «Μες στις Πεντέλης τα βουνά» φωνογραφήθηκε το 1940 και έχει θέμα τη φυματίωση. Οι ασθενείς περνούσαν εκεί απομονωμένοι πολύ άσχημες στιγμές. Τα санаτόρια βρίσκονταν συνήθως κοντά σε πευκώδεις περιοχές, όπως αυτή της Πεντέλης (εικ. 13) λόγω του καλού κλίματος για τους ασθενείς.

«Μες της Πεντέλης τα βουνά» των Σ. Παγιουμτζή, Γ. Παπαϊωάννου και Ν. Βασιλάκη

*«Μες στις Πεντέλης τα βουνά
στα πεύκα τριγυρίζω*

τον Χάρο ψάχνω για να βρω μανούλα μου
 μα δεν τον εγνωρίζω
 Ένα γλυκό ξημέρωμα
 τον Χάρο ανταμώνω
 μες της Πεντέλης τα βουνά μανούλα μου
 και του μιλώ με πόνο
 Χάρε του λέω άσε με
 ακόμα για να ζήσω
 έχω γυναίκα και παιδιά μανούλα μου
 πες μου πού θα τ' αφήσω
 Με βλέπει και χαμογελά
 κι αρχίζω πια να σβήνω
 μου λέει με δυνατή φωνή μανούλα μου
 σε παίρνω δε σ' αφήνω»

Με παρόμοια θεματολογία και το ακόλουθο τραγούδι του σ. Κερομύτη.

Η μόνη μου παρηγοριά⁷¹

«Η μόνη μου παρηγοριά
 τα πεύκα της Πεντέλης
 ειν' ο γιατρός που με κοιτά,
 μάνα μου μη σε μέλλει

Μάνα μου, βήχας μ' έπιασε,
 αίμα βγάζει το στόμα,
 πότε, θεέ, το σώμα μου,
 θ' αναπαυτεί στο χώμα

⁷¹ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=8JcDcLBMZtQ>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

*Γιατί γινάτι το 'βαλες
φθίση να με πεθάνεις,
τη δύστυχη μανούλα μου
σκύλα, να την πικράνεις*

*Μάνα μου, μην πικραίνεσαι,
τόρα αποφάσισε το
και μια φορά το μνήμα μου,
έλα και δρόσισε το»*

Το 1943 εισήχθη το πρώτο αντιβιοτικό που είχε αντιφυματική δράση, η στρεπτομυκίνη, και ακολούθησε η δημιουργία των πρώτων αντιφυματικών φαρμάκων. Στο ακόλουθο ρεμπέτικο τραγούδι είναι έκδηλη η αισιοδοξία για την ίαση των ασθενών από την φυματίωση.

Βρήκαν γιατροί το φάρμακο⁷²

*«Ένας λεβέντης ήσυχος γράφει στη δόλια μάνα
Πάμε μανούλα μου να κλαις με το δικό μου δράμα.*

*Μάνα μου μην κλαις θα ζήσω
Και στο σπίτι θα γυρίσω.*

*Βρήκαν γιατροί το φάρμακο που σβήνει το μαράζι
Να πεις και στην αγάπη μου να μην αναστενάξει.*

*Την καμαρούλα την κλειστή που ειν' αραχνιασμένη
Να τη στολίσεις όπως πριν και να με περιμένει.*

---

⁷² Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=O_QnA2Reyok , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

κι άλλες μανάδες κλάψανε, δεν είσαι μοναχή σου»

6.4. Ναυτική τραγωδία στον Πειραιά (1937)

Το βράδυ της 1ης Αυγούστου 1937 οι επιβάτες και το τριμελές πλήρωμα του πετρελαιοκίνητου «Ανάστασις», με κυβερνήτη τον ιδιοκτήτη του, Χαράλαμπο Λεούση, ζητούσαν απελπισμένα βοήθεια καθώς βρέθηκαν στο νερό, αφού το σκάφος τους είχε βυθιστεί μετά από σύγκρουση με το ατμόπλοιο «Ύδρα» της Αργολικής Ατμοπλοΐας Κ.Ε. Πετσαλή. Η σύγκρουση, που στοίχισε τη ζωή σε 24 άτομα, έγινε ενώ το «Ανάστασις» επέστρεφε από τη Σουβάλα της Αίγινας, με εκδρομείς από την Αθήνα και τον Πειραιά, και το «Ύδρα», με 9μελές πλήρωμα, 23 επιβάτες και φορτωμένο εμπορεύματα, έβγαινε από το λιμάνι για το δρομολόγιό του για Λεωνίδιο και Ναύπλιο, με ενδιάμεσους σταθμούς Αίγινα και Σπέτσες.

Η ναυτική τραγωδία που κόστισε τη ζωή σε αρκετούς ανθρώπους έγινε τραγούδι (εικ. 14) με τίτλο «Οι αδικοπνιγμένοι».

Ζ' Κεφάλαιο

Η δικτατορία του Ι. Μεταξά

Ο Ι. Μεταξάς είχε ως όραμα τη δημιουργία ενός καθεστώτος όπως αυτό της φασιστικής Ιταλίας και της ναζιστικής Γερμανίας. Προσπάθησε με διάφορους τρόπους να έχει την εύνοια των αγροτών και των εργατών. Οργάνωσε ένα αυταρχικό κράτος και καταδίωκε με κάθε τρόπο τους αντιπάλους του.

7.1. Λογοκρισία

Το 1935, λίγο πριν επιβληθεί η μεταξική λογοκρισία, ο Μάρκος Βαμβακάρης δημιουργεί ένα πολιτικό - σατιρικό τραγούδι με τίτλο: «Ο Μάρκος υπουργός». Τα δύο δίστιχα αποτυπώνουν τους μικροπολιτικούς υπολογισμούς των εκάστοτε ηγετών του έθνους.

Ο Μάρκος υπουργός⁷³

«Όσοι γινούν πρωθυπουργοί

όλοι τους θα πεθάνουν

τους κνηγάει ο λαός

απ' τα καλά που κάνουν

Βάζω υποψηφιότητα

πρωθυπουργός να γίνω

να κάθομαι τεμπέλικα

να τρώω και να πίνω»

Το σχόλιο του Μάρκου για το τραγούδι αυτό:

«Τότες λίγο πριν αρχίσει η λογοκρισία έγραψα τους πρωθυπουργούς. Το 'χω τραγουδήσει εγώ σε δίσκο πριν ν' αναλάβει ο Μεταξάς πέντε μήνες έξι. Πρόλαβα και το είπα. Αυτό

⁷³ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=XygHmTwWwk> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

δεν επέρναγε από τη λογοκρισία. Πήγε καλά. Ε τότες πεθάνανε όλοι. Όποιοι ανεβαίνανε και γίνονταν πρωθυπουργοί πεθαίνανε. Πώς έγινε αυτό και πεθάναν τέσσερις πέντε;»⁷⁴

Στην αυτοβιογραφία του ο Μάρκος Βαμβακάρης αναφέρει: «Πώς έγινε και πέθαναν 4-5 πρωθυπουργοί μέσα σε μια μόνο χρονιά. Δήλωνε τυχερός που πρόλαβε κι έβγαλε το κομμάτι σε δίσκο, πριν ο Μεταξάς καταλύσει τη δημοκρατία στις 4 Αυγούστου 1936, γιατί τότε δεν θα μπορούσε σίγουρα να το τραγουδήσει εξαιτίας της σκληρής λογοκρισίας».⁷⁵

Ο Μεταξάς επιβάλλει με νόμο⁷⁶ λογοκρισία. Με την απόφαση αυτή το ρεμπέτικο τραγούδι, λόγω κυρίως της θεματολογίας του, θεωρείται παράνομο. Συγκεκριμένα, «το καθεστώς της δικτατορίας επιδιώκει με την απαγόρευση των ρεμπέτικων τραγουδιών την αποφυγή – μέσω των στίχων των τραγουδιών – της καταγραφής των συνθηκών της ζωής και των σκέψεων των ανθρώπων του περιθωρίου».

Τα κριτήρια του για το τι επέτρεπαν να μεταδοθεί και τι όχι ήταν απρόβλεπτα και δεν είχαν κάποια συνέπεια. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Μονεμβασίτης: «Για να προλάβουν την κατά λάθος ενός κατ' αυτούς επικίνδυνου τραγουδιού, δεν περιορίζονταν στο σφράγισμα των ανεπιθύμητων δίσκων (εξώφυλλα, θήκες και ετικέτες) με τη σφραγίδα Απαγορεύεται, σε κάποιες περιπτώσεις η λέξη αυτή ήταν χειρόγραφη (εικ. 15). Είχαν επινοήσει διάφορους απίστευτους τρόπους: χάραζαν τους δίσκους με καρφίτσες ή πρόκες, κολλούσαν στην ενεργό ηχητική επιφάνειά τους μονωτικές ταινίες ή τσιρότα-λευκοπλάστ ή έβαφαν την επιφάνεια αυτή χιαστί με πυκνή μπογιά».⁷⁷

⁷⁴ Α. Βέλλου-Καίλ, *Μάρκος Βαμβακάρης-Αυτοβιογραφία*, Αθήνα 1978

⁷⁵ Η. Ευστρατιάδης, *Μια ιστορία... ένα τραγούδι*, Αθήνα 2007

⁷⁶ Αναγκαστικός Νόμος 1619 / 1939, άρθρο 21: «Προ πάσης φωνοληψίας εν Ελλάδι υποβάλλεται εις την Διεύθυνσιν Λαϊκής Διαφωτίσεως του υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού αίτησις της ενδιαφερομένης δια ταύτην εταιρίας φωνογραφικών δίσκων, περί χορηγήσεως σχετικής αδείας. (...). Την αίτησιν ταύτην μεθ' όλων των στοιχείων η Δ/σις Λαϊκής Διαφωτίσεως διαβιβάζει εις την προς τούτο αρμοδίαν επιτροπήν, αποτελουμένην α) εκ του Δ/ντού Λ. Διαφωτίσεως ως προέδρου, β) εξ ενός τμηματάρχου του Εσωτερικού Τύπου, γ) εξ ενός τμηματάρχου της Λ. Διαφωτίσεως και δ) εκ δύο καλλιτεχνών ειδικευμένων περί την δημοτικήν και λαϊκήν μουσικήν. (...). Η επιτροπή αποφαινεται υπέρ της χορηγήσεως αδείας, είτε περί της απαγορεύσεως αυτών ή τροποποιήσεως ωρισμένων στίχων, καθώς και της μεταλλαγής ωρισμένων σημείων της μουσικής, εφ' όσον ήθελε κρίνει ότι άσμα τι θίγει οπωσδήποτε τα δημόσια ήθη, διαφθείρει το καλλιτεχνικόν αίσθημα του κοινού ή νοθεύει και διαστρέφει το γνήσιον πνεύμα της παραδόσεως της ελληνικής μουσικής. (...)».

⁷⁷ Γ. Μονεμβασίτης, «Η (μουσική) λογοκρισία πριν, νυν και αεί», στην ιστοσελίδα: Huffpost 14.12.2016, διαθέσιμο στο <https://www.huffingtonpost.gr/yiorgos-monemvasitis/- 2999 b 8805240.html>, ημερομηνία προσπέλασης 22.4.2021

Για την επιβολή της λογοκρισίας και στα τραγούδια του Σμυρνιού συνθέτη Βαγγέλη Παπάζογλου, η Αγγέλα Παπάζογλου αφηγείται: «*Τριαντάξι τραγούδια μαζεμένα τα 'κοψε η λογοκρισία του Μεταξά. Στον μπατίρη εκεί που λέει Ελεύθερος να ζήσω του το σημειώσανε να το σβήσει και να γράψει χαρούμενος να ζήσω. Και μάλιστα το 'γραψε εκεί μπροστά τους. Έτσι σας αρέσει; τους είπε. Του είπανε: Ναι... Ε... εμένα έτσι δε μ' αρέσει. Εγώ δεν είμαι χαρούμενος, αν δεν είμαι λεύτερος... Εγώ άμα έχω σκλαβιά πάνω απ' το κεφάλι μου, δε γελάω...*»⁷⁸

Μπατίρης⁷⁹

*«Μπατίρης εγεννήθηκα
μέσα σ' αυτή τη πλάση
γι αυτό και το χειλάκι μου
ποτέ δε θα γελάσει*

*Πάσχω να βρω την τύχη μου
για να την αρωτήσω
αν έχω το δικαίωμα
ελεύθερος να ζήσω⁸⁰*

*Και να της πω βρε τύχη μου
κάνε μου το χατήρι
για να μ' αλλάζουν όνομα
να μη με λεν μπατίρη*

Η τύχη μου μ' απάντησε

⁷⁸ Γ. Παπάζογλου, ό.π., σ. 54.

⁷⁹ Το 2006 ο Δ. Μυστακίδης ηχογραφώντας το δίσκο 16 ρεμπέτικα με κιθάρα, ηχογράφησε και αυτό το ανέκδοτο τραγούδι του Βαγγέλη Παπάζογλου που βρήκε σε χειρόγραφες παρτιτούρες του. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=A-KWYLwsyCk> , ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

⁸⁰ Η λογοκρισία απαίτησε ο στίχος “Ελεύθερος να ζήσω” να αντικατασταθεί με “χαρούμενος να ζήσω”.

*πως ότι και να κάνω
μπατίρης εγεννήθηκα
μπατίρης θα πεθάνω»*

Ένα από τα γνωστότερα τραγούδια που οι στίχοι του άλλαξαν ριζικά λόγω της επιβολής της λογοκρισίας είναι το γνωστό «Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι».

Η μεταξική λογοκρισία άλλαξε αρκετά τη θεματολογία των ρεμπέτικων τραγουδιών. Οι δημιουργοί, ενώ συνέχισαν να τραγουδούν για την ανέχεια, τα βάσανά τους και τις δυσκολίες της εργατικής τάξης, αναφέρονταν πλέον και στην οικογένεια, την αγάπη και κατακεραύνωναν την παράνομη και αμαρτωλή ζωή. Ακολουθούν οι στίχοι του πολύ γνωστού τραγουδιού μετά τη λογοκρισία ως παράδειγμα της αλλοίωσης της θεματολογίας των ρεμπέτικων τραγουδιών λόγω της λογοκρισίας που επέβαλε ο Μεταξάς.⁸¹

*Οι στίχοι μετά τη λογοκρισία:*⁸²

*«Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι,
το σκοτάδι είναι βαθύ
κι όμως ένα παλικάρι
δεν μπορεί να κοιμηθεί.*

*Άραγε τι περιμένει
όλη νύχτα ως το πρωί,
στο στενό το παραθύρι
που φωτίζει με κερί.*

Πόρτα ανοίγει, πόρτα κλείνει

⁸¹ Ρεμπέτικη ιστορία (ΕΤ3) Εκπομπή 4: *Η Θεσσαλονίκη “ρεμπετοπροσφυγούπολη” (1937) – Λογοκρισία* διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=z4RoZvy4yTI> ημερομηνία προσπέλασης 4.5.2021

⁸² Την ηχογράφιση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=mlldi3_rwAM0 σε ερμηνεία Σ. Χασκίλ, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

με βαρύ αναστεναγμό,
 ας μπορούσα να μαντέψω
 της καρδιάς του τον καημό»

Περισσότερες πληροφορίες για το συγκεκριμένο τραγούδι μαθαίνουμε από όσα λέει ο Απόστολος Καλδάρας στον Κουνάδη: «...Τότε ήμουν στη Θεσσαλονίκη, με την πρώτη κυβέρνηση του Οκτώβρη του 1944. Μετά το Δεκέμβρη άρχισαν οι πρώτες συλλήψεις των αριστερών, των κομμουνιστών, που τους πιάναν και τους κλείναν στο Γεντί Κουλέ. Εγώ τότε είχα ένα φίλο με τον οποίο συνεργαζόμαστε, στα διάφορα κουτουκάκια εκεί πέρα, ονόματι -καλή του ώρα κι αυτός πέθανε, Θεός σχωρέσ' τον- Μίγκο. Τον Χρήστο τον Μίγκο. Αυτός καθόταν στην Ακρόπολη επάνω, κάτω από το Επταπύργιο -το Γεντί Κουλέ. Και μ' έπαιρνε ταχτικά να πάμε να πιούμε κανένα ουζάκι στη γριά, έτσι την έλεγε τη μάνα του. Πίναμε τα ουζάκια, τα λέγαμε. Διάφορα πράγματα για τη δουλειά από δω, από κει. Λοιπόν μια φορά έφυγα, θυμάμαι ήταν σούρουπο κι εκεί που φεύγαμε το βλέπω -δεν ξέρω έτσι κι άλλες φορές το 'βλεπα. Εκείνη τη φορά μου 'κανε εντύπωση πως ήταν σούρουπο, η βραδιά διαφορετική, ποιος ξέρει και βλέπω τη σιλουέτα του Επταπυργίου, των τειχών εκεί πέρα που ήταν οι φυλακές και μου 'κανε εντύπωση. Κοίτα, τώρα λέω, εκεί μέσα πίσω απ' τα τείχη αυτά είναι οι φυλακές. Και κει μαζεύουν αυτούς τους ανθρώπους και τους κλείνουν φυλακή. Κι έτσι αυτή η εικόνα μου 'δωσε την έμπνευση να γράψω το τραγούδι αυτό. Το 'γραψα τότε στις αρχές του '45. Μετά τα Δεκεμβριανά, τότε που πιάναν τους αριστερούς θυμάμαι. Το τραγούδι δεν ήταν αφιερωμένο σε συγκεκριμένο πρόσωπο, ήταν γραμμένο γενικά. Πλην όμως είχε διαδοθεί. Εγώ το 'πα σ' ένα-δυο πρόσωπα για ποιο λόγο έγραψα το τραγούδι, αυτοί το 'παν σ' άλλους και ούτω καθεξής. Έτσι έκατσα κι έγραψα το τραγούδι αυτό».

7.2. Διώξεις του ρεμπέτικου

Η πρώτη απαγόρευση κυκλοφορίας αλλά και η κατάσχεση δίσκων ήταν γεγονός. Το σατιρικό τραγούδι «Βαρβάρα», ξεκίνησε να κυκλοφορεί το 1936 σε στίχους και μουσική Π. Τούντα. Το τραγούδι γνώρισε πολύ γρήγορα μεγάλη επιτυχία και ακουγόταν σε κάθε σημείο της πρωτεύουσας και της επαρχίας. Αναμενόμενο ήταν λοιπόν να απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό από τον Τύπο⁸³ με έντονη αποδοκιμασία,

⁸³ Η απαγόρευση δημοσιεύτηκε στον Αθηναϊκό Τύπο ως εξής: «Η αστυνομική διεύθυνσις Πειραιώς κατόπιν διαταγής του υπουργού Εσωτερικών εκοινοποίησεν εγκύκλιον προς όλα τα τμήματα της

καθώς και παροτρύνσεις για την απαγόρευσή της κυκλοφορίας του. Το κομμάτι κρίθηκε ότι προσβάλλει την ηθικότητα της περιόδου με τις «αναιδέεις» περιγραφές του. Η αλληγορική και χιουμοριστική μορφή του περιεχομένου της «Βαρβάρας», με τα προφανή ερωτικά υπονοούμενα, αντιμετωπίζεται από το καθεστώς ως κάτι ανήθικο και επιβλαβές για το κοινωνικό σύνολο (εικ. 16), για αυτό και απαγορεύεται.⁸⁴ Έτσι έχουμε για πρώτη φορά στην ιστορία της Ελλάδας την απαγόρευση ενός τραγουδιού.

Αξίζει να αναφέρουμε την επίσκεψη του Γ. Παπαϊωάννου στον Μεταξά με στόχο να τον πείσει να επιτρέψει την κυκλοφορία των αστικών λαϊκών τραγουδιών. Με βάση τις μαρτυρίες του Γιάννη Παπαϊωάννου, αφορμή στάθηκε ένα τραγούδι του Στ. Περπινιάδη, με τον τίτλο «Βαρβάρα». Το όνομα αυτό τύχαινε να έχει η κόρη του Μεταξά ο οποίος το θεώρησε μεγάλη προσβολή και απαγόρευσε όλα τα ρεμπέτικα.⁸⁵

Ακολουθεί απόσπασμα από συζήτηση – συνέντευξη του Στέλλιου Περπινιάδη. Μιλά για τη δίκη που πέρασε το τραγούδι «Βαρβάρα» του Παναγιώτη Τούντα, χαρακτηριζόμενο ως άσεμνο, την εποχή του Μεταξά:

«Άμα έβλεπες τη δίκη θα πέθαινες από τα γέλια. Η Αστυνομία είχε βγει παγανιά και γύριζε. Και καλημέρα, μήπως έχεις τη Βαρβάρα; Την έχω, έλεγε αυτός. Φέρ' την εδώ. Την έπαιρνε λοιπόν, τσακ, πώς λέγεσαι; Καμιά πενηνταριά - εξηνταριά ήταν οι καταστηματαρχαι που τους είχανε μηνύσει. Ύστερα ο πρόεδρος φωνάζει εμένα. Δεν ντράπηκες να τραγουδήσεις αυτό το τραγούδι; με ρωτάει. Εκτελώ χρέη που έχω κάνει. Ό, τι μου δώσανε το είπα. Εγώ είμαι εκτελεστής, η δουλειά μου είναι αυτή. Έφεραν (στο δικαστήριο) έναν πραγματογνώμονα από τον πανελλήνιο σύνδεσμο και έκανε ανάλυση του τραγουδιού. Είπε λοιπόν ο πραγματογνώμονας: Βρε αδερφέ, για σταθείτε. Δηλαδή επειδή το θέλει το δικαστήριο πρέπει να αλλάξουμε το όνομα του κεφάλου; Πώς να τον ονομάσουμε; Παλαμίδα; Σκουμπρί; Κέφαλος! Και αποκλείεται μια γυναίκα επειδή πήγε να ψαρέψει και έπιασε έναν κέφαλο; Τι να της πούμε; Της φώναζε ο βαρκάρης: Πιάστονε. Από πού θα τον έπιανε; Το ψάρι από πού πιάνεται; Από το κεφάλι, κύριε πρόεδρε ή από την ουρά;. Δηλαδή ανάλυση τέτοια που ο πρόεδρος αναγκάστηκε και παραδέχτηκε ότι έτσι είναι αλλά και τι να κάνει τώρα; Να τον αθωώσει τον Τούντα; Θα

περιφερείας διά της οποίας απαγορεύεται η χρήση του δίσκου γραμμοφώνου «Βαρβάρα». Οι άδοντες ή παίζοντες εις γραμμόφωνα το εν λόγω άσμα θα παραπέμπονται εις το Πταισματοδικεϊόν.»

⁸⁴ Κ. Βλησίδης, *Όψεις του ρεμπέτικου*, Αθήνα 2004, σ. 28-29

⁸⁵ Γ. Παπαϊωάννου, *Ντόμπρα και σταράτα*, Αθήνα 1982, σ. 75-77

γύρευε ρέστα. Λοιπόν, σου λέει, μια που ήρθε άσ' τον να τον ζεματίσουμε αυτόν, να ξεμπερδεύουμε. Από τότε έγινε και η σφράγισις των τραγουδιών»⁸⁶

Η λογοκρισία και οι γενικότερες απαγορεύσεις της δικτατορίας ανέκοψαν την πορεία του αστικού λαϊκού τραγουδιού, το οποίο θεωρήθηκε η μουσική «του υποκόσμου».⁸⁷ Οι απαγορεύσεις οδήγησαν τους ρεμπέτες στην απομάκρυνση από την πρωτεύουσα. Αρκετοί αναγκάζονται να πάνε σε μικρότερες πόλεις, όπου οι συνθήκες ήταν ευνοϊκότερες γι' αυτούς. Πολλοί από αυτούς επέλεξαν τη Θεσσαλονίκη.⁸⁸

Η μεταξική λογοκρισία οδήγησε τελικά τους δημιουργούς του ρεμπέτικου να στραφούν σε καινούρια θεματολογία, απαλλαγμένη από οτιδήποτε «απαγορευμένο». Ακολουθεί ένα πολύ όμορφο τραγούδι του Βασίλη Τσιτσάνη.

Χαρέμια και διαμάντια:⁸⁹

«Παλάτια χρυσοστόλιστα

χαρέμια με διαμάντια

θα χτίσω και θα κάθωσαι

να σε κοιτώ στα μάτια

Σαν άγγελος μου φαίνεσαι

στο θρόνο καθισμένη

ζαλίζομαι σαν σε κοιτώ

μικρή μου παντρεμένη

Ό,τι ζητήσεις θα το βρεις

μικρή μου παντρεμένη

δε θα σου λείπει τίποτα

⁸⁶ Σ. Περγινιάδης η δίκη της "Βαρβάρας". Την ηχογράφηση της συνέντευξης βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=DNUzlj9vaQ>, ημερομηνία προσπέλασης 3.5.2021

⁸⁷ Μ. Ελευθερίου, *Είναι αρρώστια τα τραγούδια*, Αθήνα 2002, σ.123

⁸⁸ Μ. Κωνσταντινίδου, ό. π., σ. 68- 69.

⁸⁹ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=TnHxPc-oPa0&t=4s>, ημερομηνία προσπέλασης 3.5.2021

θα ζεις ευτυχισμένη

θα χτίσω και θα κάθω

να σε κοιτώ στα μάτια

παλάτια χρυσοστόλιστα

χαρέμια με διαμάντια»

Η' Κεφάλαιο

Ελληνοϊταλικός πόλεμος

Το ρεμπέτικο τραγούδι, που με αφορμή τη θεματολογία του είχε υποστεί λογοκρισία και απαγορεύσεις στο στίχο, αλλά και στη μουσική από τη δικτατορία του Μεταξά, λειτούργησε ως καθρέφτης της εποχής. Ίσως να μην είναι πλατιά γνωστό, αλλά κάποιοι ρεμπέτες έγραψαν τραγούδια και για το έπος του '40, την κατοχή και στη συνέχεια την Εθνική Αντίσταση. Και οι ρεμπέτες, ως μέλη της κοινωνίας, αντιμετώπισαν τη νέα κατάσταση όχι με ενιαία ματιά. Οι δημιουργοί έγραψαν τραγούδια για τον Ελληνοϊταλικό πόλεμο, προσεγγίζοντας σύμφωνα με τις δικές του προσλαμβάνουσες ο καθένας, την ιδεολογική-πολιτική τοποθέτηση ή προτίμηση.⁹⁰

8.1. Ο τορπιλισμός του καταδρομικού Έλλη

Στις 15 Αυγούστου του 1940, ο Μ. Γαβριήλ καταγράφει πρώτος την αίσθηση που δημιούργησε στους Έλληνες ο τορπιλισμός του καταδρομικού Έλλη. Το γεγονός αυτό θεωρήθηκε προάγγελος του Ελληνοϊταλικού πολέμου, που θα ξεκινούσε δύο μήνες μετά (εικ. 17).

Στην Τήνο⁹¹

«Στην Τήνο στην πανήγυρη

τορπίλισαν την Έλλη

οι ύπουλοι, οι άναντροι,

οι χάρτινοι φρατέλοι.

Σκοτώσανε προσκυνητές

πάνω στη λειτουργία,

παράλυτους, αόμματους,

κι έκλαιγε η Παναγία.»

⁹⁰ Ρεμπέτικη ιστορία-ΕΤ3 Εκπομπή-6: Τα ρεμπέτικα για τον ελληνοϊταλικό πόλεμο, την κατοχή και τον εμφύλιο

⁹¹ Ν. Γεωργιάδης, ό. π., σ. 105

8.2. Το «ΟΧΙ» μέσα από το ρεμπέτικο τραγούδι

Οι Έλληνες φαντάροι φεύγουν για το μέτωπο με αισιοδοξία. Το μυαλό τους όμως είναι στα αγαπημένα τους πρόσωπα που αφήνουν πίσω. Στη μητέρα, στα παιδιά και στη γυναίκα τους. Σε στίχους του Κ. Κοφινιώτη και ρυθμό χασάπικο από τον Μάρκου Βαμβακάρη ακολουθεί το τραγούδι με τίτλο: «Αν φύγουμε στον πόλεμο».

Ας φύγουμε στον πόλεμο⁹²

*«Αν φύγουμε στον πόλεμο, μικρό μου Χαρικλάκι,
θα κάνεις τον εισπράκτορα ή και το σωφεράκι.
Θ' αφήσεις το νοικοκυριό, θ' αφήσεις την κουζίνα,
τραγιάσκα θα φορείς στραβά, θα σου πηγαίνει φίνα.
Θα κόβεις εισιτήριο, στο τραμ, για το Παγκράτι,
οι γέροι θα σου κλείνουνε, με πονηριά το μάτι.
Κι όσοι για τα ματάκια σου, τα μαύρα τσιμπηθούνε,
και ρέστ' από χιλιάτικο, ποτέ δε θα ζητούνε»*

Το επόμενο τραγούδι του Μάρκου Βαμβακάρη, σε στίχους του Γιώργου Φωτίδα περιγράφει τη δυσκολία προσαρμογής στον στρατό. Ο Μάρκος Βαμβακάρης είχε καταταχθεί στην κλάση του 1925 και επιστρατεύθηκε σε ηλικία 35 ετών. Το ακόλουθο τραγούδι γράφτηκε στο στρατόπεδο Γουδί, όπου παρουσιάστηκε για να εκπαιδευτεί.

Ο Αγύμναστος⁹³

*«Όσο κι αν τό 'λεγαν πολλοί, εγώ δε φανταζόμουν
πως τώρα στα γεράματα φαντάρος θα ντυνόμουν.
Τι όμως με βάλαν στη γραμμή, σε φάλαγγα κατ' άνδρα
και με διπλοκλειδώσανε στον Πεζικού τη μάντρα.*

⁹² Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=ZquBs0bYtak> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

⁹³ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=Lg8ohb4mHN0> , ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

*Ο κυρ-λοχίας ο φτωχός, ωσότου να με μάθει
το παρά πόδα και το άλτ ο δόλιος τ' είχε πάθει.*

*Τώρα ριχτείτε στο φαϊ, η σάλπιγγα σας κράζει,
όλ' οι φαντάροι στη γραμμή, ο δεκανεύς φωνάζει»*

Με το επόμενο τραγούδι μεταφερόμαστε στα βουνά της Αλβανίας. Ο πολεμιστής αναφέρεται στη μητέρα του εξιστορώντας τις αντιξοότητες που αντιμετωπίζουν στο μέτωπο ενώ ταυτόχρονα προσπαθεί να την καθησυχάσει.

Στης Αλβανίας τα βουνά⁹⁴

*«Στης Αλβανίας τα βουνά
μερόνυχτα γυρνάω
για τη γλυκιά πατρίδα μας
μανούλα πολεμάω
για τη γλυκιά πατρίδα μας
μανούλα πολεμάω*

*Έχω μαζί μου το Θεό
μάννα και δεν φοβάμαι
κι ένα γλυκό ζημέρωμα
κοντά σου πάλι θα 'μαι
κι ένα γλυκό ζημέρωμα
κοντά σου πάλι θα 'μαι*

*Θα 'ρθω μανούλα νικητής
ζανά θα μ' αγκαλιάσεις
το μοναχό παιδάκι σου
μάννα δε θα το χάσεις*

---

⁹⁴ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=zK2kPmJWEkI>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

*το μοναχό παιδάκι σου
μάνα δε θα το χάσεις»*

Ένα ακόμη ρεμπέτικο για τον πόλεμο του 1940

Όλα τα Ελληνόπουλα⁹⁵

*«Όλα τα Ελληνόπουλα με λεβεντιά και χάρη,
τραβάνε για το μέτωπο με δόξα και καμάρι.*

*Για ν' απαντήσουν τον εχθρό πηγαίνουν αντρειωμένα
και να ζαναγυρίσουνε γοργά και τιμημένα.*

*Βοήθα Χριστέ και Παναγιά πάντοτε το Στρατό μας,
δώσε μεγάλη δύναμη, το δίκιο είναι δικό μας.*

*Για τ' άδικο που έκαναν αυτοί οι δολοφόνοι,
θα τους πληρώσει γρήγορα το ελληνικό κανόνι».*

8.3. Ο χλευασμός του Μουσολίνι

«Το όνειρο του Μπενίτο» (1941) είναι ένα σατυρικό τραγούδι που αποτελεί διασκευή του τραγουδιού «ο Αντώνης, ο βαρκάρης» στοχεύοντας να διακωμωδήσει τον Μπενίτο Μουσολίνι (εικ. 18). Απομυθοποιεί και γελοιοποιεί τις επεκτατικές τάσεις του Μουσολίνι και δίνει ένα ακόμη πλήγμα στη σοβαροφάνεια και στον μεγαλοϊδεατισμό του Ντούτσε.⁹⁶

Το όνειρο του Μπενίτο

*«Ο Μπενίτο κάποια νύχτα ζαλισμένος
Είδε όνειρο ο καημένος
Πως βρισκόταν στην Αθήνα*

⁹⁵ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=GMs3DY2dH5I> σε ερμηνεία Σ. Περπινιάδη, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

⁹⁶ Χ. Καρδαράς, *Ιστορία και Ρεμπέτικο*, Αθήνα 2015, σ. 267

Σε μια φίνα λιμουζίνα

Μα σαν ζύπνησε και ρίχνει ένα βλέμμα

Είπε κρίμα να 'ναι ψέμα

Ένα τέτοιο μεγαλείο

Βρε παιδιά δεν είναι αστείο

Φέρτε πένα, διατάζει, και μελάνι

Τηλεσίγραφο μάς κάνει

Μα του λέμε εν τω άμα

Αν βαστάς κάνε το θάμα

Δεν περάσανε παρά ολίγες μέρες

Κι οι θαυματουργές μας σφαίρες

Το τσαρούχι κι η αρβύλα

Κάναν στον Μπενίτο νίλα

Βρε Μπενίτο μη θαρρείς για μακαρόνια

Τα ελληνικά κανόνια

Τα 'χουν χέρια δοξασμένα

Παλληκάρια αντρειωμένα»

Το ακόλουθο τραγούδι δεν αναφέρεται στο ηρωικό πνεύμα της εποχής, αλλά εστιάζει στην πολιτική κατάσταση στην Ιταλία τον καιρό της εισβολής στην Ελλάδα. Ο Μάρκος διαχωρίζει τον ιταλικό λαό που στενάζει από το φασιστικό καθεστώς, από τον δικτάτορα Μουσολίνι. Με λιτό τρόπο σκιαγραφεί την κοινωνική κατάσταση στη γειτονική χώρα, την οικονομική εξαθλίωση, τις διώξεις και την ανελευθερία που επέφερε ο φασισμός. Ακόμα, διαβλέπει, μπορούμε να πούμε, ένα άσχημο τέλος του φασίστα δικτάτορα.

Μουσολίνι άλλαξε γνώμη⁹⁷

«Βρε γρουσουζή Μουσουλίνι

πού 'ναι τα τόσα μεγαλεία

Που 'ταζες κάθε λιγάκι

στην καημένη Ιταλία

Την ετάραζες στην πείνα

κι είναι πια ξελιγωμένη

Μονάχ' η δική σου τσέπη

είναι παραφουσκωμένη

Τα καημένα τα παιδιά της

δεν τολμούν να πουν κουβέντα

τους εράψατε το στόμα

συ ο Τζιάνος και η Έλντα

Μουσουλίνι άλλαξε γνώμη

έλα πια στα σύγκαλά σου

γιατί έφτασε η ώρα

να τινάζεις τα μυαλά σου»

Βασισμένος στη μελωδική γραμμή του απαγορευμένου τραγουδιού «Βαρβάρα», ο Χ. Βασιλειάδης έγραψε τους στίχους του τραγουδιού «Άκου Ντούτσε μου τα νέα» σε ερμηνεία Στελλάκη Περπινιάδη.

⁹⁷ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=bsAQT4A4MLc&t=9s> , ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

Άκου Ντούτσε μου τα νέα⁹⁸

*«Ο Μπενίτο κάθε βράδυ, στο Παλάτσο ζευνυτάει,
για να μάθ' έχει μανία, κάτι από την Αλβανία.*

*Το τηλέφωνο στο χέρι, όλη νύχτα στο καρτέρι,
πες μου φίλε Καβαλλέρο, το τι γίνεται να ζέρω.*

*Άκου Ντούτσε μου τα νέα, φίνα, σοβαρά κι ωραία,
ένα μπρος και δέκα πίσω, πώς να σου τ' ομολογήσω.*

*Τι χαμπέρια να σου στείλω, που μας ρήμαζαν στο ζύλο,
μας τσακόνουνε αράδα και μας στέλνουν στην Ελλάδα.*

*Κένταυροι και Βερσαλιέροι, όλος ο ντουνιάς το ζέρει,
πως κι οι τρομεροί μας Λύκοι, κάθε μέρα και μια νίκη.*

*Τους τσακόνουνε κοπάδια, οι τσολιάδες τα λιοντάρια,
και τους πάνε στην Αθήνα, κι έτσι τη περνούνε φίνα.*

*Ο Μπενίτο χρώμα αλλάζει και τον Γκάνιντα του φωνάζει,
βάλε μπρος τη μηχανή σου και την όμορφη φωνή σου.*

*Πες πως έχουμε μια νίκη και το μέλλον μας ανήκει,
μπρος γκρεμνός και πίσω ρέμα, μέσα στ' άλλα κι άλλο ψέμα»*

Στο παρακάτω τραγούδι αναφέρει «τους Κενταύρους δεν φοβάμαι». Κένταυρος, ονομαζόταν η 131η μεραρχία αρμάτων του Ιταλικού στρατεύματος. Η μεραρχία αυτή ήταν ενισχυμένη σε πεζικό και είχε την υποστήριξη του πυροβολικού και αεροπορικών δυνάμεων.

Τους Κένταυρους δε φοβάμαι⁹⁹

*«Για ντουφέκι δε με νοιάζει
ούτε βάζω πια μαράζι,*

⁹⁸ Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=Td_VXut9Ij0 , ημερομηνία προσπέλασης 4.5.2021

⁹⁹ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=mNhEnlHie24> , ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

*συντροφιά έχω τη λόγχη
τη γλυκιά μου ξιφολόγχη.*

*Αγκαλιά μ' αυτήν κοιμάμαι
τους Κενταύρους δε φοβάμαι,
θαύματα μ' εκείνη κάνω
στις βουνοκορφές απάνω.*

*Οι φρατέλοι σαν με ειδούνε
ψάχνουν δρόμο για να βρύνε,
μα τους στρώνω στο κυνήγι
και αυτοί όπου φύγει – φύγει»*

Οι νικηφόροι αγώνες των Ελλήνων στα βουνά της Αλβανίας και η περιπαικτική διάθεση των περισσότερων απέναντι στον Μπ. Μουσολίνι αποδίδεται με χιουμοριστικό τρόπο στο επόμενο τραγούδι με τίτλο: «Μας φέρθηκαν μπαμπέσικα».

Μας φέρθηκαν μπαμπέσικα¹⁰⁰

*«Δυο χρόνια μας βασάνισες
με τη μπαγαποντιά σου
κι ο κόσμος πια απόρησε
την τόση μπαμπεσιά σου.*

*Μια με τούτο μια με τ' άλλο
μας επάταγες τον κάλο,
ως που πια στις τρεις η ώρα
μας ερίχτηκες στα φόρα.*

---

¹⁰⁰ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=j1B-YmOhn-Q>, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

*Μας φέρθηκες μπαμπέσικα
μα τώρα τα πληρώνεις
η λόγχη σε περίλαβε
και πια δεν την γλυτώνεις*

*Τι στραπάτσο και τι νίλα
σου κατάφερε η αρβύλα,
και η φούντα από πέρα
όλο σου 'βαζε αέρα.*

*Τι κι αν με τίτλους στόλισες
φρατέλο το στρατό σου
αιχμάλωτο στον πήραμε
και σκας απ' το κακό σου.*

*Πάν' οι λύκοι κι οι αλπίνοι
τους κρατάμε Μουσουλίνι
και γι' αυτό σε δέρνει λάβρα
τράβα να φορέσεις μαύρα»*

Το ίδιο σαρκαστικό ύφος και αποδέκτη ξανά τον Μπ. Μουσολίνι έχει και το επόμενο τραγούδι που παραθέτουμε με τίτλο: «Αποχαιρετισμός της Αλβανίας».

Αποχαιρετισμός της Αλβανίας¹⁰¹

*«Στον ύπνο σου την έβλεπες, Ντούτσε μου, την Ελλάδα
και νόμιζες πως θα την φας σαν τη μακαρονάδα
και νόμιζες πως θα την φας σαν τη μακαρονάδα.*

¹⁰¹ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=bxX1kavf4aM> , ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

*Αλλά πριν πάρεις πιρουνιά και καταλάβεις γλύκα,
ευθύς τα ελληνόπουλα στην Αλβανία μπήκαν,
ευθύς τα ελληνόπουλα στην Αλβανία μπήκαν.*

*Σου πήρανε την Κορυτσά και τους Αγίους Σαράντα,
έτσ' έχασες, Μπενίτο μου, το μπούσουλα για πάντα,
έτσ' έχασες, Μπενίτο μου, το μπούσουλα για πάντα.*

*Βάζεις και βγάζεις στρατηγούς και βαριανεστάζεις,
το μόνο που σου συνιστώ, βάρκες να ετοιμάζεις,
το μόνο που σου συνιστώ, βάρκες να ετοιμάζεις»*

Θ' Κεφάλαιο

Τριπλή κατοχή

Η Τριπλή κατοχή της Ελλάδας κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ήταν το αποτέλεσμα της εισβολής των γερμανικών στρατευμάτων και άρχισε τον Απρίλιο του 1941. Ο έλεγχος των σημαντικότερων περιοχών της Ελλάδας πέρασε στους Γερμανούς ενώ η υπόλοιπη χώρα χωρίστηκε σε ζώνες ελέγχου από την Ιταλία και τη Βουλγαρία.

Η «Συννεφιασμένη Κυριακή» αποτελεί τραγούδι ορόσημο μιας ολόκληρης ιστορικής εποχής. Ο Τρικαλινός συνθέτης, Β. Τσιτσάνης, διηγείται:

«Θυμάμαι αποβραδís είχε γίνει μπλόκο από τους Γερμανούς σ' ένα κουτούκι και κανείς μας δεν ήξερε ποιος θα φύγει ζωντανός από μέσα. Μ' έβαλαν και έπαιζα μέχρι το πρωί. Το χάραμα μας άφησαν να φύγουμε. Έξω το χιόνι ήταν στρωμένο και όπως πήγαινα για το σπίτι είδα τόπους τόπους πηχτό κόκκινο αίμα. Μέσα στο λίγο φως είδα το παλικάρι που ήταν σκοτωμένο. Γύρισα σπίτι μου και έγραψα το τραγούδι. Ο πρώτος του τίτλος ήταν Ματωμένη Κυριακή»¹⁰²

Έναν χρόνο αργότερα, σε συνέντευξή του στον Γιώργο Πηλιχό στα «ΝΕΑ» αναφέρει: *«Το ζοφερό κλίμα της Κατοχής που μου είχε εμπνεύσει τους στίχους του τραγουδιού μου ενέπνευσε και τη μουσική του... Ήθελα να φωνάζω για τη μαύρη απελπισία που μας έδερνε όλους εκείνη την εποχή της Κατοχής, όλο για την απελπισία να μιλάνε οι νότες».*

Συννεφιασμένη Κυριακή:¹⁰³

*«Συννεφιασμένη Κυριακή,
μοιάζεις με την καρδιά μου
που έχει πάντα συννεφιά,
Χριστέ και Παναγιά μου.*

*Όταν σε βλέπω βροχερή,
στιγμή δεν ησυχάζω.*

¹⁰² αφηγείται ο δημιουργός το 1972 στον Γιώργο Λιάνη και στο περιοδικό «Επίκαιρα»

¹⁰³ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=yuTWdVn0kn8>, ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

*μαύρη μου κάνεις τη ζωή,
και βαριαναστενάζω.*

*Είσαι μια μέρα σαν κι αυτή,
που 'χασα την χαρά μου.
συννεφιασμένη Κυριακή,
ματώνεις την καρδιά μου»*

9.1. Ο πληθωρισμός

Κατά τη διάρκεια της κατοχής η τιμολόγηση των αγαθών εκτοξεύεται και ο πληθωρισμός οδηγείται σε αδιανόητα ύψη. Από τον Απρίλιο του 1941 έως τον Οκτώβριο του 1944, το κόστος διαβίωσης ανεβαίνει κατά δύο περίπου δεκατομμύρια φορές.

Στην ακόλουθη μαρτυρία αποτυπώνεται η πρωτοφανής αύξηση των τιμών στα προϊόντα: *«τη μια μέρα η δραχμή είχε αξία μπορούσες να πάρεις ένα κιλό ψωμί με 10 δραχμές φερ' ειπείν, την άλλη είχε 12, την άλλη είχε 15 δηλαδή πηγαίναμε η μητέρα μου η καημένη καταρχήν επούλησαν ότι υπήρχε... κάτι υφάσματα είχε πάρει ο πατέρας μου να ράψει κοστούμια το πρώτο, μετά τα χρυσαφικά. Οτιδήποτε χρυσαφικό είχε, πουλήθηκε [...] το δαχτυλίδι, το ρολόι, την καδένα πουλήθηκε, ένα διαμάντι δεν ξέρω τώρα ήταν πολύ μεγάλο μου έλεγε η μητέρα μου το θυμάμαι και εγώ μεγάλο, αλλά δεν ήξερα ποιο είναι και το μεγάλο διαμάντι, αν υπήρχαν πολύ μεγαλύτερα για λίγα... για λίγο ψωμί δηλαδή όχι λίγο μπορείς να πάρεις ας πούμε να φας μια βδομάδα να φας [...] πουλήσαμε το σπίτι της οδού Ιουλιανού και το περισσότερο τίμημα το πήραμε ένα τσουβάλι αλεύρι, ένα τσουβάλι φασόλια, ένα τσουβάλι φακές, ένα τσουβάλι ξέρω εγώ ρεβίθια, ή οτιδήποτε [...] Τα οποία όμως, ευτυχώς εκ των υστέρων, μετά την απελευθέρωση τα σπίτια, τα οποία ήταν κάτω των 600 χιλιάδων... 600 χιλιάδες προπολεμικώς ήταν ένα πολύ μεγάλο σπίτι για ένα ακίνητο, ήταν ένα πολύ μεγάλο ακίνητο, τα πήραμε πίσω εμείς που είχαμε πουλήσει στην κατοχή, δίνοντας το αντίτιμο στον αγοραστή»¹⁰⁴*

Ο Μάρκος Βαμβακάρης, με αφορμή το πληθωριστικό χρήμα αυτής της περιόδου, έγραψε το πολύ γνωστό τραγούδι «Ματσάκια πεντοχίλιαρα».

¹⁰⁴ Συνέντευξη της Ε.ΜΠΟΥ. στην ΟΠΙΑ, 20.2.2014, διαθέσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/opia-metaxas/>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

Ματσάκια πεντοχίλιαρα¹⁰⁵

*«Ματσάκια πεντοχίλιαρα
 θες για να την περάσεις
 κι όταν καλά καλά σκεφτείς
 βρε τα μυαλά θα χάσεις*

*Στην αγορά όταν θα πας
 βάστα πουγκί μεγάλο
 κι αν είσαι ο δόλιος φουκαράς
 τράβα από δρόμο άλλο*

*Το πρόβλημα δεν λύνεται
 κι η γκρίνια πάντα αρχίζει
 σαν η γυναίκα ανθίζεται
 πως το πουγκί στραγγίζει*

*Μόνο κανένας μπάρμπαρ σου
 μπορεί να σ' αβαντάρει
 τα τσεκ απ' την Αμερική
 σε βγάζουν παλληκάρι»*

9.2. Η πείνα και οι κακουχίες

Το φθινόπωρο του 1941 και κυρίως τον χειμώνα που ακολούθησε, θα μείνει στην ιστορία ως η περίοδος της εξαντλητικής πείνας και των κακουχιών των Ελλήνων (εικ. 19). Τα τρόφιμα είναι λιγοστά και βρίσκονται δύσκολα στην Αθήνα. Ο κόσμος πεθαίνει απ' την εξάντληση και τις κακουχίες. Περισσότερο απ' όλους υποφέρουν όμως τα παιδιά.

Ο Mazower περιγράφοντας την εμπειρία της κατοχής αναφέρει: «Για πολλούς ο μόνος τρόπος επιβίωσης ήταν να μαζεύουν αγριόχορτα και άλλα φυτά από την εξοχή γύρω από την πόλη. Ύστερα τα έβραζαν, αν υπήρχαν κάποια καύσιμα, και τα έτρωγαν αλάδωτα. Τα χόρτα αυτά όμως δεν είχαν θρεπτική αξία: χρειάζονταν πέντε κιλά για να

¹⁰⁵ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=mezdDdBnUr0>, ημερομηνία προσπέλασης 2.5.2021

παραγάγουν την ημερήσια δόση υδρογονανθράκων που έχει ανάγκη το ανθρώπινο σώμα. Τα παιδιά έψαχναν στους σκουπιδοτενεκέδες για αποφάγια ή περίμεναν κοντά στις εισόδους υπηρεσίας των μεγάλων ξενοδοχείων. Άλλοι μαζεύονταν γύρω από τις πόρτες των εστιατορίων. Μερικοί Γερμανοί αξιωματικοί βασάνιζαν τα πιτσιρικά πετώντας τους αποφάγια από τα μπαλκόνια και παρακολουθώντας τα να τσακώνονται μεταξύ τους. Οι στρατιώτες που έτρωγαν ελιές στο δρόμο προσείλκυαν σμάρια ολόκληρα από παιδιά. Μόλις έφτννε κάποιος ένα κουκούτσι ελιάς, τα παιδιά ορμούσαν να το πιάσουν: το πιο γρήγορο το έβαζε στο στόμα του και το έγλυφε ώσπου να μείνει το ξύλο».¹⁰⁶

Η δραματική κατάσταση εξαιτίας της πεινάς αποτυπώνεται στην ακόλουθη συνέντευξη¹⁰⁷: *«Είμαστε σε κακή κατάσταση. Εγώ από την αποβιταμίνωση είχα πρηστεί, είχαν πρηστεί τ' αυτιά μου, τα χέρια μου, τα πόδια μου, σε κακή κατάσταση. Είχα περάσει και μερικές παιδικές αρρώστιες χωρίς την ανάλογη περιποίηση, πού να βρείς φάρμακα και εντωμεταξύ ήμασταν κοντά, όλη αυτή η περιοχή, ήτανε πολλοί νεκροί κοντά στη Νομική, έβλεπες καροτσάκια και νεκροί. Θυμάμαι Τσακάλωφ και Βουκουρεστίου -η κρεβατοκάμαρά μου ήταν γωνία- το '41 να είναι ένας και να λέει: πεινάω, πεινάω, κρυώνω, κρυώνω, με σβησμένη φωνή και το πρωί τον βρήκαμε πεθαμένο κάτω από το παράθυρο. [...]. Στον ίδιο όροφο με μας, στην οδό Τσακάλωφ έμενε μια οικογένεια Μεγαλίδου και θυμάμαι... είχαν πάρει κότες να κάνουνε αυγά και τις είχαν στο μπαλκόνι του υπνοδωματίου τους. Και θυμάμαι το εξής. Στο Παγκράτι έχει ένα μέρος, όπως στη Βέρνη, που έχει αρκούδες, σε ένα μικρό άλσος και πήγαινε ο κόσμος και τις έβλεπε. Και θυμάμαι λοιπόν ότι φάγαμε ένα μεσημέρι ένα κρέας που άφριζε και η μαγείρισσα μας λέει δεν μπορώ να καταλάβω τι κρέας είναι αυτό... περίεργο... και η γεύση ήταν αλλιώς... Και μετά διαβάσαμε στην εφημερίδα ότι εξαφανίστηκαν οι αρκούδες».*

Η τραγικότητα των συνθηκών της Κατοχής αποτυπώνεται με ωμό και ρεαλιστικό τρόπο στο ακόλουθο (χασάπικο) τραγούδι των Δ. Γκόγκου και Δ. Αρμπατζόγλου.

Του Κυριάκου το γαιδούρι¹⁰⁸

«Του Κυριάκου το γαιδούρι

¹⁰⁶ Μ. Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994, σ. 62.

¹⁰⁷ Συνέντευξη Ε.Φ. στην Ομάδα Δεκαετία 40, ΟΠΗΚΟ, 31.5.2014, διαθέσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/opiko-katochi/>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

¹⁰⁸ Π. Κουνάδης, ό.π., τ. 16, σ.44

το 'χαν όλοι τους για γούρι,
 σαν γυρνούσε στο παζάρι
 το 'χαν για κρυφό καμάρι.

Με κουδούνια στολισμένο,
 λαχανίδα φορτωμένο,
 μες στις γειτονιές γυρνούσε,
 ταλαράκια οικονομούσε.

Το είχε σαν μικρό παιδάκι
 και γι' αυτό το `χει μεράκι.

Του το σφάζαν ένα βράδυ
 για μοσχάρι στο σκοτάδι.
 του το σφάζαν ένα βράδυ
 με την πείνα τη μεγάλη.

Τώρα μοναχός στους δρόμους
 τα καλάθια του στους ώμους
 διαρκώς παντού κοιτάζει,
 το γαϊδούρι του φωνάζει»

«Να! Από τότες που πουλήσαμε τον γάιδαρό μας, τον Ψαρή, σ' ένα χασάπη, ο Μηνάς μου έχασε το κέφι του και το χρώμα του. [...] Μα η ανάγκη είναι που μας έσπρωξε να τον πουλήσουμε. Τι να κάναμε; Πού να βρίσκαμε λεφτά ν' αγοράσουμε στη μαύρη αγορά λίγο ψωμί; Τα παιδιά και όλοι μας πεινούσαμε! Τη νύχτα βογκούσαν τα παιδιά από την πείνα και δεν μπορούσαν να ησυχάσουν! Πουλήσαμε ό,τι είχαμε μέσα στο σπίτι. Ακόμα και τα ξύλινα παραθυρόφυλλα του σπιτιού μας, που χτίσαμε με τόσο κόπο! Ύστερα

ο χασάπης του συνοικισμού κάθε μέρα έστελνε τον άνθρωπό του κ' έλεγε στον άντρα μου να του πουλήσει τον Ψαρή. Του έταξε χρυσάφι! Γιατί, όπως και του λόγου ξέρεις, οι χασάπηδες τώρα θησαυρίζουν. Πουλάνε τους σκύλους που σφάζουν για αρνάκι γάλακτος και τους γαιδάρους για κρέας βοδινό!»¹⁰⁹

Εξαιτίας της γερμανικής και της βουλγαρικής αδιαφορίας για την άθλια κατάσταση της Ελλάδας και της διατήρησης του συμμαχικού ναυτικού αποκλεισμού αρκετές χιλιάδες ανθρώπων πέθαναν από τις κακουχίες κατά τον ιδιαίτερα βαρύ χειμώνα του 1941 και '42. Αν και ένας εργάτης χρειαζόταν ένα μέσο όρο μεταξύ 2.500 και 3.000 θερμίδων, τώρα πλέον λάμβανε μόνον 875 θερμίδες. Στατιστικές θνησιμότητας σχετικές με την πείνα είναι δύσκολο να προσδιοριστούν, επειδή τα θύματα θάβονταν κυρίως σε ομαδικούς τάφους και επειδή οι οικογένειες απέφευγαν να αναφέρουν τον θάνατο ενός μέλους, καθώς ήθελαν να κρατήσουν την κάρτα φαγητού του/της. Επίσημα στοιχεία του αθηναϊκού δημοτολογίου υπολογίζουν σε 30.000 τους θανάτους που προκλήθηκαν από την πείνα στην πρωτεύουσα μεταξύ 1ης Οκτωβρίου του 1941 και 26ης Ιανουαρίου 1942.¹¹⁰

9.3. Ο βομβαρδισμός του Πειραιά

Στις 11 Ιανουαρίου 1944 αμερικανικά βομβαρδιστικά χτύπησαν τον Πειραιά. Θεωρήθηκε ο πιο σφοδρός βομβαρδισμός από αέρος που έχει καταγραφεί στη χώρα μας, κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.

Επιδρομή στον Πειραιά¹¹¹ σε στίχους και σύνθεση Μ. Γενίτσαρη (1944)¹¹²

*«Εμάθατε στο Πειραιά
επιδρομή μεγάλη,
γκρεμίσανε τα σπίτια μας
πω, πω, ζημιά μεγάλη.
Μέρα και νύχτα ρίχνανε
μπόμπες τ' αεροπλάνα
κι έχαν' η μάνα το παιδί
και το παιδί τη μάνα.*

¹⁰⁹ Λ. Νάκου, *Η κόλαση των παιδιών*, Αθήνα 1999, σ. 214- 215.

¹¹⁰ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΣΤ', Αθήνα 2000, σ. 62.

¹¹¹ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=0G0CiWpwyVQ> , ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

¹¹² Αγραμμοφώνητο τότε. Πρωτοκυκλοφόρησε το 1980, ερμηνευμένο από τον Γιώργο Νταλάρα

*Σκορπούσανε το θάνατο
και ρίχνανε αράδα
και τον Περαιά γκρέμισαν
και την Άγια Τριάδα.*

*Μπόμπες πολλές ερίζανε
μέσα στο Τελωνείο
και τον Περαιά κάνανε
σωστό νεκροταφείο»*

Χιλιάδες τόνους σίδερα¹¹³

*«Αχ, όμορφε Περαιά μου, πώς να σε λησμονήσω;
σαν κάτω και σε θυμηθώ, αμέσως θα δακρύσω.*

Χιλιάδες τόνους σίδερα, σου ρίζαν πάλι σήμερα.

*Οι βόμβες όπως πέφτανε, χτυπήσαν οι καμπάνες,
και χάσαν μάνες τα παιδιά και τα παιδιά τις μάνες.*

Χιλιάδες τόνους σίδερα, σου ρίζαν πάλι σήμερα»

9.4. Οι σαλταδόροι

Την περίοδο αυτή εμφανίζονται οι σαλταδόροι, γεμάτοι θάρρος και παράτολμοι κλέφτες της Κατοχής (εικ. 20). Ταλαιπωρημένοι και πεινασμένοι αλλά με αποφασιστικότητα και γρήγορα αντανakλαστικά οργανώνονταν σε παρέες και σαλτάρανε στα γερμανικά και ιταλικά οχήματα και έπαιρναν οτιδήποτε έβρισκαν στις καρότσες των αυτοκινήτων.

Ο Ξενοφών Φιλήρης, ο οποίος στη διάρκεια της Κατοχής υπήρξε και ο ίδιος σαλταδόρος, στο βιβλίο του αναφέρει¹¹⁴: «Με ευελιξία αίλουρου τηδούσαν στα γερμανικά καμιόνια που μετέφεραν τρόφιμα και πετούσαν στο δρόμο κουραμάνες για

¹¹³ Το τραγούδι αναφέρεται στους γερμανικούς βομβαρδισμούς του Περαιά και είναι αμελοποίητο και ανέκδοτο.

¹¹⁴ Χ. Φιλήρης, *Οι σαλταδόροι του Βύρωνα*, Αθήνα 2005

τους Αθηναίους που λιμοκτονούσαν. Σούφρωναν στο πι και φι τα τρόφιμα των δυνάμεων κατοχής, έτρωγαν όσο μπορούσαν να φάνε, κουβαλούσαν όσα μπορούσαν να κουβαλήσουν... Τα παιδιά αυτά έπαιζαν τη ζωή τους κορόνα-γράμματα και πολλά ξεψύχησαν από βόλι Γερμανών».

Στην ακόλουθη μαρτυρία περιγράφεται η δράση των σαλταδόρων: «*Θυμάμαι οκτάχρονο αγόρι, το καλοκαίρι του 1944, πριν αποχωρήσουν οι Γερμανοί, παίζαμε με δυο τρεις μικρούς φίλους με σφαίρες, κάλυκες από σφαίρες που τους τοποθετούσαμε, όταν παρατηρήσαμε ότι στη γωνία με τον ασφαλόδρομο της Αυλώνος και ήταν σταματημένο ένα φορτηγό με φρέσκες και ζεστές κουραμάνες. Στη θέση του οδηγού ο Γερμανός στρατιώτης είχε πιάσει κουβέντα με δύο ελληνοπούλες, όταν ξαφνικά δυο αγόρια πλησίασαν το πίσω μέρος του φορτηγού και ένα από αυτά το ψηλότερο και άρπαξε μια κουραμάνα και μετά να πιάνει και άλλη, άλλη και να τη δίνει στους φίλους του και ανέβηκε στην καρότσα του φορτηγού και τις πετούσε στους φίλους τους και σαν ρόδες τις έστελναν στη Δυρραχίου και βγήκε ο κόσμος και τις έπαιρνε. Όταν οι Γερμανοί είδαν τι γίνεται ο Ανανίας και οι φίλοι τους έφυγαν. Αυτό το ψηλό αγόρι λίγα χρόνια αργότερα πέθανε από φυματίωση*».¹¹⁵

Σαλταδόρος (Θα σαλτάρω)¹¹⁶ σε στίχους και σύνθεση Μ. Γενίτσαρη (1942)

*«Ζηλεύουνε δεν θέλουνε ντυμένο να με δούνε
μπατίρη θέλουν να με δουν για να ευχαριστηθούνε.*

*Θα σαλτάρω, θα σαλτάρω,
τη ρεζέρβα να τους πάρω.*

*Μα 'γω πάντα βολεύομαι γιατί τήνε σαλτάρω
σε καν' αμάξι Γερμανού και πάντα τη ρεφάρω.*

*Θα σαλτάρω, θα σαλτάρω,
τη ρεζέρβα να τους πάρω.*

*Οι Γερμανοί μας κυνηγούν, μα 'μεις δεν τους ακούμε
εμείς θα τη σαλτάρουμε ώσπου να σκοτωθούμε.*

¹¹⁵ Συνέντευξη του Δ.Φ. στο 54ο Λύκειο, 1.1.2013, διαθέσιμο στο <http://oralhistorygroups.gr/opia-metaxas/>, ημερομηνία προσπέλασης 7.5.2021

¹¹⁶Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=fJXOO1FKvKY>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

*Θα σαλτάρω, θα σαλτάρω,
τη ρεζέρβα να τους πάρω».*

Σαλταδόροι (Διασκευή)¹¹⁷

*«Δεν τη φοβάμαι τη στενή, το ζύλο, την κουμπούρα, βρε
εκείνο που φοβήθηκα είν' η κομαντατούρα¹¹⁸.*

*Όταν περνούν οι Γερμανοί, περνάνε μ' όλο πόζα,
πηδάω στ' αυτοκίνητο και τους τα κλέβω όλα.*

*Θα σαρτάρω, θα σαρτάρω, βρε
κι έτσι θα ζαναρεφάρω.*

*Μπενζίνες και πετρέλαια εμείς τα κυνηγάμε,
γιατ' έχουνε πολλά λεφτά και φίνα την περνάμε.*

*Θα σαρτάρω, θα σαρτάρω, βρε
και την τσίκα θα φουμάρω.*

*Ζηλεύουνε, δεν θέλουνε ντυμένο να με δούνε,
μπατίρη θέλουν να με δουν, για να φχαριστηθούνε.*

Θα σαρτάρω, θα σαρτάρω, βρε

¹¹⁷ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=NBEubFoi43Y> σε πρώτη εκτέλεση, ημερομηνία προσπέλασης 9.5.2021

¹¹⁸ Με το όνομα Κομαντατούρ ή Κομμαντατούρ (γερμ. Kommandantur) ονομάζονταν τα γερμανικά φρουραρχεία τα οποία είχαν εγκατασταθεί στις κατεχόμενες χώρες στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και τα οποία οι Έλληνες ονόμαζαν Κομαντατούρα.

και την τσίκα θα φουμάρω.

Γεια σου Κατσαρέ, γεια σου!»

Το παραπάνω τραγούδι αποτελεί διασκευή του τραγουδιού «Σαλταδόρος» του Μιχάλη Γενίτσαρη, από τον Γ. Κατσαρό.

9.5. Η μαύρη αγορά

Την περίοδο των μεγάλων στερήσεων και κακουχιών πολλοί επιτήδαιοι βρίσκουν την ευκαιρία να αυξήσουν τα εισοδήματά τους στις πλάτες των ταλαιπωρημένων συνανθρώπων τους και καταφεύγουν στη μαύρη αγορά. Οι άνθρωποι αυτοί ονομάστηκαν μαυραγορίτες και λαδάδες (εικ. 21).

«Οι Μαυραγορίτες»¹¹⁹ σε στίχους και μουσική Μιχάλη Γενίτσαρη (1941)

*«Μικροί μεγάλοι γίνανε
μαυραγορίτες όλοι
κι αφήσαν όλο τον ντουριά
με δίχως πορτοφόλι*

*Ακόμα κι οι γυναίκες τους
τη μαύρη κυνηγάνε
τσάντες τσουβάλια κουβαλούν
κανέναν δε ψηφάνε*

*Πρωί και βράδυ τρέχουνε
στους δρόμους σαν κοράκια
πελάτες ψάχνουν για να βρουν
να γδώρουνε κορμάκια*

---

¹¹⁹Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=f2xfO2-14JU> , ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

*Πουλήσαμε τα σπίτια μας
και τα υπάρχοντα μας
για δυο ελιές κι ένα ψωμί
να φάνε τα παιδιά μας»*

Για την τραγική εμπειρία της Κατοχής στη χώρα μας ο Μ. Χαραλαμπίδης αναφέρει: «Αν η διάλυση του κρατικού μηχανισμού οδήγησε μαθηματικά στην εμφάνιση της μαύρης αγοράς, αυτοί που την εδραίωσαν ήταν οι άνθρωποι οι οποίοι, εκμεταλλεζόμενοι άλλοι την επαγγελματική τους ιδιότητα, άλλοι την οικονομική τους επιφάνεια, άλλοι τις γνωριμίες και τις επαφές τους με τις δυνάμεις κατοχής και τη διορισμένη κυβέρνηση, μπορούσαν να προμηθευτούν μεγάλες ποσότητες αγαθών λόγω της εγγύτητάς τους στα δίκτυα παραγωγής και διακίνησής τους. Έμποροι, βιομήχανοι, άλλα και μεσίτες ή δικηγόροι αξιοποίησαν τα εμπορικά τους δίκτυα και τις προσωπικές τους γνωριμίες για να συσσωρεύσουν αγαθά σε παράνομους χώρους αποθήκευσης και να τα διαθέσουν στο κοινό στις υψηλές τιμές της μαύρης αγοράς».¹²⁰

Λαδάδες¹²¹

*«Όσοι πουλάνε μαύρη αγορά
Οι παλιομασκαράδες
Θα τους κρεμάσουνε κι αυτούς
Όπως τους δυο λαδάδες

Που τους κρεμάσαν καί τους δυο

Ψηλά σε μια κολόνα*

¹²⁰ Μ. Χαραλαμπίδης, *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012, σ. 71.

¹²¹ Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=U7USF82_etU, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021. Αγραμμοφώνητο τότε. Πρώτη εκτέλεση το 1982, ερμηνευμένο από τους Μ. Γενίτσαρη – Χάρης Αλεξίου.

Οι Γερμανοί οι βάρβαροι

Και το θυμούμαι ακόμα

Προσέχτε οι υπόλοιποι

Μην το περνάτε αστεία

Γιατί θα σας κρεμάσουνε

στην ίδια την πλατεία»

Για το παραπάνω τραγούδι ο Γενίτσαρης γράφει στην αυτοβιογραφία του : «Έχει γραφτεί και στην Κατοχή. Τότε στην πλατεία Αγάμων είχανε κρεμάσει δύο μαυραγορίτες σε μια κολόνα, γιατί τους είχανε πιάσει σ' ένα καΐκι γεμάτο με δοχεία λάδι».

Ακολουθεί η συγκλονιστική μαρτυρία της Λένας Παππά: «Μια μέρα κατεβαίναμε με τη μητέρα μου από το πράσινο τραμ στο τέρμα Ιπποκράτους. Μαζί μας ταξίδευε και μια γυναικούλα χλωμή και κακομοιριασμένη, που κρατούσε σαν πολύτιμο θησαυρό μια μπουκάλα λάδι. Την εποχή εκείνη, όπως είναι γνωστό, το λάδι το πουλούσαν στη μαύρη αγορά και ήταν κάτι σαν το χρυσάφι. Την ώρα που κατεβαίναμε, δεν κατάλαβα πώς, κάποιος ίσως την έσπρωξε τη γυναίκα, και η μπουκάλα της γλίστρησε από τα χέρια και έπεσε σπάζοντας με κρότο πάνω στις πλάκες του πεζοδρομίου. Το λάδι άρχισε να χύνεται αθόρυβα και ασταμάτητα. Η γυναικούλα αλαφιασμένη, ουρλιάζοντας, έπεσε στα γόνατα και με τις χούφτες της προσπαθούσε – μάταια βέβαια – να περισώσει ό,τι μπορούσε από το πολύτιμο υγρό. Με σπαραχτικές κραυγές, με τρελές κινήσεις, υπακούοντας σε μια παράλογη λογική, γεμάτη αναφιλητά, έσερνε τις χούφτες της πάνω στις πλάκες προσπαθώντας να κατορθώσει το ακατόρθωτο, ενώ το λάδι αδιάφορα χυνόταν και χυνόταν κάτω απ' τα σαστισμένα βλέμματα των περαστικών που μαζεύτηκαν και κοιτούσαν αναστατωμένοι, γιατί όλοι ήξεραν πολύ καλά πως το τίμημα για ένα μπουκάλι λάδι ήταν πολύ βαρύ – άλλοτε η προίκα της κόρης, χρυσαφικά, έπιπλα, λίρες κι ό,τι μικρό θησαυρό έχει ένας άνθρωπος για ώρα ανάγκης».¹²²

¹²² Λ. Παππά στο «Η Αθήνα της Κατοχής», στο: Επτά ημέρες, 25.4.1999.

Πολύ σύντομα στα τραγούδια θα κάνουν την εμφάνισή τους και οι δωσίλογοι, οι οποίοι παίρνουν μέρος στα μπλόκα. Ακολουθεί ένα χαρακτηριστικό τραγούδι που κάνει λόγο για τα μπλόκα της Κατοχής.

Μπλόκος του Β. Τσιτσάνη¹²³

«Βγήκανε νωρίς τ' αστέρια

βγήκανε και τα μαχαίρια,

για να μας καρφώσουν -

Ωχ! μανούλα μου.

Έφτασαν τα караβάνια

με σπαθιά και με γκιορντάνια,

για να μας σταυρώσουν -

Ωχ! μανούλα μου.

Εμείς το ξέραμε μια μέρα

πως θα γίνει μπλόκος -

Ωχ! μανούλα μου.

Κι είναι πολλοί αυτοί που

χρόνια μας σταυρώνουν, χρόνια -

Ωχ! καρδούλα μου.

Κράτησε σφιχτά τα χέρια -

την καρδιά σου κάνε πέτρα, μην πονάς.

Μια χούφτα παλληκάρια

---

¹²³ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=30qVn5Mfd5M> σε ερμηνεία Β. Τσιτσάνη, ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021. Τραγούδι που γράφτηκε για το φοβερό μπλόκο της Καλαμαριάς από τους Γερμανούς στις 13.8.1944.

πολεμάν σαν τα λιοντάρια,
 μέσα στην αντάρα -
 μέσα στη σκλαβιά,
 το θεριό στα δύο να κόψουν
 και τον τύραννο να διώξουν,
 όλα θα τα δώσουν -
 για τη λευτερια»

Πόσες καρδούλες κλάψανε, τραγούδι αναφέρεται τα φρικτά αποτελέσματα της Κατοχής.

*«Πόσες καρδούλες κλάψανε σ' αυτά τα μαύρα χρόνια
 που ζήσαμε μεσ' τη σκλαβιά και μεσ' στην καταφρόνια.*

*Πόσα κορμάκια πήγανε και νιάτα έχουν σβήσει
 και πόσα σπίτια απ' άδικο για πάντα έχουν κλείσει.*

*Η μαύρη¹²⁴ με το Γερμανό έγιναν η αιτία
 που το λαό μας ρίζανε σε τόση δυστυχία.*

*Ας όψονται οι αίτιοι που κάψαν την καρδιά μας
 και πλούτισαν και γλέντησαν με την απελπισιά μας».*

---

¹²⁴ η μαύρη αγορά

Γ' Κεφάλαιο

Αντίσταση

Ως Εθνική Αντίσταση, ονομάζουμε την αντίσταση που προέβησαν οι Έλληνες κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου απέναντι στις δυνάμεις Κατοχής. Η αντίσταση έγινε μέσω των αντάρτικων οργανώσεων με βασικό σκοπό την απελευθέρωση της Ελλάδας.

10.1. Η δράση του ΕΑΜ – ΕΛΑΣ

Το θέμα της ένοπλης αντίστασης εναντίον του κατακτητή αποτελούσε αναγκαιότητα. Το καλοκαίρι του '41, συγκροτήθηκαν ένοπλες αντιστασιακές ομάδες και αντάρτικα τμήματα σε διάφορες περιοχές της χώρας. Σύμφωνα με τον Θ. Χατζή: «Το ΕΑΜ ξεκίνησε ως συνασπισμός κομμάτων και μετατράπηκε σε μια κλασική λαϊκή επαναστατική οργάνωση που είχε τη δική της σαφή ταυτότητα, χωρίς να αναιρεί την ταυτότητα των κομμάτων και των οργανώσεων που την αποτελούσαν».¹²⁵

Στα χρόνια της Αντίστασης το ρεμπέτικο τραγούδι συντάσσεται με το ΕΑΜ – ΕΛΑΣ με σκοπό να εμπνεύσει τους αγωνιστές και τον λαό. Ο δημιουργός των επόμενων τραγουδιών, Δ. Γκόγκος (Μπαγιαντέρας) θέλει να παίξει ενεργό ρόλο στην αντίσταση. Τα τραγούδια που γράφει αυτή την περίοδο είναι αντιστασιακά, επαναστατικά, αντάρτικα.¹²⁶

Αρχηγό μου έχω τον Άρη:¹²⁷

«Για ντουφέκι δε με νοιάζει

ούτε βάζω πια μαράζι,

αρχηγό μου έχω τον Άρη

το λεβεντοπαλικάρι.

Συντροφιά μ' αυτόν νικάμε,

¹²⁵ Θ. Χατζής, *Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε*, τ. Α', σ. 348

¹²⁶ Εκτός από τα τρία τραγούδια που αναφέρονται εδώ, ο Μπαγιαντέρας έγραψε εκείνη την περίοδο και πολλά ακόμη, όπως «Αντάρτες παλληκάρια», «Άρης Βελουχιώτης», «Δίχως τανκς κι αεροπλάνα», «ΕΑΜ-ΕΛΑΣ», «Μπλε και άσπρο», «Γ' αντάρτικο εφούντωσε», «Χαίρε, ω, χαίρε ελευθεριά», «Το στερνό μου το κρεββάτι» κλπ. Τα περισσότερα απ' αυτά δεν κυκλοφόρησαν ποτέ σε δίσκο.

¹²⁷ Παραμένει άγνωστο αν μελοποιήθηκε και ασφαλώς είναι ανέκδοτο.

*τους Κενταύρους δε φοβάμαι,
θαύματα μαζί του κάνω
στις βουνοκορφές απάνω.*

*Οι φασίστες σαν με δούνε
ψάχνουν δρόμο για να βρύνε,
και τους στρώνω στο κυνήγι
κι αυτοί όπου φύγει- φύγει»*

Ακολουθεί ένα ακόμη ανέκδοτο τραγούδι, που αναφέρεται στον απελευθερωτικό αγώνα. Περιγράφει το σκηνικό στα βουνά και τη δύσκολη ζωή του αντάρτη – αγωνιστή.

Σου στέλνω χαιρετίσματα (1943)

*«Σου στέλνω χαιρετίσματα απ' τα βουνά, μανούλα,
στο καρπούλι βρίσκομαι, στην πιο ψηλή ραχούλα.
Έχω τ' αγρίμια συντροφιά, έχω και τα ζαρκάδια,
με τα τσακάλια τριγυρνώ μέρες, αυγές και βράδια.
Τον ουρανό για σκέπασμα, τη γη έχω για στρώμα
και στην καρδιά μου τον ΕΛΑΣ, γι' αυτόν θα μπω στο χώμα».*

Στο επόμενο τραγούδι γίνεται αναφορά στον πρωτοκαπετάνιο του ΕΛΑΣ, Άρη Βελουχιώτη (εικ. 23).

Να' ναι γλυκό το βόλι¹²⁸

*«Φόρεσ' αντάρτη τ' άρματα
ζώσε και το σπαθί σου
και σύρε για τον πόλεμο
κι η λευτεριά μαζί σου.*

¹²⁸ Αγραμμοφώνητο τότε. Πρωτοκυκλοφόρησε το 1980 τραγουδισμένο από τους Γιώργο Νταλάρα, Γλυκερία και Δημήτρη Κοντογιάννη. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=BwdoWjaZbqk>, ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

*Τράβα και θέλω νικητής
 παιδί μου να γυρίσεις,
 για τη γλυκιά τη λευτεριά
 το αίμα σου να χύσεις.
 Πολέμησε αντάρτη μου
 πως πολεμάνε όλοι
 και με τον Άρη αρχηγό
 γλυκό να 'ναι το βόλι»*

Τον Σεπτέμβριο του 1943, έπειτα από τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, ο Β. Τσιτσάνης, μαζί με την ομάδα του έφτασαν στην Πύλη για να υποδεχτούν τους αντάρτες. Ακολουθούν οι στίχοι του αντιστασιακού τραγουδιού, που δημιούργησε ο Τσιτσάνης για τη συγκεκριμένη περίπτωση:

Αντάρτικο τραγούδι¹²⁹

*«Καλώς τα τ' ανταρτόπουλα απ' τα νερά τα κρύα
 που πολεμάνε στα βουνά για την ελευθερία.*

*Κατέβηκε κι ο Κόζιακας απάνω απ' το βουνό
 παρέλαση να κάνει με το Ευζωνικό.*

*Εδιάλεξε παιδάκια με μάτια γαλανά
 ζέρουν να πολεμάνε για την ελευθεριά»*

10.2. Τα Δεκεμβριανά (1944)

Με τον όρο Δεκεμβριανά ονομάζουμε την ένοπλη σύγκρουση, που έγινε στην πρωτεύουσα, μεταξύ του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ και των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων. Ξεκίνησε στις 3 Δεκεμβρίου 1944 με το συλλαλητήριο που έγινε στη Πλατεία Συντάγματος (εικ. 24) και ολοκληρώθηκε τυπικά με τη Συμφωνία της Βάρκιζας στις 12 Φεβρουαρίου 1945.¹³⁰

¹²⁹ Ν. Γεωργιάδης, Ένα άγνωστο αντιστασιακό τραγούδι του Τσιτσάνη, Κλίκα 2008.

¹³⁰ *Αφιερώματα/ Πολιτική*, στην ιστοσελίδα: *Σαν Σήμερα*, διαθέσιμο στο: <https://www.sansimera.gr/articles/357>, ημερομηνία προσπέλασης: 5.5.2021

Για τα Δεκεμβριανά (1944) ακολουθούν δύο ρεμπέτικα τραγούδια:

Μας πήραν την Αθήνα¹³¹

*«Μας πήραν την Αθήνα
μόνο για ένα μήνα
Του Σκόμπι τα κανόνια
γκρεμίσαν τα Κουπόνια.*

*Μπόμπες βροχή στου Γκούζη
κι εμείς στο μετερίζι.
Κι η τελευταία ελπίδα
τ' οδόφραγμα, πατρίδα.*

*Μαύροι πατούν τη γη μας,
βάστα Καισαριανή μας.*

*Μάχονται σα λιοντάρια
στα Εξάρχεια παλικάρια
του Πανεπιστημίου
και του Πολυτεχνείου.*

*Τρέξτε, καπεταναίοι,
απ' τα βουνά, γενναίοι.
Μας πήραν την Αθήνα,
μόνο για ένα μήνα.*

---

¹³¹ Ο δημιουργός του παρέμεινε ανώνυμος. Το τραγούδι αυτό δεν ηχογραφήθηκε, ωστόσο τραγουδιόταν πολλά χρόνια μετά.

*Οι Άγγλοι θα νικήσουν,
όταν οι μαύροι ασπρίσουν»*

Το δεύτερο τραγούδι είναι επίσης του Β. Τσιτσάνη και μιλάει για την περιπέτεια των αιχμαλώτων που οι Άγγλοι συνέλαβαν και οδήγησαν στην Ελ Ντάμπα.

Βάρκα γιαλό¹³²

*«Θα σας πω μιαν ιστορία
από την αιχμαλωσία,
– βάρκα γιαλό –*

*Κάποια μέρα του πολέμου
(δεν το πίστευα ποτέ μου)
– βάρκα γιαλό –*

*Οι Εγγλέζοι μας κυκλώσαν
με τα τανκς και μας τσακώσαν,
– βάρκα γιαλό –*

*Μας επήραν τα ρολόγια,
με το ζύλο, με τα λόγια
– βάρκα γιαλό –*

*Στ' αυτοκίνητα μας βάλαν
και την πίστη μας εβγάλαν,
– βάρκα γιαλό –*

*Στο Γουδί και στο Χασάνι
κι από 'κει για το λιμάνι,
– βάρκα γιαλό –*

*Μας εβάλαν στο βαπόρι
και για το Πόρτ-Σάϊντ πλώρη,
– βάρκα γιαλό –*

¹³² Η παραλλαγή αυτή δεν ηχογραφήθηκε στην Ελλάδα τότε. Μια πρόσφατη ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=G5ObiWk8vj4&t=59s>, ημερομηνία προσπέλασης 9.5.2021

*Μας εφέραν στην Ελ Ντάμπα
και στην πλάτη μας μια στάμπα.*

– βάρκα γιαλό –

*Μας εδίναν τη βδομάδα
δυο κουτάλια μαρμελάδα,*

– βάρκα γιαλό –

*Μας εδίναν και φυστίκια
που ‘τανε για τα κατσίκια,*

– βάρκα γιαλό –

*Μας εδίναν και μια στάλα
συμπεπυκνωμένο γάλα,*

– βάρκα γιαλό –

*Δεν ξεχνούσαν οι Εγγλέζοι
το ελληνικό τραπέζι,*

– βάρκα γιαλό –

*Και μας δίναν ταχτικά
και μπιζέλια αρακά,*

– βάρκα γιαλό –

*Δεν το θέλουμε το γάλα
ούτε και τη μαρμελάδα,*

– βάρκα γιαλό –

*Μόνο θέλουμε να πάμε
πίσω στη γλυκιά Ελλάδα»*

Ο Απόστολος Καλδάρας, συνέθεσε το επόμενο ρεμπέτικο τραγούδι σε αρκετά μικρή ηλικία, παρουσιάζοντας σ’ αυτό τις εξαιρετικά άσχημες συνθήκες της εμφύλιας διαμάχης που ξεκίνησε τον Δεκέμβριο του 1944.¹³³

Σύμφωνα με όσα αναφέρει ο Απόστολος Καλδάρας στον Κουνάδη¹³⁴ : «...Τότε ήμουν στη Θεσσαλονίκη, με την πρώτη κυβέρνηση του Οκτώβρη του 1944. Μετά το

¹³³ Ανθολόγιο Μουσικών Κειμένων, Α’ Β’ Γ’ Γυμνασίου, Βιβλίο Εκπαιδευτικού, σ. 69

¹³⁴ Π. Κουνάδης, *Εις αναμνησιν στιγμών ελκυστικών*, Αθήνα 2003

Δεκέμβρη άρχισαν οι πρώτες συλλήψεις των αριστερών, των κομμουνιστών, που τους πιάναν και τους κλείναν στο Γεντί Κουλέ. Εγώ τότε είχα ένα φίλο με τον οποίο συνεργαζόμαστε, στα διάφορα κουτουκάκια εκεί πέρα, ονόματι -καλή του ώρα κι αυτός πέθανε, Θεός σχωρέσ' τον- Μίγκο. Τον Χρήστο τον Μίγκο. Αυτός καθόταν στην Ακρόπολη επάνω, κάτω από το Επταπύργιο -το Γεντί Κουλέ. Και μ' έπαιρνε ταχτικά να πάμε να πιούμε κανένα ουζάκι στη γριά, έτσι την έλεγε τη μάνα του. Πίναμε τα ουζάκια, τα λέγαμε. Διάφορα πράγματα για τη δουλειά από δώ, από κεί. Λοιπόν μια φορά έφυγα, θυμάμαι ήταν σούρουπο κι εκεί που φεύγαμε το βλέπω -δεν ξέρω έτσι κι άλλες φορές το 'βλεπα. Εκείνη τη φορά μου 'κανε εντύπωση πως ήταν σούρουπο, η βραδιά διαφορετική, ποιός ξέρει και βλέπω τη σιλουέτα του Επταπυργίου, των τειχών εκεί πέρα που ήταν οι φυλακές και μου 'κανε εντύπωση. Κοίτα, τώρα λέω, εκεί μέσα πίσω απ' τα τείχη αυτά είναι οι φυλακές. Και κει μαζεύουν αυτούς τους ανθρώπους και τους κλείνουν φυλακή. Κι έτσι αυτή η εικόνα μου 'δωσε την έμπνευση να γράψω το τραγούδι αυτό. Το 'γραψα τότε στις αρχές του '45. Μετά τα Δεκεμβριανά, τότε που πιάναν τους αριστερούς θυμάμαι».

Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι¹³⁵

«Νύχτωσε χωρίς φεγγάρι - Νύχτωσε και στο Γεντί
το σκοτάδι είναι βαθύ - το σκοτάδι είναι βαθύ
κι όμως ένα παλικάρι - κι όμως ένα παλικάρι
δεν μπορεί να κοιμηθεί - δεν μπορεί να κοιμηθεί

Άραγες τι περιμένει - Άραγε τι περιμένει
απ' το βράδυ ως το πρωί - απ' το βράδυ ως το πρωί
στο στενό το παραθύρι - στο στενό το παραθύρι
που φωτίζει με κερί - που φωτίζει το κελί

¹³⁵ Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=mldi3_rwAM0 με ερμηνεύτρια τη Σ. Χασκίλ, , ημερομηνία προσπέλασης 9.5.2021

*Πόρτα ανοίγει πόρτα κλείνει - Πόρτα ανοίγει, πόρτα κλείνει,
 με βαρύ αναστεναγμό - μα διπλό είναι το κλειδί,
 ας μπορούσα να μαντέψω - Τι έχει κάνει και το
 της καρδιάς του τον καημό - ριζαν το παιδί στη φυλακή»*

10.3. Το τέλος του Άρη Βελουχιώτη

Στις 15 Ιουνίου 1945, ο Άρης Βελουχιώτης (Θανάσης Κλάρας), αποκηρυγμένος από το ΚΚΕ και καταδιωκόμενος από τον Εθνικό Στρατό πεθαίνει στη Μεσούντα Άρτας. Χαρισματικός και αμφιλεγόμενος ενέπνευσε μια ολόκληρη αφήγηση για την Εθνική αντίσταση και τον Εμφύλιο με υποστηρικτές και πολέμιους. Το ρεμπέτικο τραγούδι δεν θα μπορούσε να μείνει αμέτοχο και αδιάφορο απέναντι σε μια τέτοια προσωπικότητα.

Ο Νίκος Μάθησης απαθανάτισε με τους στίχους του το τέλος ενός ήρωα. Οι στίχοι αυτοί έφτασαν στα χέρια του συνθέτη και δεξιοτέχνη μουσικού, Μανώλη Χιώτη και έγιναν τραγούδι.¹³⁶

Ένας λεβέντης έσβησε¹³⁷

*«Αντιλαλούνε τα βουνά κλαίνε τα κλαυσοπούλια
 ο Βελουχιώτης χάθηκε ψηλά σε μια ραχούλα*

*Τι έχεις κλαυσοπούλι μου και χαμηλά κοιτάζεις
 για πες μου τι σε πλήγωσε και βαριαναστενάζεις*

*Μαράθηκαν τα λούλουδα χάθηκε το φεγγάρι
 ένας λεβέντης χάθηκε που τον ελέγαν Άρη*

¹³⁶ Οι στίχοι του τραγουδιού, γράφτηκαν από τον ρεμπέτη Νίκο Μάθηση

¹³⁷ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=mR392OZPcNA> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

*Κείνος δε θέλει κλάματα δε θέλει μοιρολόγια
θέλει αγώνες και χαρές αρματωσιές και βόλια»*

ΙΑ΄ Κεφάλαιο

Απελευθέρωση – Εμφύλιος Πόλεμος

Στις 12 Οκτωβρίου 1944 τα γερμανικά κατοχικά στρατεύματα αναγκάστηκαν να αποχωρήσουν από την Αθήνα και οι πολίτες ξεχύθηκαν στους δρόμους, πανηγυρίζοντας την απελευθέρωση ύστερα από τριάμισι χρόνια ναζιστικής κατοχής. Στις 18 Οκτωβρίου υποστέλλεται η ναζιστική σημαία από την Ακρόπολη και υψώνεται ξανά η ελληνική σε μια συγκινητική τελετή.

Ο Εμφύλιος Πόλεμος (1946-1949) αποτελεί την πιο τραγική και αιματηρή ένοπλη σύγκρουση μεταξύ Ελλήνων στη διάρκεια του 20ού αιώνα. Οι αντιθέσεις και οι αντιπαλότητες ανάμεσα στις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις κατά τη διάρκεια της Κατοχής, οι αιματηρές συγκρούσεις, οι εντάσεις και τα πάθη που προκλήθηκαν από τη δράση των δωσιλογικών οργανώσεων και κυρίως η αδυναμία των ηγετών όλων των παρατάξεων να καταφέρουν να βρουν ένα αποτελεσματικό και δίκαιο πλαίσιο πολιτικής συνεννόησης οδήγησε στην όξυνση του εμφυλιοπολεμικού κλίματος αμέσως μετά την Απελευθέρωση. Το κλίμα αυτό μετατράπηκε σε κανονικό εμφύλιο πόλεμο, ο οποίος είχε διάρκεια από το 1946 έως το 1949. Οι μάχες του εμφυλίου οδήγησαν στον θάνατο χιλιάδων ανθρώπων, στην ερήμωση ολόκληρων περιοχών και στην πρόκληση ενός βαθιού χάσματος ανάμεσα στους Έλληνες που θα διαρκέσει για δεκαετίες.

11.1. Απελευθέρωση

Με τη λέξη Απελευθέρωση ορίζουμε την εκκένωση της Αθήνας από τα γερμανικά στρατεύματα που πραγματοποιήθηκε στις 12 Οκτωβρίου του 1944 και θεωρήθηκε επίσημα η λήξη της κατοχικής περιόδου στην Ελλάδα.¹³⁸

Αιώνες πέρασαν (Εμβατήριο του 1944):

«Αιώνες πέρασαν με νεκρικά σκοτάδια,

φτάνει, σταθείτε, δειλοί,

ο λαός να χαρεί την αυγούλα τη χρυσή

π' ανατέλει σ' όλους λεύτερη ζωή.

¹³⁸ Τ. Κατσιμάρδος, «Μια ελληνική παραδοξότητα», στο: *Έθνος της Κυριακής*, 19.10.2014, σ. 64

*Σκλάβοι, δεσμώτες, αδέρφια,
σκελετωμένα κορμιά,
ζωή καινούργια, τραγούδια, χαρά,
δώσατε, 'σεις, λευτεριά.*

*Πέρασαν, έφυγαν οι χρόνοι της σαπίλας,
στραγγαλισταί του λαού,
καταφρόνια και σκλαβιά, μαστιγώματα, κελιά,
ξερονήσια του διαβόλου Μεταξά.*

*Σίδερα, σπάστε κι αφήστε
το αίμα να ξεχυθεί,
λεύτερα τώρα ας τρέχει στη γη
κι όλους ας μας οδηγεί»*

Με την παραπάνω δημιουργία του ο Τσιτσάνης κατακεραυνώνει τη διπλή τυραννία που γνώρισε η χώρα μας και υποδέχεται την ελευθερία που ήλπιζε πως θα έρθει. Η δικτατορία του Μεταξά εξομοιώνεται με τη Γερμανική Κατοχή.

11.2. Πυρηνική βόμβα (1945)

Η ρίψη των ατομικών βομβών στη Χιροσίμα και το Νιγκασάκι αποτέλεσε ένα από τα πιο τραγικά γεγονότα του προηγούμενου αιώνα. Ο βομβαρδισμός της Χιροσίμα (εικ. 25) πραγματοποιήθηκε στις 6 Αυγούστου 1945. Τα αποτελέσματα της έκρηξης δεν μπορούσαν να είναι προβλέψιμα καθώς ήταν η πρώτη φορά που δοκιμαζόταν μια τέτοιου είδους βόμβα. Υπολογίζεται ότι έχασαν τη ζωή τους ακαριαία περίπου 70.000 άτομα. Πολύ περισσότεροι έχασαν τη ζωή τους αργότερα ή υπέστησαν σημαντικές σωματικές βλάβες τους εξ αιτίας της ραδιενέργειας.

Η ρίψη της δεύτερης πυρηνικής βόμβας στο Ναγκασάκι έγινε στις 9 Αυγούστου 1945. Η έκρηξη ήταν ακόμη πιο σφοδρή από την πρώτη αλλά με λιγότερο καταστροφικά αποτελέσματα λόγω της θέσης του Ναγκασάκι.

Ακολουθεί ένα ιδιαίτερα σαρκαστικό και πικρό τραγούδι που περιγράφει την άθλια κατάσταση του φασιστικού Άξονα προς το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου με τα εκατομμύρια νεκρών και τις αμέτρητες υλικές καταστροφές σε Ευρώπη και Ασία. Εδώ ο Κ. Ρούκουνας αναφέρεται και στο μέγα θέμα της επικαιρότητας της εποχής, τις ρίψεις των ατομικών βομβών.

Η μπόμπα¹³⁹

*«Μέσα στην Αμερική
η νέα μπόμπα έχει βγει
πέφτει μια στην Γιαπωνία
και χαλάει η κοινωνία.
Πέφτει μια στην Γιαπωνία
χάλασε όλη η κοινωνία
Ρίχνουν δεύτερη, παιδιά
τρόμαξ' όλη η Γιαπωνία
αν θα ρίχνανε και Τρίτη
όρθιο δε θα 'ταν σπίτι.*

*Μέσ' από την Μαντζουρία
τον σπαράζουν τα θηρία
και ο Τρούμαν απ' την άλλη
και του σπάσαν το κεφάλι.*

¹³⁹ Η. Πετρόπουλος, *Ρεμπέτικα τραγούδια*, Αθήνα 2011, σ. 215. Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=cm16eXGvkug>, ημερομηνία προσπέλασης 8.5.2021

Οί γιαπωνέζοι παίρνουν δρόμο

με πολύ μεγάλο τρόμο

και το Βούδα προσκυνούνε

απ' τη μπόμπα να σωθούνε

Ο Χιροχίτο¹⁴⁰ αναστενάζει

Χίτλερ, Μουσολίνι, κράζει

πά' η νίκη, πά' η δόξα

σίγουρα θα μούρθει λόξα

Αχ, βρε Χίτλερ, μπογιατζή μου¹⁴¹

Ντούτσε μου, φιγουρατζή μου,

ο Αζονάς μας είναι δράμα

γύρισε κορώνα γράμμα»

11.3. Εμφύλιος

Ο ελληνικός εμφύλιος πόλεμος πραγματοποιήθηκε ανάμεσα στον κυβερνητικό Ελληνικό Στρατό και τις αντάρτικες δυνάμεις του Δημοκρατικού Στρατού της χώρας μας. Άρχισε τον Μάρτιο του 1946 και ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του 1949. Ο Ελληνικός Εμφύλιος θεωρήθηκε η πρώτη πράξη του Ψυχρού πολέμου στη μεταπολεμική Ελλάδα και ήταν η πολεμική αναμέτρηση που επέφερε τις πιο μεγάλες καταστροφές για τη χώρα μας κατά την περίοδο 1830 μέχρι και σήμερα.¹⁴²

Ακολουθεί ένα από τα πιο δημοφιλή ρεμπέτικα που γράφτηκαν για τον Εμφύλιο.

¹⁴⁰ αυτοκράτορας της Ιαπωνίας από το 1929 ως το 1989

¹⁴¹ Ο Χίτλερ είχε αποτύχει να μπει στην Ακαδημία Καλών Τεχνών της Βιέννης. Σύμφωνα με κάποιους βιογράφους, στα νεανικά του χρόνια είχε εργαστεί ως ελαιοχρωματιστής.

¹⁴² Στις 18-3-1952 η εφημερίδα «Ελευθερία» είχε δώσει έναν απολογισμό του εμφυλίου, τα στοιχεία του οποίου έχουν ως εξής: «Νεκροί 154.000. Ξεσπιτωμένοι αγρότες 800.000. Σπίτια ολικά κατεστραμμένα 24.626. Σπίτια μερικά κατεστραμμένα 22.000. Αγροτικά νοικοκυριά κατεστραμμένα 15.139. Σχολεία κατεστραμμένα 1.600. Γέφυρες οδικές κατεστραμμένες 476. Γέφυρες σιδηροδρομικές κατεστραμμένες 439. Εργοστάσια, νοσοκομεία κατεστραμμένα 241. Ζώα που χάθηκαν 1.480.669».

Κάποια μάνα αναστενάζει¹⁴³

*«Κάποια μάνα αναστενάζει
μέρα νύχτα ανησυχεί
το παιδί της περιμένει
που έχει χρόνια να το δει*

*Πάνω στην απελπισιά της
κάποιος την πληροφορεί
ότι ζει το παλικάρι
και οπωσδήποτε θα 'ρθει*

*Με υπομονή προσμένει
και λαχτάρα στην καρδιά
ο λεβέντης να γυρίσει
απ' τη μαύρη ξενιτιά»*

Το παρακάτω ρεμπέτικο τραγούδι αναφέρεται στο τεράστιο κοινωνικό πρόβλημα της ορφάνιας. Μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, το πρόβλημα αυτό γιγαντώθηκε και πήρε πολύ μεγάλες διαστάσεις.

Σαν της ορφάνιας τον καημό¹⁴⁴

*«Σαν της ορφάνιας τον καημό
δεν έχει ξαναγίνει,
στον κόσμο τ' ορφανό παιδί
πολλά φαρμάκια πίνει.*

¹⁴³Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=cn7b5ozshlg> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

¹⁴⁴ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=RB4GSUgIvzM> , ημερομηνία προσπέλασης 5.5.2021

*Από μικρό ορφάνεψα
προτού στον κόσμο να 'μπω,
γι' αυτό με δέρνουν οι καιροί
σαν καλαμιά στον κάμπο.*

*Σαν της ορφάνιας τον καημό
στον κόσμο δεν είν' άλλος,
πικρός σαν δηλητήριο
κι ακόμα πιο μεγάλος»*

Ένα από τα ωραιότερα ρεμπέτικα που αποτυπώνουν το ζοφερό κλίμα της εμφυλιακής περιόδου. Οι εκπληκτικές εικόνες του αποκαλύπτουν ότι ο Γ. Μητσάκης δεν ήταν μόνο σημαντικός συνθέτης, αλλά και ένα από τους καλύτερους στιχουργούς του ελληνικού τραγουδιού.¹⁴⁵

Το σβηστό φανάρι¹⁴⁶

*«Κάτω απ' το κάτω απ' το σβηστό φανάρι
κοιμάται κάποιο κάποιο παλληκάρι,
με δίχως φράγκο φράγκο μέσ' στην τσέπη
τι όνειρο, τι όνειρο άραγε να βλέπει,
με δίχως φράγκο φράγκο μέσ' στην τσέπη
τι όνειρο, τι όνειρο άραγε να βλέπει.*

*Ξένος όπου, όπου κι αν γυρίσει,
όποια πόρτα, πόρτα κι αν χτυπήσει,*

¹⁴⁵ Π. Κουνάδης, *ό. π.*, τ. 18, σ. 45

¹⁴⁶ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=PGMS6BQz5Y> σε ερμηνεία Σ. Μπέλλου, ημερομηνία προσπέλασης 25.4.2021

*δεν έχει μάνα, μάνα, να πηγαίνει,
τα ρούχα του, τα ρούχα του τουλάχιστον να πλένει,
δεν έχει μάνα, μάνα, να πηγαίνει,
τα ρούχα του, τα ρούχα του τουλάχιστον να πλένει.*

*Έχει σπίτι το σβηστό φανάρι
και για λάμπα, για λάμπα το φεγγάρι,
κι εσείς, διαβάτες, διαβάτες που περνάτε,
τον ύπνο, του τον ύπνο του να μην του τον χαλάτε,
κι εσείς, διαβάτες, διαβάτες που περνάτε,
τον ύπνο, του τον ύπνο του να μην του τον χαλάτε»*

Κλείνοντας, παραθέτουμε ένα από τα συγκλονιστικότερα τραγούδια διπλής ανάγνωσης της περιόδου του εμφυλίου πολέμου και από τα ωραιότερα της ελληνικής δισκογραφίας. Παρόλο που δόθηκε η άδεια για την ηχογράφησή του, μπήκε στη λίστα των απαγορευμένων και αποσύρθηκε.¹⁴⁷

Κάνε υπομονή¹⁴⁸ του Β. Τσιτσάνη

*«Μην απελπίζεσαι και δε θ' αργήσει
κοντά σου θα 'ρθει μια χαραυγή
καινούργια αγάπη να σου ζητήσει
κάνε λιγάκι υπομονή*

*Διώξε τα σύννεφα απ' την καρδιά σου
και μες στο κλάμα μην ξαγρυπνάς*

¹⁴⁷ Π. Κουνάδης, *ό. π.*, τ. 18, σ. 47

¹⁴⁸ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=-vabn-vSEVM> σε ερμηνεία Σ. Μπέλλου, ημερομηνία προσπέλασης 15.4.2021

τι κι αν δε βρίσκεται στην αγκαλιά σου

θα 'ρθει μια μέρα μην το ξεχνάς

Γλυκοχαράματα θα σε ζυπνήσει

και ο έρωτας σας θ' αναστηθεί

καινούργια αγάπη θα ξαν' αρχίσει

κάνε λιγάκι υπομονή»

Μετά το 1949 και το τέλος του εμφυλίου πολέμου τα ρεμπέτικα άρχισαν να αποκτούν και πάλι δημοτικότητα, η οποία συνδέεται με τον Βασίλη Τσιτσάνη. Ο Τσιτσάνης έδωσε ένα νέο στιλ στα ρεμπέτικα: κατόρθωσε να βγάλει το ρεμπέτικο από τον τεκέ και από τον κόσμο του μάγκα και να το φέρει σε επαφή με τον λαό, να μετατρέψει το ρεμπέτικο σε τραγούδι του λαού.¹⁴⁹

---

¹⁴⁹ Γ. Χόλστ, *Δρόμος για το ρεμπέτικο*, Αθήνα 2001, σ. 67

ΙΒ΄ Κεφάλαιο

Μεταπολεμική Περίοδος

Η μεταπολεμική περίοδος του αστικού λαϊκού τραγουδιού ορίζεται από το 1946 έως και τα μέσα της δεκαετίας του '50 και μας έχει χαρίσει ορισμένα από τα πιο όμορφα τραγούδια ερωτικής θεματολογίας.

Ο Η. Πετρόπουλος αναφέρει: «Τόσο έδειραν τα πάθη τούς ανθρώπους των ρεμπέτικων τραγουδιών, ώστε απώλεσαν το δικαίωμα να εκπροσωπούν τον εαυτό τους. Ουσιαστικώς τα ρεμπέτικα τραγούδια είναι ερωτικές επιστολές», «Οι ερωτευμένοι χρησιμοποιούν ολόχρυσά λόγια, λόγια που καίνε, αν και η αγάπη νιώθεται και δεν την αποδεικνύουν. Οι ερωτευμένοι εκφράζονται με υπερβολές, γιατί διαβιούν εν υπερβολαίς. Όσο κι αν ο άνθρωπος έχει βουνό την καρδιά, αδυνατεί να αγαπήσει πολλές φορές στη ζωή του. Ο έρωσ είναι ένας γλυκόπικρος εφιάλτης. Τέτοιους έρωτες ψάλλουν τ' αδέρφια μου, οι έσχατοι ρεμπέτες».

Ακολουθεί ένα τρυφερό ερωτικό τραγούδι του Μ. Βαμβακάρη, το ομορφότερο αυτής της περιόδου και κατά πολλούς ισάξιο του «Μινόρε της αυγής».

Θα' ρθω να σε ξυπνήσω¹⁵⁰

«Χαράματα η ώρα τρεις

θα 'ρθω να σε ξυπνήσω

κρυφά από τη μάνα σου να σε χαρώ

να βγεις να σου μιλήσω

Δε θα μας δει άλλος κανείς

μόνο το φεγγαράκι

έβγα στο παραθύρι σου να σε χαρώ

¹⁵⁰ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=D0BVPPYTycl>, ημερομηνία προσπέλασης 25.4.2021

και δώσ' μου ένα φιλάκι

Τη μυστική αγάπη μας

κρυφά να την κρατήσεις

χίλια που να σου τάζουνε να σε χαρώ

να μην τη μαρτυρήσεις»

Ακολουθεί ένα ακόμη ρεμπέτικο τραγούδι σε ύφος καντάδας, από τα ωραιότερα του είδους.

Μ' έχεις μαγεμένο (Σαν μαγεμένο το μυαλό μου)¹⁵¹

«Σαν μαγεμένο το μυαλό μου φτερουγίζει

η κάθε σκέψις μου κοντά σου τριγυρίζει

δεν ησυχάζω και στον ύπνο που κοιμάμαι

εσένα πάντα αρχοντοπούλα μου θυμάμαι

Μες στις ταβέρνας τη γωνιά για σένα πίνω

για την αγάπη σου ποτάμια δάκρυα χύνω

λυπήσου με μικρή και μη μ' αφήνεις μόνο

αφού το ξέρεις πως για σένα μαραζώνω

Αχ, παιχνιδιάρη, πάμε τώρα τα γινάτια

---

¹⁵¹ Την ηχογράφιση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=0hQ5J_Egk&t=4s, ημερομηνία προσπέλασης 10.4.2021

*και μη μου κάνεις την καρδούλα μου κομμάτια
 με μια ματιά σου σαν μου ρίχνεις, αχ, πώς λιώνω
 μαζί σου ξέρεις τον ξεχνάω κάθε πόνο»*

12.1. Φτώχεια και ανισότητες

Το ακόλουθο τραγούδι είναι ένα ρεμπέτικο τραγούδι κοινωνικού περιεχομένου. Οι στίχοι του παρουσιάζουν την άθλια οικονομική κατάσταση, ένα φαινόμενο πολύ γνώριμο της συγκεκριμένης περιόδου.

Πάλιωσε το σακάκι μου¹⁵²

*«Πάλιωσε το σακάκι μου
 θα σβήσω απ' το μεράκι μου
 και καημό έχω μεγάλο
 δεν μπορώ να πάρω άλλο*

*Τόσα κοστούμια χάρισα
 μα τώρα που ρεστάρισα
 φίλος δε με πλησιάζει
 τα παλιόρουχα κοιτάζει*

*Ντυμένο σε προσέχουνε
 κι όλοι κοντά σου τρέχουνε
 σαν παλιώσουν πέρα ως πέρα
 δε σου λένε καλημέρα»*

Η φτώχεια, η ανέχεια και η αίσθηση της ανημποριάς μπροστά στη σκληρή πραγματικότητα αντανακλάται στο αστικό λαϊκό τραγούδι της εποχής.

---

¹⁵² Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=0NC53i-JDZg> με τις φωνές των Σ. Χασκίλ και του συνθέτη, Β. Τσιτσάνη, ημερομηνία προσπέλασης 15.4.2021

Της κοινωνίας η διαφθορά¹⁵³

*«Δυο δρόμοι τη χωρίζουνε την κοινωνία ετούτη
και φέρνουν μαύρες συμφορές, η φτώχεια και τα πλούτη.*

*Της κοινωνίας η διαφορά
φέρνει στον κόσμο μεγάλη συμφορά.*

*Έχει η ζωή γυρίσματα, έχει και μονοπάτια
γκρεμίζουν φτωχοκάλυβα και χτίζονται παλάτια»*

Το κλίμα της εποχής αντανακλάται και στο τραγούδι «Αντιλαλούνε τα βουνά», του Β. Τσιτσάνη, γραμμένο το 1951.

Αντιλαλούνε τα βουνά¹⁵⁴

*«Αντιλαλούνε τα βουνά, σαν κλαίω εγώ τα δειλινά.
Περνούν οι ώρες θλιβερές σ' ένα παλιό ρολόι
κι εγώ τους αναστεναγμούς τούς παίζω κομπολόι.*

*Εμπάφιασα απ' τα ντέρτια μου κι απ' τα πολλά σεκλέτια μου.
Κουράγιο είχα στη ζωή, μα τώρα που σε χάνω
θα ήταν προτιμότερο για μένα να πεθάνω.*

*Μουγκρίζω απ' τις λαβωματιές κι απ' τις δικές σου μαχαιριές.
Λαβωματιές με γέμισες και μ' έφαγαν οι πόνοι
και στη φωτιά που μ' έριζες τίποτα δε με σώνει»*

¹⁵³ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=11f1lFIf0FU>, ημερομηνία προσπέλασης 16.4.2021

¹⁵⁴ Την ηχογράφηση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=z6iGpiZphHw&t=0s> από τη Μαρίκα Νίνου και τον Σταύρο Τζουανάκο, ημερομηνία προσπέλασης 18.4.2021

Αυτή την περίοδο οι δημιουργοί προβάλλουν τη χαμένη ελπίδα και στα τραγούδια τους γίνεται αναφορά στη σκληρή πραγματικότητα που όλοι βιώνουν και στις συνέπειές της. Το τραγούδι του Μ. Βαμβακάρη «Απελπίστηκα», σε ερμηνεία Γρηγόρη Μπιθικώτση και γραμμένο κατά τη μαύρη δεκαετία του 1950, είναι πολύ χαρακτηριστικό.

Απελπίστηκα (Τι πάθος ατελείωτο)¹⁵⁵

*«Τι πάθος ατελείωτο
που είναι το δικό μου,
όλοι να θέλουν τη ζωή
κι εγώ το θάνατό μου*

*Απελπίστηκα, μανούλα μου,
να υποφέρω,
κουράστηκα μες στη ζωή
τον Χάρο να γυρεύω*

*Όσο είναι η νύχτα σκοτεινή
έτσι `ναι κι η καρδιά μου
και σαν τη σιγανή βροχή
τρέχουν τα δάκρυά μου*

*Απελπίστηκα, μανούλα μου,
να υποφέρω,
κουράστηκα μες στη ζωή
τον Χάρο να γυρεύω*

---

¹⁵⁵ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=vXvInPGCjg8>, ημερομηνία προσπέλασης 27.4.2021

*Θα πά' να εύρω μια σπηλιά
 με πέτρες και με χόμα,
 εκεί θ' αφήσω κόκαλα,
 ζωή, ψυχή και σώμα»*

Το 1956 το εργατικό εισόδημα φτάνει στα επίπεδα που ήταν προπολεμικά. Η ανέχεια, οι δυσκολίες και η αβεβαιότητα για το αύριο κυριαρχούν. Τη χρονιά αυτή ακούγεται το πιο χαρακτηριστικό τραγούδι της δεκαετίας, «Το σήμερα χειρότερο απ' το χθες».

Το σήμερα χειρότερο απ' το χθες¹⁵⁶

*«Το σήμερα χειρότερο απ' το χθες
 οι πίκρες και τα βάσανα ραγίζουν τις καρδιές.
 Απ' τα πολλά μας όνειρα ένα ποτέ δεν βγαίνει
 όλα ο άνεμος, ο άνεμος τα παίρνει.*

*Βαριά στενάζουν τόσες καρδιές
 Το σήμερα, το σήμερα χειρότερο απ' το χθες.*

*Η φτώχεια μάς τραυμάτισε βαριά
 με αχ περνάει η μέρα μας, με αχ και η βραδιά.
 Κι η μοίρα σαν τον τύραννο αλύπητα μας δέρνει
 όλα ο άνεμος, ο άνεμος τα παίρνει.*

*Ζωή γεμάτη πίκρες και καημοί
 με αίμα και με ιδρώτα το τρώμε το ψωμί.*

---

¹⁵⁶ Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=0mRA1aqbjg4>, ημερομηνία προσπέλασης 22.4.2021

*Ακόμα και στον έρωτα η φτώχεια μάς πικραίνει
όλα ο άνεμος, ο άνεμος τα παίρνει»*

Η απελπισία και οι χαμένες ελπίδες που χαρακτηρίζουν την εποχή, φτάνουν τους δημιουργούς σε σημείο να γράφουν ρεμπέτικα τραγούδια με πεισιθανάτιους στίχους.

Χαρακτηριστικό είναι το ακόλουθο τραγούδι:

Θέλω να πεθάνω¹⁵⁷

*«Θέλω να πεθάνω για να μην πονώ
Μα ποιος θα κοιτάζει το φτωχόσπιτό μου
όταν θ' απομείνει έρμο κι ορφανό.*

*Έχω μανούλα κι αδερφές, γυναίκα και παιδάκια
Κι αν κλείσω τα ματάκια μου θα μείνουν στα σοκάκια.*

*Δεν περνάει μέρα να μην πικραθώ.
Όλα πια τα βάρη πέσανε σ' εμένα
και στα δυο μου πόδια πώς να κρατηθώ.*

*Θέλω να πεθάνω για να λυτρωθώ.
Μα η μαύρη φτώχεια μ' έχει δικασμένο
ούτε να πεθάνω ούτε και να ζω»*

Το τραγούδι «Περιπλανώμενη ζωή», ένα από τα ωραιότερα τραγούδια του Β. Τσιτσάνη, παρουσιάζει με ρεαλιστικές εικόνες την κοινωνική απόγνωση που αποτελεί χαρακτηριστικό της μετεμφυλιακής περιόδου.

¹⁵⁷ Την ηχογράφιση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=N_BjsVQMnj8, ημερομηνία προσπέλασης 19.4.2021

Περιπλανώμενη ζωή¹⁵⁸

*«Περιπλανώμενη ζωή
περιπλανώμενο κορμί.*

*Απ' τις βαθιές μου τις πληγές
το αίμα αργοσταλάζει
και τώρα που ζητώ στοργή
κανείς δε με κοιτάζει.*

*Περιπλανώμενη ζωή
περιπλανώμενο κορμί.*

*Τον πόνο έχω αδελφό
μα τον κρατώ βαθιά κρυφό
δεν έχω φίλους για να πω
το ντέρτι που με καίει
να ξαλαφρώσω την καρδιά
που μέρα νύχτα κλαίει.*

*Περιπλανώμενη ζωή
περιπλανώμενο κορμί.*

*Πού είσαι μάνα να με δεις
να κλάψεις να με λυπηθείς*

---

¹⁵⁸ Π. Κουνάδης, ό. π., τ. 18, σ. 37. Την ηχογράφιση βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=J3sYZd7I90Q> σε μια έξοχη ερμηνεία της Σ. Μπέλλου, ημερομηνία προσπέλασης 20.4.2021

*απόκληρος μες στη ζωή
κι από όλους ξεχασμένος
να περπατώ και να πονώ
είμαι καταραμένος.*

*Περιπλανώμενη ζωή
περιπλανώμενο κορμί»*

12.2. Η παρακμή και αναβίωση του Ρεμπέτικου

Οι περισσότεροι μελετητές του ρεμπέτικου, όπως ο Μάνος Χατζιδάκις, πιστεύουν ότι το ρεμπέτικο πεθαίνει στα μέσα της δεκαετίας του 1950. Την περίοδο αυτή σταματούν και οι ηχογραφήσεις των ρεμπέτικων τραγουδιών στις δισκογραφικές εταιρίες. Και αυτό γιατί το ρεπερτόριο γίνεται στερεότυπο, φτωχαίνουν οι μουσικές φόρμες, ο στίχος γίνεται απλοϊκός.

Παρήγορο είναι το γεγονός ότι ακολουθεί η εποχή της πρώτης αναβίωσης του ρεμπέτικου. Τη θέση του ρεμπέτικου παίρνει τώρα το αρχοντορεμπέτικο, μια νόθα μορφή ρεμπέτικου, που έγινε ευρέως αποδεκτή.

Το πρώτο τραγούδι της σχολής αυτής είναι «Το τραμ το τελευταίο (εικ. 26)». Τραγουδήθηκε πρώτη φορά από τη Σ. Βρανά στην επιθεώρηση «Άνθρωποι-άνθρωποι» το 1948.¹⁵⁹

Το τραμ το τελευταίο¹⁶⁰

*«Εσούρωσα κι αργήσαμε, μα όσο και να φταίω
περπάτα να προλάβουμε το τραμ το τελευταίο*

¹⁵⁹ Ρεμπέτικη Ιστορία (ΕΤ3) Εκπομπή 7: Τα αρχοντορεμπέτικα – Ο Μάνος Χατζιδάκις και τα ρεμπέτικα, διαθέσιμο στο <https://www.youtube.com/watch?v=b8xltEHCtNM>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

¹⁶⁰ Την ηχογράφηση βλ. https://www.youtube.com/watch?v=x_Nld1AKxbk σε ερμηνεία Σ. Βρανά, ημερομηνία προσπέλασης 16.4.2021

Ντράγκα ντρουγκ το καμπανάκι

Ντράγκα ντρουγκ μες στο βραδάκι

Ντράγκα ντρουγκ το καμπανάκι

να μάς πάει κούτσα κούτσα στο παλιό μας το τσαρδάκι

Περνούν πολύ μιζέρικα τα νιάτα μας τα έρμα

αλλ' άνοιξε το βήμα σου, να φτάσουμε στο τέρμα

Ντράγκα ντρουγκ κι αν βρούμε θέση

θα στρωθείς και θα σ' αρέσει

Ντράγκα ντρουγκ κι αν βρούμε θέση

λίγο απάνω σου να γείρω, γιατί έχω γίνει φέσι

Εμείς με τραμ πηγαίνουμε και άλλοι με ταξάρες

Για μας τα ντόρτια κι οι διπλές και γι άλλους οι εξάρες

Ντράγκα ντρουγκ το καμπανάκι

Ντράγκα ντρουγκ μες στο βραδάκι

Ντράγκα ντρουγκ το καμπανάκι

Ντράγκα ντρουγκ τι κρίμα που `ναι να `σαι τόσο φτωχαδάκι»

Κλείνοντας, αξίζει να αναφερθεί πως με τον θάνατο του Μιχάλη Σουγιούλ, που θεωρείται και ο «πατέρας του αρχοντορεμπέτικου», το 1958 οδηγούμαστε στο τέλος του.¹⁶¹ Ακολούθως, πρέπει να επισημάνουμε ότι από το ρεμπέτικο τραγούδι προέκυψε το καινούργιο ελληνικό τραγούδι, το αποκαλούμενο έντεχνο τραγούδι.

¹⁶¹ Α. Βασιλάκης, «Αρχοντορεμπέτικο. Μια ιστορία, μια εποχή», στην ιστοσελίδα Huffpost, 17.11.2018 διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/entry/archontorempetiko-mia-istoria-mia-epoche_gr_5bed8928e4b09f467007af8c, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

Επίλογος

Το «ρεμπέτικο τραγούδι» εγγράφηκε το 2017 στον Κατάλογο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ανθρωπότητας της UNESCO. Όπως αναφέρεται χαρακτηριστικά στο αποθετήριο: «Το Ρεμπέτικο αποτελεί αστικό λαϊκό μουσικό είδος που άκμασε το πρώτο μισό του 20ού αιώνα. Με επιρροές από το δημοτικό και το μικρασιάτικο τραγούδι, αντικατοπτρίζει το ιστορικό και κοινωνικό πλαίσιο της εποχής όπου αναπτύχθηκε και ιδιαιτέρως τη ζωή του περιθωρίου. Στην πορεία η κοινωνική του βάση επεκτάθηκε στους πρόσφυγες, στην εργατική και τη μεσοαστική τάξη, ενώ στις μέρες μας αναγνωρίζεται ως δημοφιλής πολιτιστική κληρονομιά που ανήκει σε όλους τους Έλληνες. Πρόκειται για μουσική – πολιτισμική έκφραση, άμεσα συνδεδεμένη με τον λόγο και τον χορό, που διαδόθηκε σταδιακά στα αστικά λαϊκά στρώματα τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ού} αι. Εξελίχθηκε μεταπολεμικά σε μουσικό είδος ευρείας απήχησης, λειτουργώντας ως ισχυρό σύμβολο ταυτότητας και ιδεολογίας για την ελληνική λαϊκή μουσική παράδοση».¹⁶²

*«Κάποτες θα κοπάσει η φασαρία γύρω τους κι αυτά θα συνεχίσουν ανενόχλητα το δρόμο τους. Ποιος ξέρει τι καινούργια ζωή μας επιφυλάσσουν τα νωχελικά 9/8 για το μέλλον. Όμως εμείς θα 'χουμε πια για καλά νοιώσει στο μεταξύ τη δύναμή τους. Και θα τα βλέπουμε πολύ φυσικά και σωστά να υψώνουν τη φωνή τους στον άμεσο περίγυρό μας και να ζουν πότε για να μας ερμηνεύουν και πότε για να μας συνειδητοποιούν το βαθύτερο εαυτό μας».*¹⁶³

¹⁶² <https://ich.unesco.org/en/RL/rebetiko-01291>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

¹⁶³ Η διάλεξη του Μάνου Χατζιδάκι για το ρεμπέτικο, στο Θέατρο Τέχνης το 1949.

Πηγές και Βιβλιογραφία

A. Πηγές

1. Δημοσιευμένες Πηγές

Κουνάδης Π., *Τα Ρεμπέτικα, Ένα ταξίδι στο λαϊκό αστικό τραγούδι των Ελλήνων*, εκδ. ΤΑ ΝΕΑ 2010 (20 τόμοι)

2. Απομνημονεύματα, Ημερολόγια και Εκθέσεις Συγχρόνων

Μιχελή Λ., από το «Προσφυγικόν Ημερολόγιον» του 1926, σ.236

3. Προφορικές Μαρτυρίες

Περπινιάδης Σ., «Η δίκη της "Βαρβάρας», Την ηχογράφιση της συνέντευξης βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=DNUzIJ9vaQ>

4. Εφημερίδες

Κατσιμάρδος Τ., *"Μια ελληνική παραδοξότητα"* στο "Έθνος της Κυριακής" 19.10. 2014, *"ΙΣΤΟΡΙΑ, 70 χρόνια, Απελευθέρωση Αθήνας, η μεγάλη εβδομάδα 12-18 Οκτωβρίου 1944"*, σ. 64

Συνέντευξη στον δημοσιογράφο Γ. Πισσαλίδη στην εφημερίδα «*Ελεύθερος Κόσμος*», 12.3.2011

Κύριο άρθρο στην εβδομαδιαία πολιτική και οικονομική εφημερίδα *Ελληνική Φωνή*, έτος Α', φ. 13/21-3-1936

Πειραιϊκή εφημερίδα «*Θάρρος*» της 27.8.1937, σ. 4

5. Περιοδικά

Παππά Λ., «*Η Αθήνα της Κατοχής*», Η Καθημερινή, Επτά ημέρες, 25.4.1999.

Παπαστεφάνου Γ., «*Εκατό χρόνια ελληνικού τραγουδιού*», Αρχαιολογία και Τέχνες, τχ.14, Φεβρ. 1985, σ. 55-58

Σαββόπουλος Π., *Περί της λέξεως «ρεμπέτικο» το ανάγνωσμα*, Περ. «ΟΔΟΣ ΠΙΑΝΟΣ», Ιαν.-Μάρτιος, 2006, σ. 13-14

6. Εγκυκλοπαίδειες – Λεξικά

Εγκυκλοπαίδεια Ιστορία του Ελληνικού έθνους, Εκδοτική Αθηνών, 1980.

Εγκυκλοπαίδεια Ιστορία του νέου Ελληνισμού, 1770-2000, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003.

Εγκυκλοπαίδεια Κ. Παπαρρηγόπουλου, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 25, εκδ. National Geographic, Αθήνα 2005

Μπαμπινιώτης Γεώργιος, Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας, Αθήνα, εκδόσεις: Κέντρο Λεξικολογίας, 2006 (1998)

Λεξικό Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας H.Liddell & R.Scott

7. Οπτικοακουστικά Μέσα – Ντοκυμανταίρ

Φέρρης Κώστας, Η ιστορία του ρεμπέτικου, youtube.

Φέρρης Κώστας, Ταινία, Το ρεμπέτικο, youtube.

Σειρά, Το μινόρε της αυγής, ηλεκτρονικό αρχείο ΕΡΤ.

Ρεμπέτικη ιστορία ET3 (30 Εκπομπές)

8. Διαδικτυακές Πηγές

Βασιλάκης Α., «*Αρχοντορεμπέτικο. Μια ιστορία, μια εποχή*», στην ιστοσελίδα Huffpost, 17.11.2018 διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/entry/archontorempetiko-mia-istoria-mia-epoche_gr_5bed8928e4b09f467007af8c, ημερομηνία προσπέλασης 1.5.2021

Βλάχου Μ., *Επτά αγαπημένα ρεμπέτικα τραγούδια και η ιστορία τους*, στην ιστοσελίδα Umano, 6.2.2019, διαθέσιμο στο <https://umano.gr/epta-agapimena-rebetika-tragoydia-kai-i-istoria-tous/>, ημερομηνία προσπέλασης 23.4.2021

Δρακωνάκης Γ., «*Φυματίωση και ρεμπέτικο*», στην ιστοσελίδα: 24GRAMMATA, 29.7.2014, διαθέσιμο στο: <https://tinyurl.com/2hscnprm>, ημερομηνία προσπέλασης 22.4.2021

Μονεμβασίτης Γ., «*Η (μουσική) λογοκρισία πριν, νυν και αεί*», στην ιστοσελίδα: Huffpost 14.12.2016, διαθέσιμο στο https://www.huffingtonpost.gr/yiorgos-monemvasitis/-_2999_b_8805240.html, ημερομηνία προσπέλασης 22.4.2021

Εθνικό Ευρετήριο Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ελλάδας. Διαθέσιμο στο: <http://ayla.culture.gr/el/>

Κέντρο Ελληνικής Μουσικής Φοίβος Ανωγειανάκης. Διαθέσιμο στο: <https://www.kemanogianakis.gr/>

Κέντρο Έρευνας, Μουσείο Τσιτσάνη. Διαθέσιμο στο: <http://www.mouseiotsitsani.gr/>

Unesco. Διαθέσιμο στο: <https://ich.unesco.org/>

Wikipedia. Wikipedia the Free Encyclopedia. Διαθέσιμο στο: https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_music_museums

Youtube. Διαθέσιμο στο: <https://www.youtube.com>

B. Βιβλιογραφία

- Ανθολόγιο Μουσικών Κειμένων, Α' Β' Γ' Γυμνασίου*, Βιβλίο Εκπαιδευτικού Αντωνοπούλου Χ., *Κοινωνικοί ρόλοι των δύο φύλων*, Αθήνα 1999
- Βαμβακάρης Μ., *Αυτοβιογραφία (επιμ. Αγγελική Βέλλου- Κάιλ)*, Αθήνα 1978
- Βλησίδης, Κ., *Για μια βιβλιογραφία του ρεμπέτικου (1873-2001)*, Αθήνα 2002
- Βλησίδης Κ., *Όψεις του ρεμπέτικου*, Αθήνα 2004
- Βλησίδης, Κ., *Σπάνια Κείμενα για το ρεμπέτικο (1929-1959)*, Αθήνα 2006
- Βολιότης-Καπετανάκης Η., *Ελλήνων Μούσα Λαϊκή*, Αθήνα 1997
- Berstein & Milza, *Ιστορία της Ευρώπης*, μτφρ. Κοκολάκης Μ., τ.3, Αθήνα 1997
- Γεωργιάδης Ν., *Ρεμπέτικο και πολιτική*, Αθήνα 1999
- Γιανουλόπουλος Γ., «*Εξωτερική πολιτική*», *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα*, τ.Α2, Αθήνα 1990
- Δαμιανάκος Σ., *Κοινωνιολογία του Ρεμπέτικου*, Αθήνα 2001
- Δανιηλίδης Π., «*Ο Πολύδωρος Θυμάται*», Αθήνα 1990
- Ελευθερίου Μ., *Είναι αρρώστια τα τραγούδια*, Αθήνα 2002
- Ευστρατιάδης Η., *Μια ιστορία... ένα τραγούδι*, Αθήνα 2007
- Ζάννα Α., «*Ο Μακεδονικός Αγών. Αναμνήσεις*», *Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου (επιμ.)*, *Ο Μακεδονικός Αγώνας. Απομνημονεύματα*, Θεσσαλονίκη 1984
- Καλυβιώτης Α., *Σμύρνη. Η μουσική ζωή 1900-1922*, Αθήνα 2002

- Καρδαράς Χ., *Ιστορία και Ρεμπέτικο*, Αθήνα 2015
- Κοταρίδης Ν., *Ρεμπέτες και ρεμπέτικο τραγούδι*, Αθήνα 1996
- Κουνάδης Π., *Εις ανάμνησιν στιγμών ελκυστικών*, τ.Β', Αθήνα 2003
- Κουνάδης Π., *Μάρκος Βαμβακάρης 1905-1972*, Αθήνα 2005
- Κωνσταντινίδου Μ., *Κοινωνιολογική ιστορία του ρεμπέτικου*, Αθήνα 1994
- Μαλαφούρης Μ., *Οι Έλληνες της Αμερικής 1528-1948*, New York 1948
- Μυλωνάς Κ., *Ιστορία του Ελληνικού Τραγουδιού 1 (1824-1960)*, Αθήνα 1984
- Mazower M., *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής*, Αθήνα 1994
- Νάκου Λ., *Η κόλαση των παιδιών*, Αθήνα 1999
- Νεότερη και Σύγχρονη Ιστορία Γ' Γυμνασίου*, ΟΕΔΒ 2011
- Παπάζογλου Γ., *Αγγέλα Παπάζογλου, τα χαϊρία μας εδώ*, Αθήνα 1986
- Παπαϊωάννου Γ., *Ντόμπρα και σταράτα*, Αθήνα 1982
- Πετρόπουλος Η., *Ρεμπέτικα Τραγούδια*, Αθήνα 2011
- Πολίτης Κ., *Στου Χατζηφράγκου*, Αθήνα 1990
- Ρήγος Α., *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία, 1924-1935*, Αθήνα 1999
- Σχορέλης Τ., *Ρεμπέτικη Ανθολογία*, Αθήνα 1992
- Ταμπούρης Π., *Το Ρεμπέτικο Τραγούδι στην Αμερική*, Αθήνα 2008
- Φιλέρης Χ., *Οι σαλταδόροι του Βύρωνα*, Αθήνα 2005
- Χαραλαμπίδης Μ., *Η Εμπειρία της Κατοχής και της Αντίστασης στην Αθήνα*, Αθήνα 2012
- Χατζής Θ., *Η Νικηφόρα Επανάσταση που χάθηκε*, τ. Α', Αθήνα 1983
- Χατζημανωλάκης Γ., *Ο Πειραιάς και η ιστορική διαδρομή του (2600 π.Χ. - 2009 μ.Χ.)*, Δήμος Πειραιά 2009
- Χόλστ Γ., *Δρόμος για το ρεμπέτικο*, μτφρ. Σαββάτης Ν., Αθήνα 2001
- Χόρτον Τ., *Αναφορικά με την Τουρκία*, Αθήνα 1992

Παράρτημα

1. Φωτογραφικό Υλικό

Εικόνα 1. Οι Έλληνες μετανάστες στην Αμερική

Πηγή: https://www.efsyn.gr/stiles/apopseis/50386_oi-ellines-metanastes-stin-ameriki-ston-20o-aiona,
ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 2. Όταν οι Έλληνες ήταν μετανάστες στην Αμερική

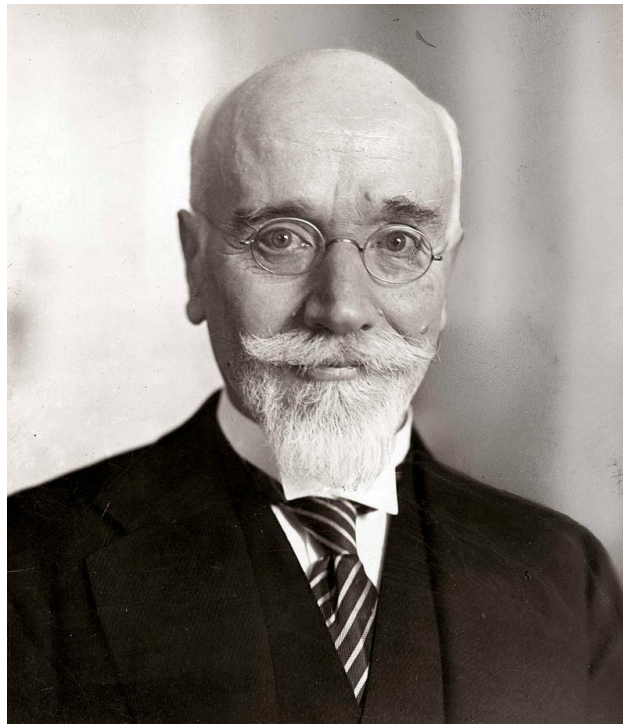
Πηγή: <https://m.eirinika.gr/article/130303/vintage-pics-otan-oi-ellines-itan-metanastes-stin-ameriki-sygkinitika-stigmiotypa>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 3. Ο βασιλιάς Γεώργιος Α' και αρχιστράτηγος Κωνσταντίνος εισέρχονται στη Θεσσαλονίκη επικεφαλής του στρατού (29 Οκτωβρίου 1912)

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/328>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 4. Ελευθέριος Βενιζέλος

Πηγή: <https://tinyurl.com/e9v9pys5>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 5. Εθνικός διχασμός

Πηγή: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/5204/Istoria_G-Gymnasiou_html-empl/index7_32.html, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 6: Κυβέρνηση Τριανδρίας

Πηγή: <https://tinyurl.com/hca9w8xk>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 7. Η Καταστροφή της Σμύρνης

Πηγή: <https://www.sdna.gr/monimes-stiles/san-simera/article/636979/13-septemvrioy-1922-ksekinaei-i-katastrofi-tis-smyrnis>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 8. Η είσοδος των προσφύγων στην Ελλάδα (1922)

Πηγή: <https://www.efsyn.gr/themata/fantasma-tis-istorias/66128-anepithymitoy-prosfyges>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

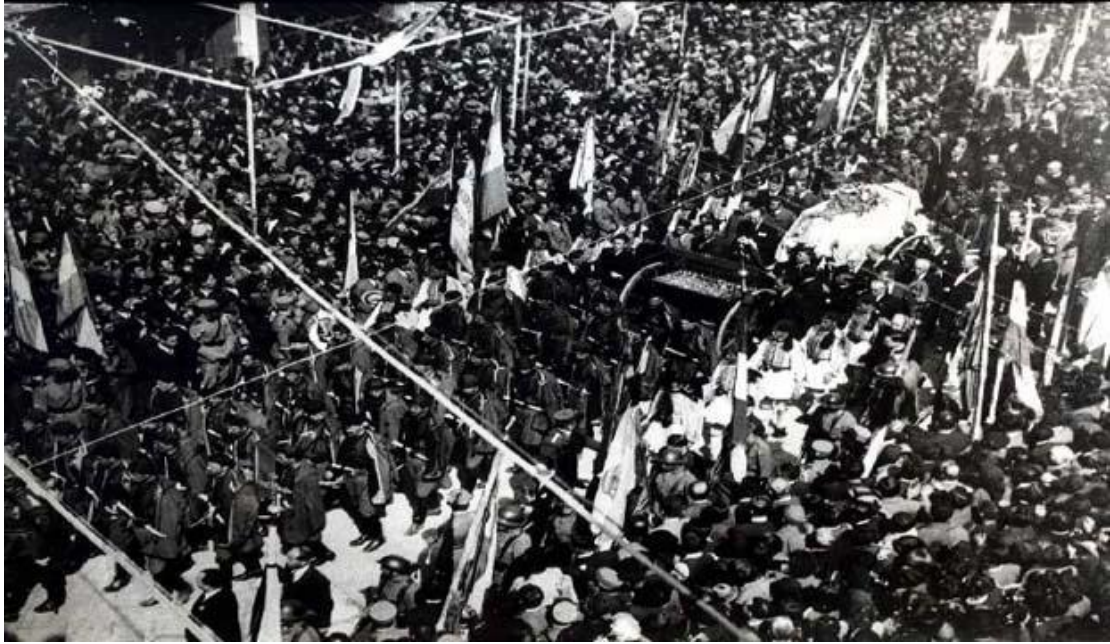
Εικόνα 9. Η προκουμαία της Σμύρνης στις αρχές του 20ού αιώνα.

Πηγή: <https://tinyurl.com/4p85p9zs>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 10. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί στην Αθήνα

Πηγή: <https://ellinoistorin.gr/?p=33342>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 11. Η περιφορά της σορού του Ε. Βενιζέλου στους δρόμους των Χανίων.

Πηγή: <https://mesaralive.gr/post/kai-o-benizelos-apethanen-spanies-fwto-kai-film-apo-thn-khdeia/opinions/12317>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 12. Η Χρηματιστηριακή Κρίση του 1929

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/182>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

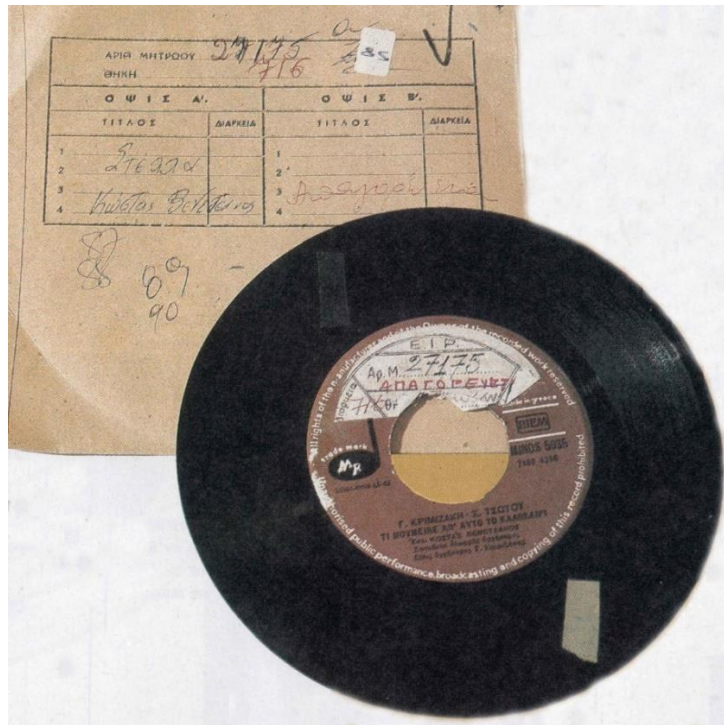
Εικόνα 13. Σανατόριο Νταού Πεντέλης

Πηγή: <https://www.thessi.gr/article?id=208781>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 14. Η ναυτική τραγωδία του Πειραιά που έγινε τραγούδι

Πηγή: <https://www.ogdoo.gr/erevna/thema/i-naftiki-tragodia-tou-1937-pou-egine-tragoydi>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 15. Λογοκρισία ρεμπέτικου

Πηγή: <https://greekcivilwar.wordpress.com/2017/04/17/gcw-1212/>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Η „ΒΑΡΒΑΡΑ” ΑΠΗΓΟΡΕΥΘΗ

‘Υπό όργάνων τῆς Εἰδικῆς Ἀσφαλείας κατεσχέθησαν οἱ φωνογραφικοὶ δίσκοι τοῦ γνωστοῦ λαϊκοῦ τραγουδιοῦ «Ἡ Βαρβάρα», καθ’ ὅσον ἐχαρακτηρίσθη τοῦτο ὡς ἄσεμνον. Οἱ κατασχεθέντες δίσκοι ἀπεστάλησαν εἰς τὴν εἰσαγγελίαν τῶν πλημμελειοδικῶν διὰ τὰ περαιτέρω.

Εικόνα 16. Η απαγόρευση του τραγουδιού Βαρβάρα

Πηγή: http://www.panossavopoulos.gr/p/blog-page_96.html, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 17. Ο τορπιλισμός της Έλλης

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/articles/810>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 18. Ο χλευασμός του Μπ. Μουσολίνι

Πηγή: <https://tinyurl.com/hpbvp2>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 19. Η πείνα την περίοδο της κατοχής

Πηγή: <https://www.news247.gr/weekend-edition/oi-syntages-tis-peinas-stin-katochi.6301257.html>,
ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 20. Οι σαλταδόροι

Πηγή: https://anemourion.blogspot.com/2018/03/blog-post_207.html, ημερομηνία προσπέλασης
6.5.2021

Εικόνα 21. Μαυραγορίτες στην κατοχή

Πηγή: <https://www.nostimonimar.gr/1943-ellines-mavragorites-sillektiko-vinteo/>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 22. Μαχητές του ΕΛΑΣ

Πηγή: <https://tinyurl.com/4juueanj>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 23. Άρης Βελουχιώτης

Πηγή: <https://www.sansimera.gr/biographies/1371>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 24. Βρετανικό άρμα στους δρόμους της Αθήνας την περίοδο των Δεκεμβριανών

Πηγή: <https://tinyurl.com/hj47ty6u>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 25. Πυρηνική βόμβα στη Χιροσίμα

Πηγή: <https://tinyurl.com/2f7c8edp>, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Εικόνα 26. Τα τραμ κυκλοφορούν σε κεντρικό δρόμο της Αθήνας

Πηγή: http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2188/Istoria_ST-Dimotikou_html-empl/index5_10.html, ημερομηνία προσπέλασης 6.5.2021

Περίληψη

Όπως είδαμε, σ' αυτή την ιστορική αναδρομή, το ρεμπέτικο τραγούδι έχει ξεπεράσει τα σύνορα της μουσικής. Μπορούμε να πούμε πως καλύπτει ένα κομμάτι της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας. Το ρεμπέτικο με τους διαρκείς μετασχηματισμούς κατά την πάροδο των δεκαετιών έχει ενσωματώσει όλες τις ιστορικές επιρροές που δεχόταν.

Η μορφή του διαμορφώθηκε από τα σημαντικότερα γεγονότα της ιστορίας, την καταστροφή της Σμύρνης, τον Μεσοπόλεμο, τη Δικτατορία του Μεταξά, τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, τον Εμφύλιο. Παρόλο που η μουσική του Ζορμπά και το συρτάκι έχουν περάσει στη συνείδηση της παγκόσμιας κοινότητας ως παραδοσιακή μας μουσική, τη θέση αυτή δικαιωματικά κατέχει το ρεμπέτικο τραγούδι.